

282644

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

10-11
ЖОВТЕНЬ
ЛИСТОПАД
1939

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
І КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

10—11
ЖОВТЕНЬ
ЛИСТОПАД
1939

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ • ХАРКІВ

ЗМІСТ

	Стор.
Володимир Свідзінський — Жовтень. Поезія	5
Валентина Ткаченко — Рідна земля. Поезія	6
В. Торін — Шубін. Оповідання	7
Ігор Муратов — Степанида. Поема	16
Павло Ходченко — Призовники. Оповідання	21
Петро Грицай — Порох тримаймо сухим! Поезія	35
Павло Байдебуря — Слова. Новела	36
Степан Крижанівський — *** Поезія	41
Докія Гуменна — Жлдоба. Оповідання	42
Петро Дорошко — Ідні сторона. Поезії	63
С. Радугін — Удосвіта. Новела	65
Іван Чобітько — Партизан. Поезія	67
Іван Франко — Гримить! Благодатна пора наступає... Поезія	68
Іван Вирган — 17 вересня 1939 року. Поезія	69
Ванда Василевська — У школі. Веронка. Розділи з книги „Обличчя дня“. Переклади М. Оглоблін, М. Івашура	71
Терень Масенко — Голос братів. Поезія	90
Юрій Блохин — Франко і Шевченко. Стаття	92
Катерина Коцюбинська — До історії взаємин Коцюбинського і Франка. Стаття	100
С. Карапетян, Х. Саркісян — Вірменський епос — „Давид Сасунський“. Стаття	106
Давидове одруження. Уривок з поеми „Давид Сасунський“. Переклав В. Свідзінський	108
М. Хащеватський — Лермонтовські м'єся. Поезії	116
Коста Хетагуров — Поглянь! Переклав Ст. Крижанівський	118
„ — А-лоо лай	119
„ — Безтурботно здіймаються груди... Переклав Ів. Клименко	119
„ — На смерть М. З. Кіпіані. Переклав Ів. Клименко	120
Петро Вовк — Коста. Нарис	121
Андрій Клоччя — Щоденник М. Г. Чернишівського. Стаття	125
Ілля Дайхес — Документи епохи. Стаття	130
Андрій Клоччя — Олександр Ільченко — „Серце жде“. Рецензія	149
Іван Сенченко — Петро Дорошко — „Полісянки“. Рецензія	156
О. Гольдес — Про збірку віршів Хани Левіної. Рецензія	162

ХАЙ ЖИВУТЬ

XXII

РОКОВИНИ

ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
В СРСР!

Хай живе мудра зовнішня політика Радянського Уряду, яка забезпечує мир і безпеку нашої батьківщини!

Хай живе наша рідна Червона Армія, могутній оплот мирної праці народів СРСР, вірний вартовий завоювань Великої Жовтневої Соціалістичної революції!

Хай живе Військово-Морський Флот СРСР—надійна охорона морських кордонів нашої батьківщини!

Хай живе могутня радянська авіація! Хай живуть радянські льотчики—горді соколи нашої батьківщини!

Бойовий привіт доблесним бійцям, командирам і політпрацівникам героїчної Червоної Армії, які визволили народи Західної України і Західної Білорусі від гніту польських поміщиків і капіталістів!

Хай живуть визволені народи Західної України і Західної Білорусі, повноправні члени великої братської сім'ї народів Союзу РСР!

Хай живе єдиний український народ, з'єднаний в Українській Радянській Соціалістичній Республіці!

Хай живе єдиний білоруський народ, з'єднаний в Білоруській Радянській Соціалістичній Республіці!

Хай живе братське співробітництво робітників, селян і інтелігенції нашої країни!

Хай живе Конституція нашої країни, Конституція переміщеного соціалізму і справжнього демократизму!

Хай живе блок комуністів і безпартійних на виборах в Ради депутатів трудящих!

За дальший розквіт культури народів СРСР, за нові успіхи і завоювання радянської науки, техніки і мистецтва!

Хай живе комсомол—вірний помічник більшовицької партії! Хай живе трудяща молодь нашої батьківщини!

Хай живе і міцніє наша могутня батьківщина—Союз Радянських Соціалістичних Республік!

Хай живе Всесоюзна Комуністична партія більшовиків—передовий загін трудящих СРСР!

Хай живе Комуністичний Інтернаціонал—організатор боротьби проти імперіалістичної війни, проти капіталізму! Хай живе комунізм!

Хай живе великий, непереможний прапор Маркса—Енгельса—Леніна—Сталіна! Хай живе ленінізм!

Володимир Свідзінський

ЖОВТЕНЬ

О воін осені, о жовтень вихровий,
Як радісно проходиш ти над нами!
Це ж ти колись поставив нас у брамі
Життя нового і нових надій.

І буря робітничого повстання
З твоїми бурями в один злилася лад,
І в час зникання, зов'явання
Зійшла і зацвіла Країна Рад.

І так, як ти зриваєш мертве листя,
Зірвав мертвуше рабство робітник.
І творчого труда прийнявши владу чисту,
Уперше став собою чоловік.

О, квітень осені, наш жовтень золотий,
Як радісно сієш ти над нами!
Це ж ти колись поставив нас у брамі
Життя нового і нових надій.

Харків, 1939 р.

Валентина Ткаченко

РІДНА ЗЕМЛЯ

Це мені твої ранки погожі,
Це мені зацвітають сади...
І не славить тебе я не можу —
Ти у серці моєму завжди.

І коли б я була не людина,
А береза зелена була,—
Я шуміла б про тебе. В долині
Твоя слава зо мною б росла.

І коли б солов'єм я співучим
У твоїх народилась лісах,
То про тебе, велику й могутчу,
Научила б співать небеса.

І коли б кожним радісним літом
Підіймалась травинкою я,
То на луках палаючим квітом
Написала б вітчизни ім'я.

Ну, а так я людина і маю
Слів палких незліченні дари—
І од серця всього оспіваю
Твої ріки, сади і бори.

Корюківка, 1939 р.

В. Торін

ШУБІН

Ось уже місяць або й більше, відколи я роблю цю роботу, про яку стільки років мріяв. Після інститутської лави, випускних іспитів і диплома, як радо я почав практичну діяльність гірничого інженера! А в нашому ділі — хоч би яку вагу ми надавали теоретичним знанням — практика в самій шахті показує, добрий з тебе інженер чи ні.

Мені дали сьому ділянку, залиту водою, занехаяну, з трудним газоносним шаром. Весь час я вивчав геологічні умови і лагодився до пуску шару. Сьогодні, 20 травня, прибув я в шахту далеко раніше від першої зміни. До гудка лишалося може півтори години, і я ходив уздовж нерівних штреків підземелля. Ремонтні майстри ще не кінчили свого нічного завдання. Електровоз нечутно підвозив невеликі вагонетки з рейками, кріпильним лісом і трубами. Скрізь ішло підготування до трудового дня.

Я дивився на невисоке склепіння найстарішої шахти. У ній рубають вугілля більше як півстоліття; колись брудна, занедбана, з щоденними жертвами, тепер вона поновилася найкращим устаткуванням і мала зовсім інший вигляд, ніж колись. І так само, як на поверхні замість маленького селища з покритими хатками тепер стоїть велике кам'яне місто, так і тут, нанизу, уже не півзруйнована селянська шахтинка, а потужний комбінат з американським скіпом, електровозами і врубівими машинами.

Недалеко від кліті, на перехресті двох поздовжних штреків розташувалася невелика але популярна підземна лікарня — дитина лікаря Глібка. Побудована з бетону, скла й дерева, вона одразу впадає вам в око, і коли дивишся навіть на її зовні, не віриться, що ця будова стоїть на глибині сімсот метрів від поверхні.

Кілька днів підряд я збирався завітати до лікарні. Ще того дня, коли я приїхав, мені переказали, що лікар Глібко хоче зо мною побачитися. І саме тепер, рано вранці, мені захотілося піти туди, в цей незвичайний для шахти будинок з великими вікнами і скляною перегородкою, що виблискувала від яскравого електричного світла.

Лікаря Глібка я не тільки не знав в лице, а навіть не уявляв собі, який він, і не міг догадатися, навіщо я йому потрібен. Років дев'ятнадцять тому, разом з батьками, десятилітнім хлопчиком, я виїхав з цього селища, і тепер мало з ким з тутешніх людей був знайомий.

Відчинивши двері до лікарні, я в якійсь задумі переступив через її поріг і одразу забув, що я в шахті. Широка приймальня, що іскрила світлом, міддю і порцеляною, зустріла мене теплом і ласкою. У глибокому шкіряному кріслі сидів, спиною до дверей, худенький чоловік. Щойно я увійшов, він підвівся, швидко, по-військовому, повернувся на підборах і пішов мені назустріч.

Мені відрекомендувався невисокий, уже зовсім сивий і щуплий дідок років шестидесяти п'яти; його обличчя й постать не мали в собі нічого особливого; таких старих, може, сотні зустрічав кожен з нас. Замолоду, очевидно, він був трохи вищий за зріст, років вісім — десять тому його вузька сива борідка ще не була така зворушливо біла, як тепер; на очах окуляри в залізній оправі, поверх одержі білий халат. Він поволі наближався до мене, ще здалеку простягаючи сухорляву руку.

— Здрастуйте,— тихо сказав я,— признаюся, не сподівався, що вас застану. Ще дуже рано.

— Ага, це ви,— заговорив Глібка, стискаючи мені руку, і я почув його особливо точний, трохи глухуватий голос,— не міг вас дочекатися, шановний. Ви інженер Дворкін? Дуже радий... Дуже радий! Сідайте ось тут, коло стола. Глядіть, не замастіться: тут просипано йодоформ, чуєте, який задушливий запах? Ну, от — сіли...

Він присунув стілець, примостився напроти і пильно почав дивитися на мене. Я абсолютно нічого не знав про цього чоловіка і досі не міг догадатися, навіщо я йому був потрібний. А Глібка дивився, немов обмацуючи всього мене, вивчав кожну деталь мого убрання, поглядом міряв зріст, ширину плечей, і мені було так ніяково, неначе я був не в кімнаті віч-на-віч з людиною, яку вперше зустрів, а стояв на помості естради перед очима сотень людей.

— Звуть мене Іван Федорович,— раптом несподівано сказав про себе дідок.— Так, Іван Федорович. Це треба вам, юначе, запам'ятати. У селищі це ім'я знає кожен... Так, хотів я вас бачити, інженер Дворкін, а ось що сказати, слово честі,— не знаю. Навіщо ви мені потрібні? Та просто хотів на вас гарненько роздивитися.

Мене вже починала тяжити ця зустріч з невідомою метою і я, збираючись прощатися, спитав:

— Ви чули щонебудь про мене, чи просто хотіли познайомитися з новим інженером?

Іван Федорович, голублячи мене своїм веселим поглядом, усміхався і докірливо похитував головою.

— Ні те й не друге... Чи чув я про вас щонебудь? Ей, го-

лубе, голубе! Та я вас на руках дитиною держав, коли вам, інженер, і трьох років ще не було. Ви, вибачте, замочили мені нові плисові штани, та так, що в них більше ходити було неможливо...

Мене втішило те, що Глібка, як виявилось, був моїм давнім знайомим. Я встав і, щиро сміючись, простягнув до старого обидві руки.

— Он воно як! Значить, ми з вами приятелі ще з дитинства?

— Еге ж, приятелі. Я ваших батьків добре знаю, в сім'ї вашій бував. Знаю дядька Якова, вашого брата в перших, Мойсея, що загинув у цій самій шахті, де ми тепер з вами сидимо...

— І Мойсея знали? — спитав я, трохи хвилюючись,— а я ніколи не бачив брата. Коли він помер, мене ще не було на світі.

Іван Федорович задумався, почухав борідку, деякий час сидів, весь заглибившись у себе самого, поринувши в свої думки.

— Сідайте,— запропонував він мені,— ще є час, і я дещо вам розповім.

І він оповів мені страшну історію загибелі мого брата в перших. Не беруся дослівно переказувати його оповідання; на те у мене, мабуть, не вистачить уміння, але я зовсім не перебільшу, коли скажу, що мені рідко доводилося чути оповідання так натхненно й сильно розказане. І поки він говорив, я виразно уявляв свого брата, юнака, що прийшов з того далекого світу, світу, який день від дня чимраз більше й більше стає незрозумілим для нас. Ми слухаємо про життя, невідоме нам, і з жахом питаємо себе:

— І все це було?!

... Сльотавого, вогкого ранку 19... року Мойсей вийшов з землянки, в якій проживала родина Дворкіних. Вправним рухом він поправив штейгєрський кашкет з молоточками на оксамитній околиці, але йти не поспішався. Коло високого паркана стояла його мати. Щодня, провозаючи на роботу сина, вона, здавалося, ніяк не могла надивитися на нього. Цей ласкавий і сумний погляд, до якого звик Мойсей, нагонив тривогу й одначасно заспокоював молодого штейгєра.

Мойсей брав з рук матері кошик з сніданком, прощався і потім, не оглядаючись, біг униз нерівним горбом до шахти, що пихкала парю. Гув гудок, підіймаючи на ноги весь робітничий люд селища. Дощу не було, але він відчувався в вогкому повітрі; здавалося, що він от-от почне падати. З землянок, кам'яних будиночків і холостяцьких бараків вибігали шахтарі. Довге безперервне гудіння підганяло їх, і вони поспішали «на наряд». Десь оддалік нудним, надривним вереском сирен перегукувалися малі шахт'юнки.

Мойсея звідусіль окликали люди, з ним здоровкалися, кидаючи на ході швидкі слова вітання.

Після недовгого «наряду», який точно визначав завдання

кожного шахтаря, Мойсей спустився вниз. Тут звідусіль, з стелі, струмками текла вода, покрівля вигинала своє сите черево, яке сохвилини могло обвалитися. Рипіли немазані, розтарахані вагонетки, ржали сліпі коні, з гейканням, висвистуючи батогоми, перебігали коногони, вкрай сміливі з жаху й розпачу. Щодня тонебудь з них падав мертвий.

От скочив на сидіння найзавзятіший з них, Тишка Колчандан; криком «Егей!» він погнав свого коня, загуркотіла колісьми партія вагонеток, здалеку зачулася його важка, схожа на стогін, нісня:

Вот мчится партия с уклона,
Да по продольной стороне.
— Ах, бросьте, бросьте, коногони,—
Кричит братишка тормозной.

Братишке голову сорвало
О стойки низкие во тьме.
Лежит парнишка на железе,
Стоит Буланый весь в крови.

Дворкін уже пройшов далеко в глибину підземного коридору, потім, щось згадавши, вернувся до стовбура. Тут було видно — горіло багато лампочок, вентилятори гнали з поверхні чисте повітря. Біля старомодної кліті без застережних сіток і кулачків збилися купою люди. Вони ліниво лаялися з стовбуровими, та тільки побачили Дворкіна, що підходив до них, примовкли. Хтось напівпошепки промовив:

— Тихо, ви, штейгер іде!

Мойсей наблизився до натовпу.

— Брітов є?

З натовпу вийшов невисокий плечистий чоловік років сорока, оголений до пояса, в драних штанах і у зчовганих калошах, назутих на босу ногу. Відокремившись від товаришів, шахтар скося глянув на штейгера і, відповідаючи, показав свій рот з гнилими, розхитаними зубами.

— Є... Тобі, видати, сміливі хлопці потрібні, що ти мене кличеш?

— Догадливий ти, Брітов; еге ж, сміливі. Сьогодні на сьомій ділянці працювати будемо. Знаєш, на тій, що завалена?

— Знаю, чому ні? Про неї тепер може по всій Росії вже знають!

Вони стояли один проти одного. Мойсей — високий, сильний, з густим кучерявим волоссям, що вибивалося слід форменого кашкета; лице суворе, зіниці, як дві гострих жаринки, над переніссям широкі пухнасті брови. Брітов — ясноокий, усміхнений, в очах вогники немудрих хитрощів, в усій хиткій постаті, що хилася з одного боку на другий, — зневага, спритність і байдужість.

— Підеш? — спитав Мойсей. — Кажуть, що на сьому ділянку навіть ти збоїшся?..

Брітов помовчав, сплюнув крізь зуби і, погасивши усмішку, сказав:

— Піду, чом не піти!

Може рік тому сьому ділянку закрили. Газів тут назбиралося стільки, що одного разу стався великий вибух. Запасними ходами люди вийшли з забоїв, а пожежа, що обхопила весь коридор ділянки, посувалася вперед і могла кінчитися катастрофою для всієї шахти. Треба було негайно припинити доступ вогню, газу і завалам. Штейгери наказали спішно ставити глуху стіну, щоб закрити вибухле поле виробітку.

Не минуло й п'яти хвилин, як робітники наносили старих рейок, балок і почали ставити стіну. За годину в шахту спустився сам управитель — старший син хазяїна шахти. Разом з ним до ділянки прийшли бетонники і поверх зведеної тимчасової стіни поставили міцну залізобетонну перепону.

І аж тоді, коли робота була закінчена, маленький, вузькогрудий шахтар Негурица закричав хрипким голосом:

— Шубін, Шубін лишився в завалі! Хіба це годиться? Людина в огні, браття!!!

Шахтарі, бетонники кинулися до перегородки, але син хазяїна прикрив своїм широким тілом висихаючий бетон, перестережливо підніс угору лампочку і тихо, але грізно сказав:

— Годі. Шахту врятовано, ділянку закрито!

З того часу, 13 числа кожного місяця (день, коли сталася катастрофа), по шахті ходив загиблий Шубін — довгий, ясноокий чоловік, з блідим обличчям і безбарвними очима. Він виходив, нібито, споза бетонної стіни і німо йшов по штреках шахти; інколи він згинався і ліз в уступи, інколи гнався за коногонами, що мчали на конях. Від таких привидів люди кидалися вбік, падали в ями, губили лампочки і в страшній темряві, розриваючи одягу, розбиваючи голови, руки й ноги, бігли до стовбура, ближче до поверхні.

Цю легенду переказували з уст в уста, вона ходила по шахтах Донбасу, про неї розповідали в Тамбовській, Тверській і Калужській губерніях, її знали казанські татари, і селяни, що збиралися їхати на заробітки до донецьких підприємств, настрахані пригодою з Шубіним, боялися напівзруйнованих забоїв, понурого підземелля.

А на шахті, де працював і загинув Шубін, маленький Негурица, той самий, що перший згадав про покинутого в огні чоловіка, не раз розповідав і присягався, що на свої власні очі бачив «марно загиблого».

— І дивився він на мене довго, довго, а очі ніби зовсім порожні, вуса ворухаться, і нічого він не каже, Шубін нібито, а тільки докоряє!

І не вірили шахтарі Негуриці, знали, що це брехня, а тільки мало було таких, що не боялися появи шахтового сграховища. Негурица полічив, що за рік десять раз приходив Шубін. А не вважаючи на газу, на труднощі шару, вугілля сьомої ділянки було найкраще. Хазяїн шахти тільки й мріяв про те, щоб якомога швидше почати його добувати. Але не бажання догодити

хазяїнові примусило Мойсея Дворкіна взятися за тяжку роботу на сьомій ділянці.

Молодий, здібний штейгер шукав справжньої практики, він вивчав газоносність шарів і знаходив добрі засоби боротьби з газом. Не вірив Мойсей і в легенду, що створилася на його очах. І, вибравши відповідний день, Дворкін розшукав Брітова, знайшов ще двох сміливців — Мілотіна і Мелешка — і подався в далеку путь, на край шахти, в ті місця, куди вже давно не ходили люди. Не взяв Мойсей до уваги тільки одного — час для своєї сміливої витівки вибрав він занадто ризикований.

... Вони йшли рядком, пробиралися вузькими занехаяними хідками, заваленими породою, погнилим деревом і всіляким мотлохом. Поперед себе вони несли важкі лампочки - «шахтарки», в яких полум'я часто блимало й зменшувало і без того тьмяне світло. На чорні стіни, на покривлені дерев'яні підпірки лягали мохмури тіні. Цілу дорогу вони мовчали; нарешті Брітов спитав Дворкіна:

— Чого ти, Мойсей Яковичу, такий завзятий? І шар відкрити хочеш і з Шубіним справитися... Чи не забагато на один день?

Від несподіваності питання Дворкін зупинився і, перше ніж відповісти, покашляв. Аж тепер, після слів Брітова, він згадав, що щомісяця цього самого дня приходив він, той страшний, колись покинутий у завалі чоловік.

— Як собі хочете, — відказав тихо Мойсей, ідучи далі вперед, — сьогодні перша розвідка, і я завзявся: піду хоч сам-один. А Шубін... в чуда я не вірю, Брітов!

— Молоді ви, Мойсей Яковичу!

— Ото й добре! — вже веселіше сказав штейгер.

До сьомої ділянки лишалося пройти може чверть версти. Гладкий, ядушливий Мелешко, що йшов останнім, поскаржився:

— У мене погасло світло, нічого не бачу.

Штейгер знов зупинився, дожидаючи поки надійде Мелешко.

— Будеш іти всередині, — розпорядився Мойсей, — я присвічу своєю лампою.

Тяжко дихаючи, злостячись на штейгера, шахтар грубо відповів:

— Я вертаюся. Кому охота — нехай лізе чортові в пашу!

Дворкін плюнув, байдуже вилаявся і пішов далі, не оглядаючись назад. Хвилини через п'ять вони почули глухий, невиразний крик. Зупинилися. Дворкін приклав долоню до вуха, розібрав ледве чути.

— Егей! Егей!

У темряві штейгер погано бачив вираз облич своїх товаришів — Брітова і Мілотіна; він вирішив дізнатися в чім річ. Що це може значити? Голос, здається, Мелешка: Дворкін озвався, дав зрозуміти, що жде відповіді.

— Егей! Що там ще?

З чорних провалів темряви голос почав доходити виразніше, розбірливіше. Можливо, що шахтар наближався до них.

— Давайте на стовбур! Люди ремствують... Що ви... Чорта дрочите?

Брітов присів карачки, подаючи сигнали світлом, ніби значущо себе великим хрестом; він тривожно спитав:

— Що на корінному штрекові?

У темряві зачулася відповідь.

— На корінному завал. Егей! Ви чуєте мене? Завал! По шахті ходить Шу-бін!

Мойсей Дворкін знов плюнув, цього разу сердито, і з жалем сказав:

— Бодай його чорт узяв! Зовсім мало не дійшли. Тепер що, вертатися?

— Давай, Мойсей Яковичу, до стовбура, далі від біди! — рішуче жадавав Брітов.

Перше ніж повернути назад, штейгер освітив лице Мілотіна: той був блідий, часто кліпав очима і ледве чути повторяв:

— До стовбура, швидше до стовбура!

... На корінному штрекові валилися балки, зверху, з благенької покрівлі, падали величезні брили породи, немідно закріплені стіни тиснули, гнули і вивертали з землі кволі підпірки. Кожен сажень підземного виробітку готовий був податися вперед і роздушити, стерти на порох те, що трапиться на шляху: устаткування, залізні інструменти, живі істоти. Коло самого завалу, в поросі й бруді, стояли люди — чоловіка десять — і стримували рух завалу. Вони поступалися назад від катастрофи і, неначе їжу в пашу розлотованому звірові, кидали на падаючі брили породи тяжкі стояни, шматки старих розтарахканих вагонеток, уламки труб.

Нещастя почалося з того, що в забій, недалеко від головного штрека, хтось приніс звістку про те, що з'явився Шубін. Крипильники, з переляку покинувши свою роботу, не поставили кріплення в найнебезпечніших місцях виробітку. Не минуло й півгодини, як покрівля упала, і завал, неначе сам Шубін, заходив по шахті... Незабаром до місця катастрофи добігли Дворкін і Брітов. Мілотін вперед них прийшов у штрек і уже був серед шахтарів. Він підбіг до Мойсея, розлотований, з вираченими з переляку очима, схопив штейгера за барки.

— Будеш ходити на сьому ділянку?

Дворкін, сильно рвонувшись, відкинув від себе Мілотіна.

— Буду!.. Що тут за пригода?

Хтось з робітників відповів:

— Сам не бачиш?!

За штейгера вступився Брітов.

— Ну, ну, тихо!

Мойсей звернувся до робітників, але почував, що й сам уже втрачає спокійний настрій.

— Як вам не соромно, хлопці. Нема ніякого Шубіна, і бути його не може.

В цей час з темної дірки гезенка вискочив Негурица; обличчя його було вкрите вугляним пилом, очі блищали; він підбіг до Брітова і мовчки показав рукою кудись у темряву.

— Там, бачите? — заговорив Негурица. — Я його добре бачу, онде він, близенько, руки розчепірів, як син хазяїна тоді ... коло стіни!

— Яка нісенітниця! — вихопилося у Дворкіна. — Брітов, ходімо зо мною. Я йому доведу, що там нікого нема!

— Та он же, он біліє одежа... — potwierдив слова Негурици Малютін.

Линивою ходою вийшов Брітов; ставши коло Мойсея, він еказав:

— Пішли!

І, обнявшись, Дворкін і Брітов поволі подалися туди, де стояв, не рухаючись, страшний Шубін. Всі насторожилися, збилися в купу. Стало тихо, навіть посування завалу на час припинилося. І було чути, як тяжко дихав ще не заспокоєний Мелешко. В напруженні люди подалися вперед, пильно вглядалися в постаті сміливців, що, віддаляючись, лампочками світили собі до рогу. Незабаром шахтарі почули гучний голос Дворкіна:

— Ей, чуєте! Це вкопаний в землю стовп. Ніякого Шубіна!

У темряву Малютін люто кинув недовірливі слова:

— Нехай скаже Брітов!

Брітов potwierдив:

— Тільки й того, що стовп, щира правда!

Мойсей Дворкін уже готовий був тріумфувати свою першу перемогу, але ... затріщала над ним покрівля, гуркнув вибух, знов почала шумно валитися порода; із стін виривало величезні підпірки, а триаршинні стояни, неначе сірники, підкидало вгору. Крізь дим, пил і перепони, назустріч схвильованим крикам товаришів, сміливці почали видиратися з пастки, але дві великих брили породи — може по сто пудів кожна — валячи покрівлю, зірвалися вниз і, наздогнавши, прикрили собою штейгера Дворкіна і шахтаря Брітова...

Довго ще того дня лютував завал. А на поверхні, в районі рудникових землянок, коло високго паркана стояла мати Мойсея і до смеркання, до третього гудка, марно дожидала сина з шахти...

У приймальні підземної лікарні барвами сонячної веселки електричне світло вигравало на порцеляні, міді та склі медичних приладів. Ми були вдвох. Іван Федорович Глібко ласкаво і з якимось захопленням дивився на мене.

— Ось, — сказав він після довгої паузи, яка завершила його оповідання, — коли б Мойсей жив за наших часів, він, напевно

мав би кращу долю. Він не був би такий самотній у своїй відвазі, ваш брат. Візьміть вас... Ви, певно, комсомолец, комуніст? І як же інакше!

У мене боляче стиснулося серце. Я ще був під враженням розказаного; я думав про юнаків минулого, уявляв собі їх своїми однокласниками і жалував про те, що вони так бідно прожили життя. Мені хотілося сказати щонебудь ласкаво, приємне Івану Федоровичу Глібкові і, несподівано, мені спало на думку запросити його на поле виробітку, де я був керівником.

— Знаєте, — сказав я йому, — години через чотири, так приблизно о дванадцятій, приходьте до місця моєї роботи...

— Там буде щонебудь дуже цікаве? — зацікавився лікар.

— Так, я гадаю, що після вашого оповідання вам не буде нудно на пусковій тій самої, сьомої ділянці.

— Як, це буде сьогодні?

— Неодмінно сьогодні, Іване Федоровичу; через кілька годин я відкриваю шар, так багато років тому закритий сином хазяїна... а після того, в дні навали білогвардійців, затоплений водою.

Глібко повеселішав, поправив окуляри, пальцем сухорлявої руки почухав поморщену шию, потім глянув мені в очі і погодився прийти.

— Буду, неодмінно буду. О дванадцятій не пізно? Ні? Ну, дуже добре!

В цей час за дверима лікарні зачулися гомінкі голоси, я вглянув і побачив стовбурових — високих плечистих хлопців, у гумових бурках поверх костюмів. Один з них гукав:

— Перекажіть товаришу Дворкіну, що нагорі гуде гудок. Зараз спускаємо зміну. Акурат шоста година.

Я заспішив і почав швидко прощатися з старим. Іван Федорович, стискаючи мені руку, раптом несподівано засміявся і якимось особливо гарно, по-старечому бадьорючись, спитав:

— Ну, а Шубіна зовсім не боїтеся?

— О ні, — відповів я впевнено, — тепер уже він не прийде!

Київ, 1939 р.

Ігор Муратов

СТЕПАНИДА

ПОЕМА

I

В осіннім полі порожньо і дико
і постріли тривожать ніч глуху.
У дальню путь під непогідь лиху
збирає Степанида чоловіка.

Поклала в торбу солі й плескачів,
благеньку кожушину підлатала,
рушницю подала й на руки впала:
— Чи ж вернешся?!

— Авжеж вернусь... — Підвів,
поцілував стару в поникле чоло...
— По конях, хлопці!.. Ох же й тьма
довкола.

І сумно як, і страшно як самій...
— Степаночку... барвіночку ж ти мій!

II

От люди кажуть — молодість минає,
а з нею все тускніє, погаса,—
Ну що ж... А як же осені краса,
коли у сон поволі поринає
усе, що буйно барвами цвіло!

Хіба ж береза, що в осіннім листі
стоїть, немов у золотім намисті,
красою віт засмутить вам чоло?
Хіба горобини червоні грона
і вересневих лук спокійні тони,
чи вид рум'яний яблук запашних
нам не дарують радощів нових?!

III

Так і вони — Степан і Степанида,
побравшись, не помічали літ,
що набік похилили рівний пліт

і в темнім борі не лишили й сліду
від тих стежок, якими повесні
давно колись удвох вони блукали...
Минали дні, сини повиростали:
один — у Чорноморській стороні,
а другий в город, на завод подався...
Та дід коваль із кузні повертався
і зустріч повна щирого тепла,
як замолоду, ніжною була.

IV

Немов дві гілки на розлогім клені,
що з одного коріння соки п'ють,
мов два крила, що сокола несуть,—
отак старі — і свята й дні буденні
одним життям на світі прожили,
і горе й радість рівно поділяли,
в невірності розради не шукали,
в розлугі — нерозлучними були.
І хто б сказав? Така ж була несміла —
у гурті десь двох слів сказать
невміла,
все б від людей подалі, все б одна...
Ось тільки що в хазяйстві похватна.

V

А він — непосидючий, непокірний,
усе село д'гори поставить дном,
коли змахлює панський економ
або над бідним вчинить суд невірний.
І слово мав тверде, мов добра сталь,
якої ні зломити, ні зігнути,—
сказав: провчу — то буде вчити люто;

16

такий він був — отой Степан, коваль.
Жилось йому на світі, бач,

просторно —
коли вже робить — значить робить
чорно,

а як занеє серце в коваля —
до третіх півнів з хлопцями гуля.

VI

Загомоніли люди між собою,
коли ставала з ним на рушники:
— Ох, зроду не еднались ластівки
з орлами; не миривсь огонь з водою...
Та серцю милі радощі малі,
і спокій, і неспокій, і одверту
любов, яку із серця не зітерти,
вона знайшла в своєму ковалі.
Картопельки край хати посадила,
хоч там яким тинком загородила,
дарма що й клаптя поля не було,
та серденько надіями жило.

VII

І думалось і мріялось — помалу
в Степана гнів од серця відлигне,
з літами, з діточками все мине:
і на громаді річ його зухвала,
і чоловічі досвітки чудні,
що в їх домівці повелись здавна...
Послухає бувало: вольна й славна
була б земля, жилось би, як у сні,
коли б усе по їхнім слові стало...
Та хоч таке і здумає, бувало,—
Степанові не скаже: волю дай —
тоді вже — зась, добра не дожидай.

VIII

Розвіє вітер злий, мов ту полову,
всі мрії потаємні... Та й вона —
не ликом шита, має розум, зна
коли й до чого треба мовить слово,
щоб цей бунтар хоч трішечки притих.
Не лаялась, а тільки скаже тихо:
— Ох, доки ж це... ходжу, мов

та старчика —

ні плаття, ні чобіт... — Диви й побіг
на цілу ніч у кузню: заробляє!

Тоді вже з тиждень і гостей немає,
і сам — чуть світ — додому
навпростець...

А чоботи та плаття... хай їм грець!

IX

І все ж, як в Броварях спалили
пана —
не вберегла. Палив чи не палив —
сказав таки: отак би всіх панів!
Де слід кивнули дуки на Степана...
Всього було... І піски, і сніги,
пустеля білосніжна та безмежна,
і безпробудна глушина таєжна,
і сивого Байкалу береги.
Але крізь тьму, крізь голод
і знущання,
крізь десять літ відлюдного
заслання —
по несходимих каторжних шляхах
пройшла за ним з синами на руках!

X

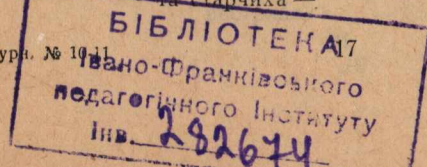
Вернулися. Ще гірше бідували.
І от діждались — воля і земля,
І повна друзів хата в коваля.
Не думала ізроду, не гадала,
що діждеться таки свого добра:
корівка є, і поле, і садиба,—
тепер вже буде й молока і хліба,
всього буде... Та вже ж воно й пора!
Колись же треба людям спокій мати,
не вік же їм Сибіром мандрувати...
Сини прийдуть в гості — все своє,
і чим погодувати рідних є.

XI

То зрозумійте ж горе Степаниди,
коли в осінню темряву, в туман
подався з партизанами Степан,
і наче згинув, і шукати ніде.
Минає тиждень, другий — все нема.
А рік той був тривожний, що й

казати

2. Літ. журн. № 1941

На залізниці ухкали гармати,
мости і рейки ставили сторчма
і сосни корчували. А шляхами,
слідом за гайдамацькими полками,
лютіші навісної сарани,
в маєтки поверталися пани.

XII

Припала на дорозі хмара пилу,
і стали на загарбаній землі
заковані в шоломи патрулі,
а партизани в хащі відступили.
У вибалках, в ярах, в очеретах
укрилися по двоє і по троє,
стискаючи в руках немудру зброю;
повзуть вночі — не стрепенеться птах.
І не знайти червоного загону,
і не пройти чужому ешелону
із рідним хлібом: пустять під укiс ...
Недаром в нас густий та чорний ліс!

XIII

Нікому не жалілася ізроду —
безсонні ночі змусили її:
— Сусідоньки, голубоньки мої,
не чути з того лісу, як спід льоду
ні вiсточки, ні слова, ні слівця.
За що ж мені така тяжка спокута?
Невже ж цьому отак довіку бути
без прiсвітку, без краю, без кінця?
В тюрмі сидів — за триста верст
ходила,
панам у ноги кланялась — вмолила:
побачила. А тут, хоча й піду —
до смерті проблукаю — не знайду.

XIV

З віконця гляну — лишенько та й
годі,—
хоч би мороз — так ні — усє
дощить ...
А в нього ж спіна восени болить
і ноги крутить по такій погоді.
Самі ж, голубки, знаєте — літа,
взнаки дались і каторга й в'язниця ...

Чого тобі, питала, не сидиться?
І час не той, і сила вже не та ...—
А то ще лісом, наче навіжена,
блукає: „Дубе, дубе! Клене, клене!
Не відбирайте втихи в сироти,
скажіть мені: де милого знайти?!

XV

Мовчав осінній ліс. А через люди
про коваля недобра вість прийшла.
Сказали хлопці з ближнього села,
щоб бачили, як сивого на згуду
хорти - гетьманці гнали уночі,
брудним ганчір'ям очі зав'язавши,
на клоччя вбогу одіж розірвавши,
важеними прикладами б'ючи.
І тільки - тільки почало світати —
прийшли до ковалихи три солдати
і в гущину досвітньої імли
через пустинне поле повели.

XVI

Не раз, не два чувала Стеха змалку:
„Життя прожить — не поле
перейти“, —
а це вузьке — не більш, як три
версти —
здавалось безкраім. Ось вже й Чорну
балку,
і недалечко бору три сосни,
і польове озерце обминули,
і до млина старого повернули,
і обійшли Петрівські баштани, —
а тому полю — ні кінця, ні краю ...
Нічого Степанида не питає,
та довгою здається звична путь,
бо серцем відчува куди ведуть.

XVII

Її ведуть до нього, до Степана ...
То чом же так повільно плине час!
Вона ще встигне, встигне в самий раз,
вона втамує біль, загоїть рани;
у серцеві її, на самім дні
із кров'ю накіпiло стiльки болю,

що люди злі здригнуться мимоволі,
розчуляться серця їх кам'яні,—
повернуть їй старого ... Бідолашна!!
Знать, так було їй боляче, так
страшно,
що зажадала нездійсненних див:
сльози — в каміння, милості — в панів.

XVIII

Розвиднилось. Земля, мов пуди глею,
нависла їй на чоботи нові.
Зійшла на ганок важко. Вартові
мовчазно розступились перед нею.
Шинелею завішене вікно,
і тьмяно відбивається на зброї
нерівний промінь свічки лійової;
в кутку соломи купа і рядно
брудне, ногами стоптане і дрane.
А хто ж на нiм?

— Степаночку!.. Степане!..
І кинулась, штовхаючи людей,
і в розпачі припала до грудей.

XIX

— Ой, людоньки ... не дихає ... Ой,
боже ...—
Вусатий гімназіст — пан курінний
за плечі взяв: „Не плачте, він живий.
Коли ви схочете — він довго жити
зможе,
він добре жите зможе, Уряд наш
карати зло й цінить добро уміє“.
І нахилившись, в коваля на шні
розрізав ремінець. „Цей патронташ
я сповню золотом, хоч в нiм
ховались кулі,
що смерть несли нам! Я прощаю.
Чули?

Я думаю ... що зараз скаже він
одну подробицю ... Де криється
загін?!

XX

Старий мовчав. Тоді Ляшенко, дука,
ступив на крок: „Мовчип? Ну,
постривай!

Ти смерті ждеш? Гадаєш мукам —
край?
А я такі придумав, що й онуки
і правнуки здригнуться ... На штики!
Взять на штики!“ Ляшенко
захлинувся;
перед очима в Стехи світ хитнувся,—
на гайдамацькі чоботи важкі
упала.— Люди! Душу майте ...

Защо?!
„Не нас проси! Його проси, ледащо;
бо душу з тіла вийму, розіпну,
щоб не мовчав! Проси ж, собака!
Ну!?“

XXI

Ішла до нього — рученьки ломила,
та от прийшла — і наче кам'яна.
Що мовити у відповідь не зна.
Мовчати — гріх, а говорить —
несила ...

Буває так — життя за мить одну
перед очима — бистре і гримуче,
й розгонисте, мов колесо із кручі,—
прокотиться і зникне в далину.
Та в пам'яті лишаться всі дрібниці:
і вимазані дьогтем чорні спиці,
і поміж ними жмут сухих гілок,
і кований блискучий обідок.

XXII

Усе згадала. Давне і недавне:
і встелені цвітінням вишняка,
і день, як з нею став на рушники,
і ніч, коли, мов спалахи загравні,
пожежі обіймали панській дім,
і довгої розлуки ночі темні,
і ті ворота ковані тюремні,
біля яких прощалась з ним.
Вона схилилась ніжно до старого.
Не ворухнувшись, вимовив:

„для чого ...
для чого ти ... навіщо ти прийшла?..“
— Степаночку,— несміло почала.—

XXIII

Це ж я, мій світе, я... Здригнулись
плечі ...

Сама прийшла б, коли б не привели ...
От бачиш як ... жили — не дожили ...
Що знали ми з тобою? Тюрми, втечі,
путь каторжну ... Прости ж мені,

прости
за сльози ті, що нишком проливала,
за ті слова, якими дорікала,—
один же в світі був у мене ти!

Без тебе ж я, мов та билина в
полі ...

Ти вчив мене не плакати від болю,
додолю не хилитись від жалю,
а я, бува, все плачу ... бо люблю ...

XXIV

Ти, може, думав, що мені не мило
терпіти лихо з голубом своїм?
Гадав, що якби й справді був гладким
та пишним паном — я б тебе любила?
Боялась я ... це правда. А самій —
аж стрепенеться серденько у грудях,
як заговорить ти при бідних людях
про чорну їхню долю ... Рідний мій!
Прости мені, а я — усе прощаю.
Прощаю, і синами заклинаю,
у смертний час, на муку ідучи,—
мій голубе, мій соколе .. мовчи ..."

XXV

Мінливого життя свавільні хвилі!
Коли судилось щастя і мені,
даруйте ви не почесні буччі
і не самотній затишок на схилі
моїх років, а дружніх слів тепло,
і щирі очі подруги, з якою,
не відавши ні горя, ні спокою,
мені і трудно й радісно було!
Щоб і мені скрасила дні суворі,
щоб і мене окрилювала в горі

ясна любов, сильніша від жалю,
з якою все здолаю, все стерплю.

XXVI

І став старий коваль на рівні ноги,
немов би силу хто йому вернув,—
він подругу до серця пригорнув:
— Спасибі, рідна,— мовив, більш
нічого.

І так вони стояли тільки мить,
а їм здалося — вічність. Перед ними
був світ, закритий стінами брудними,
вони ж крізь стіни чули: ліс шумить!
І звук сурми до бою хлопців кличе!!
Два постріли. Дві блискавки увічі —
і впали поруч ...

Де б я не блукав —
по килимах некошених отав,

XXVII

чи дєбрями відлюдненого краю,
в годину слухну іспитів тяжких,
серед знамен святкових весняних,—
я скрізь село знайоме пригадаю,
де на узліссі, повні та круті,
стоять золотоверхі скирти хліба,
де плещеться в ставку добірна
риба,—

там люди вольні, чесні і прості,
там край ставка — моему серцю мило,
овіану легендами могилу,—
малі й старі, жінки й чоловіки
вбирають ніжно в барви і вінки;
широку тіль на ту могилу кида
струнка тополя і розлогий клен.
Над ними — світ невгасний двох імен,
двох щирих сердець — Степана й
Степаниди.

Дерєва гордо вгору підвелись,
і тополеві віти і кленові,
і наче символ вірності й любові,
в один зелений шум перелились!

Павло Ходченко

ПРИЗОВНИКИ

Оповідання

I

Вже заходила ніч. То там, то там схоплювались вечірні вогниці. Садочки по садибах, верби над річкою, очерети, кущі на луках — все затягувалось імлюю. Колгоспники, закінчивши роботу на бурякових плантаціях, поверталися додому. Поля були близько за селом,— то йшли пішки. Старіші проміж себе вели статечні розмови, а хлопці та дівчата перегукувалися дотепами, жартами, зачинали веселих пісень ...

Голова колгоспу Свирид Захарович Вдовиченко, впоравшись з черговим зведенням до райцентру, якраз вийшов з контори на ганок, щоб покурити на свіжому повітрі, але зачувши людський гомін та співи, почав прислухатись. Потім, зійшовши поволі східцями вниз, сперся плечем об парапет ганка,— замріявся. «Іа - а - ак! Скінчили завчасно і копку і вивозку. Воно, бач, і гора з плеч. Хай дорікне хтось ... Ні, братухо! Не здавали ще темпів і не здамо». І аж тепер тільки, припалівши в пригорщі цигарку, смачно затягнувся димом.

Тим часом людський гомін все ближче, ближче ... Пісня голоснішала, пливла і над річкою, і над селом, луною віддавалася ген - ген на розлогих ланах:

Зеленький барвіночку,
Стелися низенько.
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько ...

Свирид Захарович попихував цигаркою, пускаючи кільцями сивий дим у тихе повітря, крутив головою, мов справді перед якимсь співрозмовником. От дев'ятий рік він беззмінний голова колгоспу. Прибувши з великого заводу на село ще в тридцятьому році як двадцятип'ятитисячник — саме в час, коли місцеві працівники нарobili чимало помилок і колгосп наполовину розбігся,— то зумів так повести більшовицьку роботу, що першого ж року привернув назад усіх тих, хто піддався був на гачок ворога. А другого року колгосп «Жовтнева перемога» завсював

і першість в районі по врожаю. Потім уже, рік - у - рік, так цієї першості і не здавав. Скільки нагород було!

— То хіба ж як? Тепер не відзначать? Ого - го!..

Велике задоволення відчував у грудях Вдовиченко. Радість хвилювала серце. А перед очима — просторе подвір'я колишньої панської економії. Скрізь чисто підметено, вишкреблено. Все сміття вивезено геть у яри поза селом; кожна річ прибрана до ладу, на своє місце. Це все яскраво доводило, що колгосп готується до урочистого свята. Навіть старий колгоспний конюх Григор, завжди мовчазний, насуплений, зараз був надто балакучий, піднесений. Пораючись недалеко біля стайні і хвилюючись, що в нього не все гаразд, ніби чогось не доробив, не передбачив, він гукав:

— Та чи так воно, Свириде Захаровичу? От щось не втопопаю ... Роблю, роблю, а здається — мов що й забув?..

— А нічого. Хороше ... Ех, хороше, Григоре!..

І знов поринав голова колгоспу в свої турботи, в свої мрії ... «На виставці в Москві «Жовтнева перемога» як гримить! По радіо передають. Цікавляться експонатами ... А озимина в п'ятий лист пішла. Ще день - два, то й зяблевій оранці буде край. Завтра відсвяткуємо проводи призовників до Червоної Армії, так вже почнемо й про весняну посівну дбати. Бо ж воно: дні, як ті хвилі, не стоять на місці» ...

Та от передні з тих, що поверталися з буряковищ, порівнявшись з конторою, зупинились. Тоді Свирид Захарович, скинувши картуза, почав вітатись:

— Здрастуйте ... Здрастуйте, товариші! Поздоровляю з перемогою. Бач, вивели й цього року колгосп на перше місце в районі. Та я ж так і знав: хіба інакше могло бути?..

Він тиснув усім руки. Зворушливо посміхався. Розпитував про здоров'я. Але раптом хтось з гурту перепитав:

— Та невже, Свириде Захаровичу, ми знов оце на передніх вийшли в районі?..

І наче що кольнуло Вдовиченка. Ураз аж кинувся.

— А то ж як, ні? Сумніваєшся? От іще Хома невірний!.. — Але збагнувши, що чоловік, може, з радощів так перепитав, продовжував далі спокійніше: — Постарались, постарались, друзі. Вірно. А якщо хто бажає пересвідчитись, то чого ж, прошу ...

Він чемно показав на контору.

— Ні, Свириде Захаровичу. Хіба не ймемо віри? Це ж бо до слова ...

— Справді ж ... Будь ласка. Саме вивели з рахівником зведення. Воно цікаво ...

Люди підходили ще і ще. Зупинялись. Встрявали в розмову. Вже дехто сидів на сідцях ганку, дехто — просто на почіпках, долу. Багато стояли навколо Вдовиченка. Говорили все про закінчення роботи з буряками, про добрі сходи озимини, про си-

лос, що як ніколи вдався цього року, про купівлю ще одного племінного бугая, про різні побутові справи та трудовні, про те, що пишуть товариші з Всесоюзної сільськогосподарської виставки і, нарешті, захопились питанням про завтрашнє свято — проводи призовників до Червоної Армії.

А надворі так чудово! Тягне прохолодою, пахне стернею, свіжозораною землею, прим'ятою травою; десь близько на млині папахкає мотор; біля комор, переповнених врожаєм, тріщать сторожівські торохтілки; серед подвір'я, на ганку контори, світять електричні ліхтарі. І радісно кожному: нема того, що колись було — і холодно, і голодно, і якщо припадало комусь у солдати, то вже скільки того плачу в родині, або п'яного бешкету на селі! Бо й справді, — куди йшов? Кому служити? За віщо? Так пропадай же все! Пропадай і саме життя!..

А тепер?!

Голосніш усіх говорив старий конюх. Він давно сидів уже тут на почіпках серед інших і прислухався до людських розмов.

— Я так ось гадаю ... — гарячився Григор. — Нам треба якнайраніш встати завтра ... Це — щоб влаштувати насамперед мітинг. Хай погомонить народ, — пригадає, як було, та як сталося. От! А вже тоді — не завадить і по трудах. Бо ж і буряки впорали, і оранка на - мазі, і яких орлів ще даємо в Червону Армію!

Григора підтримували інші.

Проте зразу ж додавали, що цього не досить. Треба б внести до плану святкування проводів ще й таке — що повсякчасно нагадувало б призовникам про рідний колгосп.

Коли досхочу наговорились, забрав слово Свирид Захарович.

Правда, те, що він мав на думці, вже було вирішено правлінням. Але хотілось йому ще раз почути думку народу: як саме маса оцінює віддану роботу в колгоспі Арсена Бурми та Романа Прищепи.

— Так чим же нам нагородити наших призовників? Я саме так і зрозумів усіх, хто виступав. Адже про відзнаку їхньої відмінної роботи в колгоспі йдеться?

— Еге ж, еге ... Правильно, Свириде Захаровичу. От іменно ... Нагородити хлопців треба ...

І заговорили ще жвавіше. А Вдовиченко, витримавши паузу, звів руку:

— Конкретно, товариші, конкретно ...

Хто висував пропозицію — грошима, хто — трудовними, а хто — щоб з одягу щось справити. Думки розбивались, але ясно було: Бурма й Прищепи заслуговують нагороди. Тоді вже Вдовиченко зробив підсумок:

— Здається, розбіжності в нас нема. Правління теж думало з цього приводу. І от прийшло до згоди: доручити особисто мені обміркувати цю справу.

— Що ж, хай, товариші, так і буде ...

— Ото і я такої думки.

— І я за те...

— Ну, то й розходьмося, громадяни. Бо ж і Свириду Захаровичу треба спочинок дати.

Скоро колгоспники один-по-одному, поблискуючи цигарками, почали рушати — кожний у свій бік. Пішов до стайні на нічне чергування й старий Григор, як ніколи задоволений собою, — адже пропозицію його народ схвалив! А Вдовиченко залишився на місці. І він знов стояв, як поперед, спершись спиною об парапет ганка, поринав у глибокі думки. «Гарний народ, що й казати. Та вже, мабуть, ще рік - два попрацюю і розпрощаюся. Тягне на завод. Двадцять років віддав йому! Звися. Ну, а тут люди вирости, зміцніли, ніяка сила не зрушить їх тепер з колгоспного ґрунту. Вкоренилися»... Думав Свирид Захарович і про свою старість, що вже от-от не за горами вона, — за п'ятий десяток перехопило. Тільки що ж, — дітей він уже в люди вивів. Старший он інженером на залізниці, в газетах як відзначають! Середній на командира в Червоній Армії вийшов. Лейтенант! А донька пішла по лікарській справі: ще рік і буде хірургом. Радість одна від дітей. Хіба б колись спромігся на таку освіту для них?.. «Гм!.. Старість... Може страшно, Свириде Захаровичу? Та смішно було б казати про це. Ні, не маю страху»...

І чи довго б стояв отак голова колгоспу, міркуючи про життя державне, колгоспне, своє? Чи на цьому був би край його думкам? Та ось, як і за годину - дві перед тим, полинули гомінкі співи. Почувся сміх мелоді. Тоді Свирид Захарович, відштовхнувшись від парапету ганка, натягнув поглибше картуз, заходив по подвір'ю.

Він так любив слухати пісні!..

II

Тієї ночі мало хто й спав на селі. Кожний готувався до урочистого святкування проводів комсомольців - стахановців у Червону Армію. Справді ж, такі хлопці! Ось Арсен Бурма — краший агітатор у колгоспі, масовик, уповноважений по позиці, зав. хатою - лабораторією. А Роман Прищепка... Так він же хіба звичайний собі коваль?.. Ні! Це — винахідник! Он який прилад вигдав та облаштував у силосній башті. Тепер одна людина на цьому приладді вдсятеро більше може зробити, ніж раніше... І так само обидва вони, Арсен і Роман, вже куди не пошли їх, то будь певний — не підведуть. Робітники — що й казати. Заслужують на пошану хоч яку. Отож і треба підготуватись, щоб знали, з якою любов'ю до них ставиться колгосп.

Не спалось і самим Бурмі та Прищепі. Остання ж бо ніч! Вони повернулись до своїх домівок пізно. В клубі друзі влаштували їм хіба ж таку вечірку! Грала музика, танцювали. Трохи випили. Поспівали. Вся увага була звернена на них — призовни-

ків. Галина — рум'яна, світлоока, з каштановим волоссям дівчина, ланкова в буряковій бригаді, вона, здавалося, все - все хотіла тепер переговорити з Арсеном. Ніби боялася: він поїде, розлучиться з нею, а вона не висловить йому свого почуття, що вже давно зародилося в серці. Вона ще ніколи не признавалася йому, що дуже кохає. Завжди ставилася, як і до всіх комсомольців, по-дружньому, по-товариському. А зараз нехватає сил критись. Розривається серце. Але ж як і сказати? Як розповісти про своє палке кохання? Що подумає Арсен — завжди такий серйозний, розсудливий, мов би на п'ятнадцять років старший від неї? Ох, соромно!.. Так минав час. А потім всі розходились парами. Пішла й вона з Арсеном. І тільки аж біля хвіртки призналась йому в коханні. Він стиснув руку. Тоді вже обхопила за шию і, хвилюючись, тихо-тихо на вухо прошепотіла: «Арсене мій! Люблю ж... Ой, люблю тебе...» І він цілував її, цілував...

А Прищепка весь вечір там, у клубі, танцював, як ніколи. Дивлячись на нього, кидалася в гопак і інші. Проте, хіба ж хто міг так навприсядки, вибити дроб і ногами і руками! Ні. Не дарма ж за ним греміла слава — танцюриста на всю область! На олімпіадах першим виходив. І в піснях він сьогодні не був серед останніх. Брав тенором. А коли розходились з клубу, то й він проводив додому свою Женю — чорнобриву ударницю з ланки Галини; і він прощався з дівчиною біля хвіртки, палко цілував пахуче молодістю і здоров'ям прекрасне личко. Але йому Женя давно вже призналась, що любить його, і ні за кого іншого заміж не піде. Тепер, біля хвіртки, вона ще раз про це запевнила: «От відслужився, любий мій, повернеш додому, то тоді враз і розпишимося в Загсі... Буду, буду дожидатись, Романе»...

О, квіти молодості! Які ви чарівні!

Коли Свирид Захарович вийшов з контори, щоб іти додому на спочинок, то Віз уже схилився дишлом униз. Кукурікали півні на селі. З річки та очеретів тягло вогкістю. Певно, мав бути скоро і світанок. Але Вдовиченко не жалкував з того, що засидівся допізна. Адже за цей час багато зробив. Поперше, підсумував розрахунки по трудовнях Арсена Бурми та Романа Прищепи; подруге, надсилаючи до райцентра останні зведення про буряки, доручив забрати там в універмазі замовлені наручні годинники з вигравірованими на них ініціалами: «А. Б.» і «Р. П.» та текстом: «Щира подяка від колгоспу».

Вдовиченко прямував стежкою через ливаді, — так ближче було. Йшов поволі, сторожко вглядався в темряву, щоб не наткнувшись на якийсь куц чи гілля вишняку, груші, береста. Коли натрапляв на зарослі, розводив їх руками. На нього бризжав дощ невидимих крапель. Це було приємно, — відчувати себе в такий

пізній час на самоті серед природи! Він стиха мугикав якусь військову пісню. Та вже дійшовши своєї квартири біля самої річки, ніби чогось посмутнішав, замовкнув. Не відчиняючи хвіртку в подвір'я, зупинився. І довго потім дивився в задумі на сім зірок Вожа, що тепер у передранковому повітрі так яскраво тремтіли на північному небі. Що нагадав Свириду Захаровичу Віз? Які думки стисли голову йому?..

Було це тоді... Останні банди самураїв, тікаючи з Примор'я, залишали за собою криваві сліди: палили села, хутори, знущалися над людьми. Ворогів гнали червоні. В одному невеличкому хуторці біля Амура, серед тайги, довелося зупинитись командирі кінної розвідки Вдовиченкові, щоб дати перепочинок коням. Тієї ночі так само було приємно Свириду Захаровичу, перевіряючи варту та чергових біля коней, дихати на повні груди і, дивлячись на яскраве сузір'я, згадувати далеку Україну, де в нього залишилась дружина і троє дітей. Але сталося так, що він і не зчувся, як перед ним, виплигнувши зза кущів, опинились дві постаті, і в ту ж мить почутив у лівому боці щось пекуче, ніби вкусила оса. Рука вхопилась за кобуру. Вистрілив. Та ноги не витримали і він звалився. А коли на постріл збіглись червоноармійці, командир Вдовиченко, притамовуючи рукою рану, вже сидів на холодній землі. Він заспокійливо казав: «Тільки поранив ірод»... Тут же недалеко лежав труп забитого самурая, переодягненого в селянський одяг. Другий зник...

«Гади!..» Вдовиченко сердито сплюнув і, розправивши дужі плечі, кахикнув, та враз відчув у боці гострий біль. «Нічого, нічого» — прошепотів. «Ще як треба буде, то не здригне рука. О, не здригне. Битимемо, будьте певні... Та й не лише самураїв, а всяку наволоч, що здумає зазіхати на нашу священну землю радянську»...

Вдовиченко ще раз кахикнув, погрожуючи кулаком у нічний простір. Потім, рішуче збивши картуз на потилицю, вже не зайшов у хату, а твердо рушив вздовж вулиці. В багатьох хатах світилося. Очевидно, так і не тушили світло з вечера. «До свята готуються»... І Свирид Захарович завернув до колгоспних комор перевірити сторожу.

А вже коли почало розвиднятись, і люди завешталися надворі, всі побачили голову колгоспу біля клубу: він з старим Григором клопотався над художнім оформленням будинку...

III

На сході сонця народ, одягнений по-святковому, з усіх кутків валив до клубу. Нові чумарки, костюми, різнобарвні плаття, наваксовані чоботи, жовті, чорні, білі туфлі, шовкові панчохи в жінок та дівчат, — все заяскрило на вулиці колгоспного села. Скоро прийшли до клубу й школярі з учителями, за ними голова сільради з секретарем, Арсен Бурма та Роман Прищепка з ро-

дичами. Тоді Свирид Захарович, порадившись за клубною сценою з правлінням та активом колгоспним, відразу ж відкрив мітинг. Його тепла хвилююча промова справила на присутніх велике враження. Після виступили з привітанням голова сільради та представники школи: від учителів, від учнів, від піонерів. А далі вийшла на сцену стара жінка — мати Бурми.

— Син мій іде в Червону Армію, — почала вона, запинаючись від збудження та хвилювання, — щоб захищати рідні кордони від хижаків. І от я тут, серед вас, дорогі друзі й товариші, даю йому материнський наказ: дивись, Арсене, і дивись добре, пильнуй ворога. Пам'ятай, що ти кров від крові трудового народу. За тобою радянське добро: фабрики, заводи, колгоспи, моря, ріки, землі. А все воно кров'ю і слізьми здобує в боротьбі з панамі та капіталістами. Отож і пам'ятай: коли треба буде, то не пожалій і свого життя. Доглядай, сину, і міцно тримай у руках зброю... — Вона кінчиком хустки змахнула теплу краплю, що котилася по зморшках старенького обличчя, і вже звертаючись до всіх у залі, доказала: — Та й ми тут, — які залишаємось дома, — мусимо добре пильнувати, бо ворог — лютий... Я скінчила.

Після говорив батько Прищепи. Це був кремезний, дужий, як і сам Роман, чоловік. Широкоплечий, з великими кулаками. На голові ворона купа волосся. В народі казали, що діди в нього були з бесарабських циган. Звідціля, мовляв, і те прізвисько — «Прищепка»... Голос у Прищепи гримів, як перший весняний грім.

— Хіба ми не розуміємо гри деяких неспокійних сусідів! (батько Романа був грамотний і висловлювався здебільш по-газетному). Але ворога будемо нищити там, звідкіля він прийде. Факт! І правду казала тут найстарша віком наша колгоспниця вдова Бурмиха. Пильнувати треба добре, і хай не схибнуть руки в наших дітей перед ворогом. Ти чуєш, Романо? Це батько до тебе каже... — І Прищепка зазиркав по залі грізними, спід нахмурених брів, чорними, як вугілля, очима, — шукав серед зборів сина.

— Чую, батько, і обіцяю... — зірвалось, порушуючи напружену тишу в залі, рішуче й переконливе. — Заповіт твій виконаю чесно... — І вже схопились бурхливі оплески, вигуки: «Хай живе непереможна Червона Армія!» Почуття патріотизму наповнило груди, серця присутніх. Родичі, друзі, приятелі — всі кинулися обнімати й цілувати майбутніх червоноармійців Арсена та Романа. Але найщасливішими від усіх, мабуть, були Галина та Жена. Вони не відходили від хлопців, тиснули їм руки, нашіптували ласкаві, милі, теплі слова...

Під кінець усього на сцену вийшов Григор. В залі стихло. Було так незвичайно: адже старий колгоспний конюх ніколи не виступав прилюдно! То що він скаже? А Григор, відсапнувшись і провівши рукою по сивій густій бороді, глянув спершу до президії, мовляв, не припиняйте, коли що не так, і тоді вже, примруживши маленькі очі, вигукнув у залу:

— Отже, браття, коні в нас — самі орли. Стальні ноги мають ... і легені — жодна задуха ні по чим. А що прудкі, то прудкі, — ніяка тварина не перегоне. І хай наш перший маршал, рідний Клим Ворошилов знає, що колгосп «Жовтнева перемога» вже подбає про збільшення поголів'я. Ще хочу запевнити: на ворога підемо, як один, — хай лише спробує!.. Ой, та й битимемо ж супостата!..

Вже давно нема на сцені старого Григора, що ніколи з промовама не виступав перед людьми, а зала не стихає, зала бурхотить. Гримлять розкоти оплесків, бурею схоплюються вигуки на честь великої партії Леніна — Сталіна, на честь Вождя. Вшибки б'ють потоки проміння життєдайного сонця, освітлюють радісні, схвильовані обличчя колгоспників. Біля сцени духовий оркестр грає «Інтернаціонал».

Виступали з короткими промовама і Арсен та Роман. Вони запевняли, що будуть гідними синами соціалістичної батьківщини: «За нас не доведеться горіти з сорому».

На цьому мітинг закінчився. Молодь відразу ж кинулась до музики: «Грайте до танців!» Але Свирид Захарович рішуче запропонував насамперед розставляти столи. «Ще встигнете!» І от не пройшло кількох хвилин, як уже від сцени до самих дверей потягнулись ряди столів, а на них жваві господарки порозставляли смачні страви та напої. А коли музики, розташувавшись на сцені, де перед тим сиділа президія мітингу, заграли хвилюючий марш, — колгоспники займали місця за столами.

Було гучно, весело. Неслися розмови про достатки колгоспні, про майбутні ще кращі досягнення в спільній праці. Діди, підігріті вином та горілкою, погладжуючи бороди, пиховито поглядали на своїх щасливих нащадків, — пригадували колишнє тяжке життя, порівнювали його з сьогоднішнім і випивали «за здоров'я». А хлопці та дівчата: чи пили, чи їли, а вже то там, то там схоплювались ізза столів і рвучко кидались до сцени, до музик:

— Та грайте ж бо до танців!

І музики нарешті вдарили гуртової. Скоро все й закружляло, мов та віхола на роздоллі. Не сиділось і дорослим: зривались ізза столів жонаті чоловіки, молодіці, — вихорем пускались у веселий танок. А коли вже й не розібрати було — хто ще їсть, хто веде бесіду, а хто витинає й не знати що, — наперед зали вилетів, мов юнак вісімнадцятилітній, і Григор. Старому звільнили коло. Діди, бабусі, — всі, що сиділи ще за столами й тягли по маленькій, шумно загриміли стільцями і наблизились до танцюриста, а він, розкинувши руки крилами, тував чобітьми так, що аж посуд на столах бряжчав. Григору в такт ляпали в долоні, підбадьорювали. Та вже не стерпілось і його ровесникам. Хіба ж так вибивали закаблуками сиві діди!

О, уміють колгоспники трудодні виробляти, — уміють добре й веселитись. Але ж всьому своя міра, час і кінець. Це добре

всі знали, а найбільш Свирид Захарович. Він, зиркнувши на стінний годинник, зняв руку до оркестру на сцені. Музика, догравши задьористе коліно гопака, припинилась. Тоді все відразу стихло.

— Товариші! А тепер і кінчати пора... Ну, хлопці, — звернувся Вдовиченко до Арсена та Романа, — будемо рушати... Поїзд о третій до станції підходить... Гей, хто там? Шофера! Машини як у вас?

— Напоготові!

— Так давайте...

Із клубу миттю подалися на двір два жвавих хлопці. Скоро перед ганком загуркотіли мотори. Свирид Захарович, непомітно для інших підморгнувши до рахівника, запросив усіх на хвилину присісти. Це дуже сподобалось дідам та бабуням. «Еге ж, старих звичаїв не цурається голова». Але Вдовиченко не звичай мав на увазі. Він, підозвавши Арсена та Романа, почав тиснути їм руки, дякуючи від імені всього колгоспу за віддану, стаханівську роботу. А потім, діставши з ящикка, що підніс рахівник, срібні годинники, надів їх призовникам на руки.

— Носіть, товариші, носіть на здоров'я, та й не забувайте про рідний колгосп... А вже ворогові жодного спуску не давайте. Бийте проклятого на кожному кроці. — І потім розцілував Арсена та Романа. — Хай щастить вам у всьому...

Тоді колгоспники заспішилися: кинулись і собі поздоровляти призовників та разом і прощатися з ними, бо вже шофери не раз подавали сигнали знадвору. Прощалась мати з Арсеном, батько з Романом. Коли ж дійшла черга до Галини та Жені — вони рішуче заявили, що їдуть аж на станцію. На це хлопці тільки вдячно потиснули руки подругам.

Дві автомашини: легкова й вантажник, прикрашені живими квітами, стрічками, лозунгами на червоних полотнищах, уже були заведені, готові до від'їзду. Галина і Женя посідали з Арсеном і Романом у легкову; решта: родичі, хлопці, дівчата, — на вантажник, де були для них розставлені лави. Свирид Захарович поліз у кабінку до шофера вантажної машини. Гримнула музика. Люди почали вітати від'їжджаючих руками, хустками, картузами. І колгоспні автомашини зірвалися з місця...

І от уже попливли хати, річка, силосна башта, скирти соломи багатого врожаю, фруктовий сад. А там на луках — велика череда корів, молодняка; ще трохи далі, під самим переліском, — табун коней, що про них згадував старий Григор... І все те рідне, і все те дороге, близьке! Потім автомашини спустились у вибалок, вихопились на бугор. І знову усе як на долоні! Он, трохи збоку від села, нові великі будівлі. То колгоспні стайні. А он поринає в деревах маєток, так то головний двір колгоспу: контора, майстерні, погреби, комори з різним добром, конюшня, де старий конюх Григор викохує племінних жеребців, молочна ферма... І Арсен і Роман оглядаються ще і ще раз: і на село, і на луки з худобою, і на головний двір, ніби вони тільки аж

тепер збagnули—яку чудову красу, заможність ідуть захищати від ворогів! «Рідні місця! Не пожалкуємо за вас грудей своїх»... Мчать, мчать автомашини по рівній гудронованій дорозі. А було ж колись—як крапля дощу, то вже й ноги не витягнеш. І найбільш дошкуляло бездоріжжя восени. Скільки підірвано коней, полаmano снасті! Тепер і не помічаєш нічого—легко, плавко. Тільки вітер повз вуха шумить. «Гей, хлопці, натягай картузи—зірве!» І—«ох ти ж»...

Галина та Женя, коли десь підплигувала автомашини, тулились до хлопців, і хоч їм боятись не було чого в затишному кузові, все ж хвилювались: «Ой, ще перекине десь!» Чи може це хитрощі дівочі? Так! Бо вони тоді шепотіли на вуха—і в який це раз!—ніколи не забувати їх, не виходити заміж, аж доки не повернуться з служби додому.

Отож, ніхто не зчувся, як уже доїхали й до станції,—тридцять п'ять кілометрів! Здавалося—тільки рушили з місця. Насправді ж таки—станція. Погукували маневрові паровози, метушився на пероні народ, пахло паром і мазутом, скреготали тачки: вивозили з комор вантаж. А повз семафор уже пройшов пасажирський поїзд і стишувався перед станцією.

— От і приїхали вчасно,—виплигнувши з шоферської кабіни, молодечо вигукнув Свирид Захарович...

IV

Через кілька хвилин поїзд мчав степовими просторами.

Арсен Бурма і Роман Прищепи стояли біля вікна, мовчазно спостерігаючи, як повз вагон миготіли дерева, кущі, телеграфні стовпи, пропливали жовтобурі шматки стерні, неозорні лани розкішних сходів озимини, колгоспні села, хутори, що виринали, то там, то там ізза пагорбків, будівлі радгоспів, МТС. Думки про батьків, родичів, друзів, про все пережите за свій ще не довгий вік, а найбільш про дівчат, що залишилися в колгоспі, ще не покидали їх. Рідні картини, хвилюючі, дорогі образи так різьчить, гостро ще повставали в думках, стискували серце. І хлопці раз-по-раз, хоч і крились один від одного, відвернувшись убік, стиха зітхали.

Та от, проїхавши два-три перегони, вони вже опанували себе. Перший порушив мовчання Арсен. Перекладаючи з кишені в кишеню хустку, що в останню хвилину розлуки подарувала Галина на спогад, він задиркувато штовхнув Романа плечем:

— Ідемо, значить, Романи?.. Та ти що? Все про Женю?—І, зиркнувши на годинника—подарунок колгоспний, вже серйозно додав:—А завтра якраз о пів на п'яту будемо й на місці... Хороше!

Тоді й Роман, скосивши очі на товариша, а далі перевіривши погляд на свій годинник, звеселіло відповів:

— Так думаєш? Закурити б чи що. Бо й справді...

І, обернувшись, пішов до свого місця, а Бурма залишився біля вікна—якраз проїжджали повз якийсь польовий тракторний табір.

Прищепи розсівся в кутку на нижній полиці. Обіпершись ліктем правої руки на відкидний столик, покурював цигарку. Він розважливо розглядав пассажира, що спав на протилежній верхній полиці. На пасажирові—благенький смугастий піджак, чорні штани, забрані в давно нечищені чоботи, під головами зобраний невеличкий клунок. Кепка висіла на гаку. Роман пускав кільцями дим і намагався в думках розпізнати—хто він? Куди їде? Це ніби відчув і сам пасажир. Він спід руки зиркнув униз на курця, а потім враз сів, звисивши з полиці ноги.

— Курите?—звернувся до Романа.

— А так. Вагон же для курців...

— Ні, я не тому...—Пасажир поправив клунок і рішуче спустився на підлогу. Чухаючи спину, сів поруч Романа.—Пробачте, не заважаю? От, проспав станцію, а курити ж як хочеться...

— То прошу...

Роман протягнув коробку з цигарками. Пасажир взяв цигарку і, прикурюючи від Романової, гостро, ніби пройнявши його наскрізь, заглянув у вічі.

— Дякую! Так же курити хочеться, знов забідкався незнайомий сусіда.—А далеко їдете?—Він затягнувся димом і, не чекаючи відповіді, кивнув головою в бік Арсена:—Певно, то-вариш?

— Так. Ми призовники. У частину їдемо. А ви?

— Я?—незнайомий ворухнув плечима. Похапцем витяг цигарку з рота.—Я?.. Та як вам сказати... Маю намір до Києва—до родичів. На роботу кличуть... Давно збираюсь, а от тільки тепер наважився...

Підійшов і Арсен. Він сів на свою полицю навпроти. Встряв у розмову.

— Так, здається, не цією дорогою вам треба... Великий гак робите...

— Ет, допитаєшся їх!.. Питав, питав в касира, а він бурмотить: «Бери, що дають, а то й цього позбудешся. Он скільки ще вас товпиться». Я скоріш гроші до віконця, за квиток, і от як бачите... Да-а, три пересадки маю... А ви прямо до місця? От щасливчики! Певно ніде не доведеться і вставати?

Пасажир хвацько кинув недокурку у вікно і присунувся ближче до Романа. Тепер Роман розглядив, що в настирливого незнайомця очі якісь помутнілі, ніби залягла в них байдужість до всього, лоб у дрібних зморшках; серед скуйовдженого, темного волосся—сивина. В Романа майнула думка: «Що йому треба?» А сусіда, не чекаючи відповіді, розважливо вів:

— Отож вчора і я вирядив до Червоної Армії племіша... Сиротою в мене зріс. Так би мовити, за батька йому був. Ну, вже що погуляли, то погуляли на проводах... Якщо не поми-

ляюсь, ви теж колгоспники? — І, нагнувшись, почав підтягати халяви на ногах. — Ач, як забруднив...

— Так, ми з колгоспу... — Роман непомітно натиснув Арсену на ногу. — Цікаво, з якого ж ви колгоспу?

— Я?

Пасажи́р випрямився. У нього ледь-ледь затремтіли кінчики вусів. Але це було лише якусь мить, бо далі він уже казав бай-ду́же:

— Як би це вам пояснити... Ну, на колишній Херсонщині наш колгосп... Так от, з ким тільки не зазнайомишся в поїзді. І це вже перш всього: куди? відкуди? чого? хто?.. А потім дивись — таке знайомство! І вже коли розстаєшся — скільки тих обцянок: «Будемо зустрічатись»... «Глядіть же»... «Гора з горою не сходяться»...

Він розважливо засміявся, далі почав розпитувати, як з труднощами в колгоспі, чи всі колгоспники мають корови, чи задоволені артільним статутом, чи в дружбі живуть. Та нічого певного не дізнався від Арсена та Романа: хлопці зовсім не мали схоти розповідати щось йому. Так минали станцію за станцією.

Скоро й смеркло. Потім засвітилась електрика у вагоні. Пасажири, один-по-одному вкладались на спочинок. Заклопотався й сусіда Арсена та Романа. Він то бідкався, що дійсно йому доведеться з вини касира їхати кружним шляхом до Києва, то ніби ляяв дружину, що нічого не поклала йому з їжі на дорогу, то натякав, що може ще йому доведеться десь зустрінутися з хлопцями — то було б дуже добре, якби вони сказали свій адрес.

Арсен і Роман на це відповіли, кінець-кінцем, рішуче, що вони не знають і самі, де ще будуть. І тоді сусід вгамувався, поліз на своє місце, а через кілька хвилин ніби заснув під ритмічне вистукування коліс. Полягали й Арсен та Роман. Але вони не спали. Їм тепер думалося — напевно злодій, то щоб не обчухрав. Час-від-часу перед станціями пробігав по вагону провідник з ліхтарем, вигукував: «Не проспійте! Станція...» Дехто схоплювався, одягався, тяг свої речі до виходу. Коли поїзд на кілька хвилин зупинявся, входили нові пасажири, займали вільні місця. Пасажи́р на верхній полиці не ворухився. Та от уже за північ Роман з своєї нижньої полиці помітив, що «колгоспник з Херсонщини», який їде кружним шляхом до «родичів у Києві на роботу», нишком витягає за халяви блокнот. Далі, відвернувшись обличчям до стінки, починає щось занотовувати. Прищепав торкнув рукою Арсена Бурму, показав підборіддям на верхню полицю. Обидва подвоїли настороженість. Безсумнівно, перед ними якийсь непевний елемент... Справді, не пройшло й десяти хвилин, як підозрілий пасажи́р, знов запхнувши блокнот за халяву, крадькома почав спускатися з полиці. Потім, захопивши клунок під пахву, сквапно подався до виходу. Якраз поїзд наближався до станції і вже повз вікна миготіли блокгаузні ліхтарі, будови, купи дров, люди. Через вагон, спотикаю-

чись, поспішав провідник. Хлопці, схопившись і собі на ноги, шепнули провіднику: «Підозріла людина. Покличте кого-небудь з НКВС». Провідник тільки здвигнув бровами, мовляв — розумію, і побіг, а Бурма та Прищепав почали стежити за «пасажи́ром». І вже як це сталося... Тільки от Арсен з усіх ніг, переплигуючи через лінії, перегородив шлях «пасажи́рові».

— Стій! — закричав не своїм голосом. — Не руш з місця! Руки вгору!..

І націлився в п'яті портсигаром.

Ззаду поспішав Роман і так само гукав:

— А ну, дядько, повертай на станцію, це ж не Київ ще...

«Колгоспник з Херсонщини» сторопів. Підняв руки. Спід пахви випав клунок. Майже на льоту його підхопив Арсен.

— Гайда, гайда... Не пропаде...

І всі рушили на освітлене місце на платформі.

Назустріч уже бігли провідник і червоноармієць у синьому форменному картузі з червоною околичкою.

V

Минуло кілька днів. Колгоспники «Жовтневої перемоги» на своїх загальних зборах слухали звіт голови правління Свирида Захаровича Вдовиченка. Він інформував про наслідки збирання буряків. Мрії його таки справдились. У райцентрі «Жовтневу перемогу» і цього року відмітили як передовий колгосп, поставили клопотатись перед вищими органами про відповідну нагороду. Отже на зборах відчувався урочистий, радісний настрій.

— А тепер давайте, товариші, — закінчуючи звітування, казав Свирид Захарович, — так само по-стаханівському готуватись і до весняної посівної кампанії. Нам треба вчасно все налагодити, щоб коли тільки настане пора — ми вже і в полі. Весна ж ніколи не чекає.

— Та так, так... — схвально неслося по залі.

Але тут до столу президії на сцені швидко підійшов зза куліс колгоспний рахівник. У нього — широко усміхнене обличчя. Блищать очі. Рухи якісь розважливі, незвичайні. Він подав Вдовиченкові розгорнуту столичну газету й ткнув у неї пальцем.

В залі аж повитягували голови. Хтось з нетерплячки навіть вигукнув:

— Та що там таке?!.

Голова колгоспу якусь хвилину пробігав газету очима.

А потім ураз і в нього обличчя засяяло, а під пухнастими чорними з сивиною вусами заграла посмішка. Не кваплячись, він підійшов ближче до рами сцени і звів руку:

— Увага!.. — Голос у Свирида Захаровича затремтів. Далі вже прочитав: — «На станції N... славні призовники з колгоспу «Жовтнева перемога» — Арсен Бурма і Роман Прищепав — затри-

мали шпигуна і диверсанта, що був перекинутий до нашої країни з однієї іноземної держави ...

Вечером того дня Вдовиченко, вже дома, схилившись над столом, писав до шефа - заводу :

«... Так що, дорогі товариші, хоч мені й дуже хотілося б знов разом з вами працювати біля станка, як і двадцять років працював, але коли ви мене послали на село кріпити колгоспне життя, і я от дев'ять років працюю в підшефному вам колгоспі «Жовтнева перемога», що рік - у - рік веде перед в районі, а тепер ще й така велика радість, про що ви й самі, мабуть, дізналися вже з столичної газети, то я й вирішив, згідно прохання колгоспників, ще себе закріпити на селі до кінця третьої Сталінської п'ятирічки. Ну, а потім буде видно : може, тоді й знов на завод. І ще прошу прибудьте до нас на свято ...»

На цьому Свирид Захарович обернувся до дружини, що сиділа трохи віддала, штопаючи панчохи, і ніби хотів щось запитати. Але вона попередила його :

— Там вже напиши — хай почекають ще нас трохи. Дев'ять років прожили тут, то й ще проживемо ...

Але вона не доказала, бо Свирид Захарович швидко підхопившись з місця, кинувся до неї, обняв за шия і, цілує в губи, в очі, гомонів :

— Хороша ж ти, Қилиночко ! Рибонька моя ... Справді, що вже задумаю, а ти тут відразу й відгадаєш ... О, ти завжди мене наперед розумієш ...

Надворі якраз ізза хмари блиснув молодик. А на селі схопила пісня :

Зелененький барвіночку,
Стелися визенько,
А ти, милий, чорнобривий
Присунься слизенько ...

І десь близько загуркотіли нічної зміни трактори.

Харків, 1939 р.

Петро Грицай

ПОРОХ ТРИМАЙМО СУХИМ!

Буйною радістю сповнено груди,—
ми найщасливіші, вільні люди,
йдем до майбутнього шляхом ясним.
— Порох тримаймо сухим !

Лан колоситься, як море безкрає,
свіжий вітрець ніжну пісню співає,
сад наливається плодом рясним.
— Порох тримаймо сухим !

Шепчуться тихо струнки осоки,
хлібом наспано повні комори,
дружно живемо життям весняним.
— Порох тримаймо сухим !

Хай розцвітається мати - вітчизна,—
наші кордони бетонно - залізні,
птиці сталеві з льотом стрімким.
— Порох тримаймо сухим !

с. Кияни, 1939 р.

Павло Байдебура

СЛАВА

Щодня, ледь на сході народжується світанок і в ранковій млі проступають чіткіше лінії битих доріг, з дворища станції одна за другою рушають машини, — увстяж котять громіхкі трактори-комбайни, труські безтарки й поволі зникають в польовім просторі, вдалені за горизонтом.

Юхим Таракута все ще залишався на дворищі. Вже десь, напевно в сотий раз, комбайнер оглядав свої машини — перевіряв, випробовував кожну деталь, заклопотаний і строгий, спішив до майстерень, просив додати запасних частин; то, залишивши машини, вивчав облюбвані для роботи ділянки — заштриховував на карті умовними знаками. Перечитував вісті з полів.

А повідомлення надходили скупі й вимогливі:

— «На східній балці жита дійшли вже стиглості, — обкошуємо ділянки. Ждемо комбайнів».

— Погожа днина. Гей, пора б виїжджати на поле, — настирливо доводили, нарікали члени бригади. Глухий на нарікання, на прозьби, Таракута зволікав час — відкладав виїзд з години на годину: він ждав наради, що мала ось-ось відбутись перед виїздом в поле. Ждав з нетерпінням, повний надії.

— Хіба може він, Юхим Таракута, відлучатися з дворища тоді, коли вирішується така важлива для нього проблема. Сьогодні він зустріне людину, якій звірить свої думки, і від якої, напевно, дізнається про «те» — сокровенне, ще не збагнене ним і так довго шукане, омріяне. І тоді бажання його, Таракути, здобути загального визнання, слави стане здійснимим, можливо навіть у ближчий час.

Він так багато передумав. Уявні героїчні вчинки, заподіяні ним, навіть снились. І так часто в захопленні Юхим бачив себе на крижинах холодної півночі, або дозорцем на далекому кордоні — вступав у нерівні бої з ворогами. Знесилений, але до кінця мужній і незборимий, — вертав переможцем.

А найбільш вабили небесні високості, і вже пілот, Юхим Таракута здіймався в уяві на крилах сталеві пугиці у височинь, якої ніхто ще не сягав; або ж він плів у повітряному рейсі на

багатотисячну відстань. Невгамовний, рішучий творив в уяві значимі діла. Знав, що насправді творити вчинки героїчні можна там, де є можливість для цього. Але ті можливості, на думку юнака, десь там, далеко, в незвіданих краях. А щоденна кропітка робота в майстерні МТС привертала до себе, вимагала уваги... І томлений поривами до величного, Юхим корився долі простого комбайнера, мударував біля свого комбайна і мріяв...

* * *

Інструктор Астахов говорив повільно і тихо. Він розповідав про кращі зразки роботи, радив і повчав. Шістнадцять комбайнових бригад слухали уважно досвідченого, уславленого майстра комбайнового збирання, нотували важливе, потрібне.

Вслухаючись в слова, Юхим ждав важливішого за це наування. Йому здавалося — він все це знає. Роздивлявся орден трудового прапора на грудях у промовця і з нетерпінням ждав: ось він, нарешті, почне — розкаже про свою роботу, передасть секрет перемог. Він, Таракута, певний, — крім справних машин і бажання праці, є ще невловлені деталі — секрет уміння. І ось про це він має сьогодні дізнатись.

— Будьте уважні до роботи. Пильнуйте машину. Бажаю успіху, товариші. — І Астахов дав знак розходитись.

Таракута підвівся, похапцем витяг з кишені давно заготовлену записку, пробіг очима по старанно вписаних словах — «Скажіть, будь ласка, як ви домоглися...» І, не дочитавши, простяг руку, але вже було пізно. Інструктор, оточений комбайнерами, рушив до виходу з приміщення. Вже на дворі, розштовхуючи товаришів, Таракута пішов навперейми.

— Що? Ви до мене? — запитав Астахов, обірвавши розмову з комбайнерами.

— У мене до вас важливі питання; не встиг під час наради. Питання, сказати б, особисті, чи що. І я хотів би, щоб ми лише вдох... — Добираючи слів, Юхим зашарівся під пильним поглядом товаришів.

— Юхим розповість про комбайна, що меле зерно.

— А зараз і млинці пече на маслі, — кинули з гурту жартома, пригадавши подану Таракутою ідею удосконалення комбайна.

— Якщо справа особиста, тоді давайте зустрінемось сьогодні ввечері в конторі, — відповів чемно Астахов і потис руку зняквовілому вкрай комбайнерові.

«Не та обстановка... Прогавив», — подумав про себе роздосадований невдачею Юхим. Зім'яв у руках папірця і кинув на землю. Але передумав, підняв записку, заховав до кишені й відійшов від гурту. Чув, певніше здогадувався, — Астахову розповідають про дивацькі конструкції машин, вигаданих ним, Таракутою. В гурті голосно сміялись, але зараз це не ображало Юхима.

З дворища станції, торуючи широкі сліди, виїжджали машини. На сході за сіруватою завісою хмар вигулькнуло сонце. Промені вп'ялися в землю, ковзнули по стеблах, по листі з росних трав — відбилися райдужно в мереживі густого павутиння.

Юхим Таракута йшов позаду свого агрегата, повільний, похнюплений. Думав про невдачу з запитанням і планував зустріч з Астаховим ввечері. «Може навіть краще, що сталося так», — потішав себе Юхим. Вечером, на дозвіллі, без свідків розповість про своє бажання і більше почує у відповідь.

Облиті промінням ранкового сонця, схвильовані виїздом, комбайнери, вмостившись на машинах, затягли пісню, високу й поривну. Пісня змішувалась з ревом моторів, звучала буйніше, ширше, пливла над просторами полів.

— І чому це все — козаки йдуть, — вловивши слова пісні, подумав невдоволено Таракута. Чому немає пісні про комбайна?.. Скинув бриля, відкинув набік гривастого чуба; проміння сонця затріпотіли на чорних віях, ніжні й гарячі, пестили молоде продсвгасте обличчя. Юхим забув про все, затримав ходу, — відчував лише цілющий лоскотливий дотик, усміхався назустріч промінням сонця безжурно, по-дитячому. Раптом прискорив кроки, в грудях співало зухвале й поривне — «Гей, широкою, гей, козаки йдуть...»

Напівдорозі у гони комбайн зупинився. Бригада ще раз перевіряла, вже на роботі, — уточнювала взаємодії окремих частин.

— Хай це буде наша перша й остання вимушена зупинка, — сказав Таракута нарочито твердо звертаючись до своїх помічників.

— Найбільша надія на тракториста, — зауважив помічник комбайнера Омелько Качанюк, — а то все буде справно.

— Мій «Сталінець» не підведе, — відповів гордо тракторист, — аби різали ваші ножі...

— Нам треба розуміти один одного з півслова, — ніби сам до себе сказав Юхим, — а головне, кожен знай своє діло, пильнуй його.

Помахом руки Таракута дав знак рушати. Помічники на своїх місцях. За кермом, біля штурвала, став сам комбайнер. Агрегат поволі рушив, націлений в гони.

За кілька хвилин Таракута передав кермо помічникові, сам довго кружляв навколо машини, змашував, врегулював на ходу. Відставав, забігав уперед, прислухаючись, вловлював на вухо чіткість роботи механізмів.

Машина працювала бездоганно. Юхим був задоволений із себе. Йому хотілося, щоб оце зараз тут, на полі, були товариші комбайнери. І саме ті, що жартівливо взивають його «експериментатором». Вони б пересвідчилися — експерименти насправді чу-

дові. Це ж він, Юхим Таракута, розширив барабан, щоб збільшити захват пашні, збільшив і здовжив решето, приладнав дриге, додаткове. Поверх решет пустив повітряний струм — «дутьє» — для кращого обмолоту й очистки зерна. Зверху комбайна власної роботи бак з водою — для мотора. А завтра, напевно, услід за комбайном підуть новітньої конструкції лапата борони лущити стерню. Завтра... хто зна, — думав захоплений комбайнер, — може насправді придумаю дивовижну машину... І згадалась жарті товаришів про комбайн, що меле борошно й млинці пече...

Золотожовтаві мінливі хвилі виникають раптово, здійснюються, наростають і котять. Хвилі б'ють в груди машини, насувають на хедер і вловлені, підтяті ножами, пливуть на полотні уверх до барабана. А вслід, там, де важкою ходою пройшли машини, здійснюється, клубиться пил золотий.

Хвилина тиші. Густоколоський лан застиг, мліє під сонцем; раптом гульвіса вітер знову налетів — кошлатить, цілує, жене за валом вал, під гору, вшир. Ген аж під обрій розігнався, колише безкрай польовий. Мінливо ніжне, тут і там переливаючись, те — ой, жита, жита...

Все меншає колосистий масив. Ніби стискається він від ходи залізної машини. Раз - по - раз до комбайна під'їжджає безтарка і на ходу з похилого шнека густо стікає дорідне зерно. Щохвилини множаться розкидані на полі купи соломи й полови. Біля межі, де видніє одинокою будівлею палуб, зростають, вершаться ворохи сипкого збіжжя.

Жнив'яний день в розпалі.

Затужавіла зігріта сонцем земля, квітне дозрілою вагою золотоклосих пшениць, зеленобрунатних плантацій буряка, сліпучожовтих сояшників. Земля дише повільно, важко. В повітрі розлині свіжі запахи хлібів, цвітіння диких прив'ялених трав. Плідну велич землі довершують скирти соломи, незлічимі ряди кіп, пересування гарб, безтарок. І скрізь — куди не глянь — облиті сонцем, меткі, заклопотані працею люди.

Сонце спускається все нижче й нижче, — от - от черкне сбрій — велике, багряне. Таракута вдивляється на захід, прикидає на око скільки вже скошено, вимірює залишки масиву. В роботі, здається, все йшло гаразд, але комбайнер невдоволений. З виду вдавав спокійного, розважливого — підбадьорював товаришів, а самого непокоїла думка, що десь не врахував всього потрібного в роботі, і наслідки, напевно, незначні. І мучило питання — чому не поговорив з інструктором...

Сонце потонуло за обрієм, але ще довго багряні спалахи здійснювались в небо, ніби хотіли відгородити, не допустити вечірню сутінь, що насувалася з сходу й поволі обгортала землю.

Мотори агрегату стихли. Година — дві перепочинку, а там,

коли геть зовсім смеркне, комбайн при світлі фар кружлятиме, врізаючись в пашню. Юхим залишив бригаду і вийшов на межу. По дорозі до МТС пройшов повз ділянки інших агрегатів. Цікавило, як робота в товаришів; мав би зайти, розпитати, але ніколи. Три кілометри путі пройшов — і не помітив; ось і дворище станції. Спустіле, і здається надміру широким. Сорок три машини виїхало звідси на колгоспні лани.

Якусь хвилину, стомлений швидкою ходою, Таракута стояв у коридорі перед кабінетом директора. За дверима чулись го-мінкі голоси, раз - по - раз дзвонили телефони. Хтось голосно, з надсадним, традиційним — «ви слухайте» — викрикував прізвища комбайнерів, назви колгоспів і цифри гектарів скошеної пашні.

— «Таракута Юхим», — почув комбайнер своє прізвище. — «Таракута», — прокричали у телефон. Юхим відійшов від дверей: заходити до кабінету зараз було незручно. Відступив крок, дру-гий, хотів вийти геть з приміщення. Але двері розчинилися нав-стіж, до коридору ввірвалось сліпуче світло.

— Юхиме, заходь, — покликали з кабінету.

— Про вовка помовка, а він... — додав хтось жартівливо.

Зніяковілий від раптової, невчасної появи, Таракута пробіг очима по обличчям присутніх. Привітався.

— Сідай, Юхиме, розкажуй про косовицю, — запросив радо ди-ректор станції. Хтось підсунув стільця.

— Я, власне, до товариша інструктора. Ми домовилися з ним.

Таракута пішов назустріч Астахову, добираючи в умі слів, з яких би краще почати довгождану розмову.

— Почекайте одну хвилину, — попросив Астахов, — ось закін-чимо передавати до газети відомості про наслідки першого жни-в'яного дня... А покищо, прошу, скажіть, товариш Таракута, як ви домоглися таких прекрасних наслідків — рекордної цифри укосу... цікаво, дуже цікаво.

Скороходово, МТС, 1939 р.

Степан Крижанівський

* * *

Де б на землю не ступив радянську, —
Скрізь її своєю назову ...
У приморськiм городі Бердянську
Я край моря синього живу.
День - у - день шумить Азовське море,
Ізза Дону вітер подима,
І здається — ні злости, ні горя
В цілiм світі не було й нема.
В виноградниках важучі грона
Виноград спускає до землі,
А на морі — на Ростов над Доном —
Теплоходи майорять вдалі.
Блиском сонця щедро осіянна
Мліє в тиші піщанá коса ...
А звідтіль, з далекого Хасана,
Вже лунає військова гроза.
Грім гримить! Іде гроза війною
І уже півсвіта обніма.
Справді - бо — ні тиші, ні спокою
В цілiм світі не було й нема!

І в чутті години грозової,
У незвіданiм передчутті
Заспівив я в дивнім неспокої

В рідний край, де тихо в самоті
Мати дні старечі доживала.
Знов мене в дорогу понесло.
Я дививсь, як далі пролітали
І годинам загубив число ...

Синім полум'ям горять зірничі,
Зорі падають, лишаять слід,
Поспішають чудернацькі птиці
Не на південь, а на схід, на схід ...
Курява встає в степу сухому,
Поїзд поспішає на Херсон,
Поспішаю з ним і я додому,
Забуваючи утому й сон.

Так меїе без загадки й догадки
В рідний край тягнула і вела
Через зупинки і пересадки
Сила материнського тепла.
Щоб до рідної землі припасти
І до теплих матері грудей,
Щоб піти в незгоди і напасті,
Зачерпнувши сили, як Антей.

Харків, 1938 р.

Докія Гуменна

ЖАДОБА

1. РОМАН

Що за дівчина йде просто на мене й не думає звертати з дороги? Он воно що, це сліпа! І сліпі є в нашому санаторію.

Дівчина йде й сміється якоюсь безтурботною усмішкою. Ці сліпі мене завжди цікавлять своєю особливою душевною структурою. Навіть моя дисертаційна робота на придбання ступени кандидата медичних наук має психологічний ухил. Адже не диво: сліпі позбавлені одної з найважливіших функцій—відчуття зору, і натомість в них розвиваються якісь інші функції. Буває щось подібне до гіпертрофії—дотику, нюху, слуху—і це створює в сліпій людині якийсь інший світ, не менш багатий і різноманітний, ніж у звичайної людини, з нормальними органами відчуття.

Треба мені з нею познайомитися. Сліпа, а сміється! Можливо, вона піддається лікуванню,—побачимо. Або, може... але ні, ця операція небезпечна... Покищо жодна людина не зазнавала такої операції й піддати отаке дівчесько цьому неперевіреному експериментові, а потім воно знов осліпне,—це надто жорстоко.

2. ФІОНА

Ще тільки півгодини тому буйна радість охоплювала мене, а тепер, я обтяжена самотністю, повертаюся з ідальні. Чому я така обділена природою? Хіба вона має право так насміятися з мене? Півгодини тому, коли я грала собі на роялі в клубі, а мене обступили люди, я почувала себе в піднесеній атмосфері, знала, що й я потрібна, що й я не даром живу. Так мені захотілося бути серед широкого товариства—і тут я ще гостріше відчула свою самотність. Коли ж природа мене пограбувала,—нащо дає такі жадання, які ніколи не здійсняться? Яка мука:—знати, що життя не для тебе!

В цю мить хтось підхопив мене під руку.

— Швидше, швидше! Зараз буде дощ, та ще й який дощ!

Справді, вдарив грім,—завдигтіла й лопнула небесна півкуля.

Я з моїм невідомим знайомим побігла, якомога. Добігли до якоїсь веранди,—добре, що й так, бо дощ як ринув!

— Ви мене не впізнаєте?—запитав мій несподіваний товариш, коли ми віддихалися від бігу.—Пам'ятаєте, ви грали „Турецький марш“ на клубній веранді, а я вам підсвистував...

— О, то це ви? У вас так чудово виходить, краще за всякий інструмент...

— От бачите, впізнали!—радісно відповів він.—Мушу ж вам сказати, ви так любовно кладете пальці на клавіші, що я часто задивлявся. Пробачте, ви давно вчитеся музики? Ви самбучка? Так ви талант...

Це слово боляче різнуло мене. „Талант“... Мені завжди боляче, коли мені так говорять, бо ці слова нагадують мені, що з мене був би в чомусь талант, коли б я не була сліпа...

Так ми познайомилися й подружили.

В атмосфері курортній ми були чудна пара. Ставний лікар-асистент і вихованка з будинку сліпих. Я була горда своїм невідступним другом, а він, як потім мені стало ясно, мав свою мету.

Ця дружба оповита була якоюсь солодкою романтикою. Він знаходив собі вітиху ходити зо мною по лісі, по горах і розповідати, що він бачить.

Ліс позолочений сонцем. І темнозелені химерні контрасти? Як же це так? Зелене може стати золотим?.. Ага! Сонце розсипалося на скалочки й кожна скалочка ще на мільярди. А тепер ми виходимо з найгустішої стежки до урвища й перед нами раптом Дніпро. В Дніпрі плывуть білі хмарки. В далекому небі губляться ліси...

— Мовчіть, Романе, бо мені заздро вас слухати. Я ніколи-ніколи цього не бачитиму!..

— І всього тільки маленьку операцію в дитинстві,—задумано говорить він.—І ми б з вами зараз оце вдвох дивилися на безмежні краєвиди.

Я чогось затремтіла.

— А тепер цієї операції зробити не можна. Яка недосконала ваша наука!

— Це мені дорікання? Ой, Фіоно, яка ж ви несправедлива!—журих Роман.—Хочете, я на вас зроблю експеримент? А ви візьмете та й помрете—і вийде, що я вас убив.

Я думала, що це були добродушні жарти. А він ще й питає:

— Ну то що, згода?

— Хіба я смію про це думати?—відповіла я цілком серйозно.

— І так би й померла? І не побоялася б болю?—допитувався Роман, переходячи на „ти“.

— Не треба гіршого болю як є.

Я обернулася до нього з надією. А може ще можна мені

ту операцію зробити, може ще не пізно? І в нападі раптового розпачу, я вхопила Романа за руку:

— Романе, ви повинні мені допомогти! Ну скажіть, куди мені податися, що мені зробити, щоб мене взяли на операцію? Хай спробують, мені себе не жалко. А скільки ж без мене буде щасливих, якщо операція вдасться!

— Ти мені нагадуєш одного вченого, який, щоб дослідити, що відчуває вішалник перед смертю, наказав своїм помічникам себе повісити і зняти через п'ять хвилин.

— Це був справжній герой,— вирвалося в мене.

— От. І виявилось, що вішалник зразу тратить свідомість,— смерть легка. Та не в цьому суть. Вченому треба було знати, скільки часу живе людина після моменту повішення. Через це він першим дослідом не задовольнився й сказав повісити себе на десять хвилин.

Я слухала, затамувавши дух. Мені так зрозуміло було, що керувало вченим. Це була жадова, якої не залякала смерть. Щоб добитися результатів того, чому він присвятив себе, він не зупинився ні перед чим. Отака повинна бути справжня людина!— Ну, і що, і що?

— Нічого. Після третього разу, коли він наказав повісити себе на п'ятнадцять хвилин, в нього вже завмирав пульс— і думали, що він помер. Звичайно, полякалися... Але він, все таки, не помер.

— От! І я б зробила точнісінько так, як цей учений,— урочисто сказала я.

Він нічого не відповів, а почувалося— щось не договорив.

Після однієї з таких розмов Роман став дуже серйозний, навіть суворий. Що ж він мені скаже?

У мене завмирало серце, коли я слухала такі його слова:

— Тільки я прошу, Фіоно, вислухати мене до кінця. Я, Фіоно, хотів тебе використати. Не ображайся, я саме так і сказав. Те, що я потоваришував з тобою, все те, що я говорив тобі,— для того, щоб схилити тебе на злочин. Хай я зараз назву це злочином, ти потім зрозумієш цю назву.

Він говорив, а мое серце заволокло густою тугою. Виходить... Виходить, якийсь розрахунок керував його приязню до мене. „Використати хотів“... І такий гострий жаль стиснув і вдарив у саме серце. Що ж це за біль? Хіба може сліпа виходити за грані мрій?

Але що ж він говорив далі? Просить дарувати йому,— він від свого наміру відмовляється, він не може штовхнути мене на цей безглуздий вчинок, йому мене надто жаль.

— Подумай, Фіоно, я хотів на тобі експеримент зробити. Я давно вже шукаю об'єкта, який би згодився на цю, безумовно засуджену найкращими офтальмологами, операцію. Я маю підстави твердити, що така сліпота, як твоя, може

бути вилікувана. Але ж це ризик,— як же мені різати тебе, що того кроля, таку милу, сердечну дівчинку? Коли подумаю про тебе,— мое серце повне ніжності.

— Романе, ви не ніжний і не чулий, а жорстокий,— майже скричала я, почувши ці слова.— Що значить оце мое життя?

— Але ж я збрехав тоді: вчений не ожив!— грубо перебив Роман.

— Хай і я не оживу; однаково, ви повинні це зробити. Так, краще бути кролем, ніж боягузом!

Я благала і вимагала водночас, але Роман твердив одне:

— Ні, цього не може бути! Не може бути цього!

— Вам жалко мене. Неправда, ви боягуз, ви нещасний боягуз, ви раб своїх власних переживань!— згубивши ввічливість, говорила я.— Людина, яка пильнує тільки свого інтересу, ніколи не зробить великого.

Є сила, що не передається в слова, яка підкоряє волю того, в кого народиться, яке підкоряє інших. Вона, як лавина, все поймає на своєму шляху. Все повинно пасти перед нею.

Ця сила— жадова.

3. РОМАН

Прекрасний екземпляр для моєї теми! Які раптові зміни в настроях— просто без жодних переходів. Я ще такого не спостерігав у своїй практиці. Тільки чи можна це зв'язати з дефектом зорового нерву. А от дослідимо! Я сказав би, що в Фіони гіпертрофія не стільки дотику та слуху, як емоційності. Вона вся без останку входить в своє почуття, тому нема ніяких переходів. В неї навіть є термін для цього— жадова. Як я її не лякав різними жахами! Розповів про професора, що для експерименту не пошкодував життя,— не могло. Розповів про випадок, коли сліпому повернуто зір, а потім людина знов осліпла,— і вся трагічність цього випадку не залякала її. Що ж, може спробувати? Цікаво, що може вийти з цієї людини?

Така конституція може обіцяти все. З таких людей, мабуть, виходили Марії Магдаліни, або авантюристи, здатні на всякий ризик. Може з них виходили скнари,— Шейлоки і „скупі рицарі“. Міг би з неї вийти й великий музикант,— саме така вдача підіймає людей на творчість. Але, на жаль, їй уже двадцять років, а в цей час починати для музиканта пізно...

Ні, не буду я порушувати її спокою. Хай собі живе в своїх мареннях. Для неї краще, що вона сліпа.

А все ж цікаво, що з неї могло б бути, коли б їй дати зір? Це ж був би мій власний твір.

Мені здалося, що це вже не раз мені снилося, що я вже переживала таке, потопала в цьому суворому спокою чистоти. Все кругом було видзеркалене, вишліфоване, сяяло, іскрилося.

Все це було так, як я уявляла.

Терпляче лежу я з забинтованою головою. Мені є про що подумати й я охоче виконую вимоги лікарів і не заперечую проти пов'язок.

Перше, що я побачила, це був Роман.

Їх увійшло до палати троє й серед них я впізнала давно знайомий мені голос. Другий голос був літньої жінки. А це, напевно, та відома професор-офтальмолог. А третій був грубий бас — якогось товстуна. Розмова йшла про мене. Мене, очевидно, мали розбинтовувати, а мені було навіть і байдуже. От чудна хвилина! За мить я вступаю в справжнє життя, а я складаю з голосу портрети і вдачу незнайомих. Очевидно радість приходить некликає. Так досягати й, добившись, так збайдужніти!

Мене розв'язали, правда, тільки на одну хвилину. Хоч на цю мить в палаті зробили півтемряву, — але до чого ж людина схожа на свій голос! Роман був точнісінько такий, як я уявляла собі з голосу: енергія й життя зосереджені в блакитних, з нижнім полиском, очах. Через очі не можна було заперечувати проти трохи виснаженого, прив'язаного й загостреного обличчя. Здається, вся радість моя перебралася в ті блакитні очі.

Але мені не дали довго роздивлятися... Мене зразу ж забинтували знову, а самі (хитрі!) почали вітати один одного. Перемога, небувале досягнення, успіх світового значення!.. Їм добре, а мене зав'язали!..

Коли ті пішли, Роман блакитно говорить:

— Так ми з тобою, Фіонко, давні друзі! Ану, заспівай мені „Ой, під гайком, гайком...“

— Під яким гайком?

— А ту пісеньку, що ти співала, як маячила.

Але ж я не знаю такої пісні...

Роман довго й пустотливо сперечається зо мною, що я таку пісню знаю і, нарешті, не витримує. Йому дуже цікаво, хто мій тато і хто моя мама.

— Мій тато — дитячий будинок і мама — будинок... А я знаю, хто?

Тоді Роман каже:

— Ну, то я знаю. Слухай но, лишень. Ти лежала вся в білому, вся перев'язана після операції і співала:

Ой, під гайком, гайком,
Гайком зелененьким,
Там орала дівчинонька
Воликом чорненьким...

Ти співала, і маячила в жару, а я сидів біля тебе й напружено міркував: де я вже чув раз, що ти, саме ти, співала цю пісеньку? І пригадалася мені одна напівзабута картинка.

... Ярмарок майже роз'їхався. По всій ярмарковій площі, де стояли вози, золотиться під призахіднім сонцем солома, сіно, розсипана пашня. Де-не-де ще стоять вози. Їх господарі надолужують біля сідух з самогонкою, ковбасою, холодцем та іншими стравами для ярмаркових. Там і моя мати запиває могорич. Ми з нею гонили сьогодні продавати бичка і той могорич, пам'ятаю, тривав щось до смерку. Я сховав у торбу гостинці — гарні, розмальовані червоною фарбою, білі пшеничні коники, — заздалегідь уявляв, як то стішаться Ганя й Василько... Я собі мріяв. Мама й мені вділила чималий кусник ковбаси, і настрої у мене був підходящий.

Поруч нас розпивають такий могорич, аж пір'я летить. Мучать того лірника: „Грай веселої, веселої!..“ Впіймали цих двох старців, напоїли їх, щоб грали, а вони не вміють веселої, тільки сумної грають. Старець уже впився, та штовхає під бік старчиху. Ніяк не вгодять!

Мати, як уп'ється, то зараз плаче. „Оце, люди добрі, ми тут чи гуляли, чи ні, та й додому якось доберемося. А куди цим бідним старцям іти? Наштовхають їх по цих ярмарках, може де й наб'ють... Ой, горе, горе“ ...

І плаче.

Тітка, що купила бичка, жалю додає:

— Ще літом так-сяк, десь і під колою переночують, а зимою ж ніхто й у хату не прийме. І то треба такому ще й з дітьми заводитися. Чи ти ба, як викаблучує!

— Чиє ж то воно? А нехай бог милує! Чи ви бачили таке?

Мати й плакати покинула, так задивилася на малесеньку танцюристку, що розвеселяла юрбу пізніх ярмаркових. Дівча років трьох-чотирьох, само ледве на ніжки сп'ялося, а вже таке танцюристе. Воно танцювало й само собі приспівувало: „Ой, під гайком, гайком...“ Отак ти виручала колись своїх батьків, що не вміли веселої...

Роман замовк. Мовчала і я. Мені інколи ввижались такі картини, як оце розповів Роман, але я нічогосінько не пам'ятаю. Так він гадає, що я й є та сама дівчинка? От який мені шлях стелився: по селах та ярмарках жебрати. Яке то химерне те щастя: коли воно є, людина його не помічає. Однаково, що здоров'я. А я жила в будинку сліпих і не помічала, що я щаслива! Але почекайте но...

— Романи, ви, здається, сказали, що та дівчинка була видюща.

— Сама ти дівчинка! От через те ж я запевняю, що з неї виросла ти.

Я раптом так реально уявила себе маленькою жебрачкою, що справжня реальність здалася мені казковим сном. Інстинк-

тивним рухом я шарпнула на голові бинти, щоб побачити себе, побачити небо, і головне, пересвідчитися,— що ж дійсність?

Але Роман попередив мене таким енергійним жестом, аж рука моя вдарилася об бильце.

— Руки поодбиваю,— жартома попередив він.

5. РОМАН

Все йде якнайкраще! Незабаром наша хвора буде танцювати зо мною вальс. Боюся тільки, що уявлення завжди відхищене від додаткових елементів, які бувають у житті, і ці додатки будуть бентежити на початку цю безкомпромісну вдачу. Ну, та в неї досить розуму, щоб увійти в життя таке, як є!

Що мене в ній приваблює — це невичерпне, незакаламучене джерело щирості. Здається, я навіть закоханий у свою хвору. Але що я її вивчаю, то повинен зберегти об'єктивність.

Як же поведеться тепер мій твір?

6. ФІОНА

— Що це таке?— питає мене сестра.

Я не знаю. Сестра каже, що це в вікно видно небо.

Небо! Так от яке ти, небо!

Мені здається, що я трохи одурена, бо воно повинне бути трохи небесніше, цебто, синіше.

— А це?

Мені показують тоненьку паличку. Я не знаю, що це за річ. Беру в руки, обмацую — й радісно кажу:

— Це — олівець.

— А це?

Я теж не знаю. І тільки тоді, коли мене підводять до невідомої речі, я обмацую її й кажу:

— Це стілець.

І так усе. Я не знаю на вигляд жодної речі і для того, щоб дати її назву, я мушу її обмацати. Все, все треба наново вивчати! І це так цікаво!

Одно тільки: кольори здавалися мені в сліпоті яскравішими й багатшими. Мене образило небо в вікні тому, що воно було білувато-блакитне, а не густосине, як я уявляла собі. Мене образила верхівка дерева, яка заглядала крізь те ж саме вікно. Вона не повинна бути така запорошена,— свіжозелена повинна бути.

Але перший мій вихід на повітря в сад розвіяв це розчарування, бо там були дерева таких кольорів, яких мені тільки заманеться: і блідо, й ніжно, й густозелені, й різкожовті,

і, навіть, як жар, червоні. Отака вона, рання осінь, час бчяння кольорів...

Коли я виписувалася, мені подали якісь закамдзюбені черевики, якусь побілілу від сонця кофту, невиразного кольору хустину.

Я просто обурилася.

— Заберіть від мене ці ганчірки! Що ви мені принесли?

Санітарка здивовано подивилася й нічого не сказала. Хворих не можна дратувати. А мені з досади хотілося заплакати. І то я ходила в цій незугарній жакеточці, в цих кошмарних шкарбанах? Носила на голові оцю ганчірочку, яка колись, мабуть, була червоною? І то мене такою бачив Роман та ще й до мене говорив?

Тільки через одержу я не вийшла того дня з лікарні.

Минали дні.

Мені важко було справитися з тією навалою нового, незрозумілого інколи, яким засипав мене мій зір. І то є стільки речей, які треба пам'ятати, і то всі речі мають свою назву! А найперше — треба було вчитися грамоти видющих, бо я знала тільки грамоту сліпих. Так і хочеться поспробувати слово на дотик, але на дотик нічого нема. Я не знала як мені справитися з цим усім. Бувало, я мусила кілька день не виходити нікуди, щоб оббутися з тим, що бачила.

Роман мусить мене часто водити до театрів та кіно. Правда, його треба дуже просити, бо він каже, що на перших порах не можна обнатужувати свій зір.

Та коли б тільки ця пристрасть до видовищ — менше з тим. Але тут нова риса з'явилася в мене: я втягнулася в метушню уборів. Я так любила роздивлятися на кожну гарно зодягнену постать з вуличного потоку, так хотілося мати й собі це все. Я палко мріяла про переливчастий шовк, якого в мене ніколи не було, про кольорове взуття, якого в мене теж ніколи не було...

Пам'ятаю: пішла я вперше купувати собі панчохи. Думалося купити собі одну пару, а принесла я додому аж півдюжини. Отака ненажерна!

Я кидалася на все кольорове, гарне. Спинаяся перед кожною вітриною, особливо де були чудові модельні сукні. На вулиці мені хотілося всі квіти, які я бачу, забрати в оберемок і нести до себе... Отака ненажерна!

7. РОМАН

Ці несподівані результати лікарської практики можуть хоч кого збити з пантелику! Хто б подумав, що з моєї романтичної сліпці Фіони, з таким діапазоном щирості, яка й мене полснила,— хто б подумав, що з неї вийде запопадлива хатня господиня.

Правду казати, спочатку я боявся, що дівчина моя потоне в кольорових ганчірках. Дивна здатність захоплюватися! Хто каже, що непотрібна краса одягу. Ну звичайно, що естетика притаманна культурній людині, звичайно, що одяг характеризує наш культурний рівень! Але дозвольте, коли ви сидите без обіду й несете до хати шовк та всякі там „крепрозмарины“, то це вже потворно, а не естетично. З цікавості, що то буде, я її не спиняв, невже моя щира Фіона, така смілива й рішуча, знайшла своє життєве призначення в марнотратстві та капелюшиках.

Не хотілося б помилитися,— думав я,— але мабуть це етап, властивий такій емоційній натурі, як моя Фіона. Вона захопилася першим, що трапилось на її шляху. Це пройде.

І я не помилюся. З'явилися наші дітки—Електра й Беатріче—забуті стали звички пустої модниці, а народилася хатня господиня.

Хоч, як об'єктивний спостерігач, я розчарований, що мій твір виявився таким тривіальним, але, правду кажучи, кращої дружини, як Фіона, не знайти. Вона звилася вінок затишності, і я до цього часу не знав, що це підвищує тонус працездатності. Діти ростуть під її невсилющим доглядом. Чого мені це треба?

8. ФІОНА

Романові, моєму чоловікові і батькові двох дітей—близнят, Електри й Беатріче, подобається, що я аж тремчу за всім гарним. Інколи мені здається, що він не тільки потурає мені, а навмисне підбиває на дорогі, елегантні речі.

Давно відійшли ті часи, коли я жадала щодня мати щось нове, щось надяскраве... Я дбала тепер створити собі й своїй сім'ї красивий побут.

В нашій квартирі все було до смаку дібрано, все припасовано, бо я й тут була вірна собі до кінця, і в хатній метушні я проймалася пристрастю перевершити саму себе.

Все було, тільки нічого не зосталося з мого внутрішнього багатства. Я в цій метушні зубожіла й зосталася з самим жерущим невдоволенням. В мене було все й мені було скучно.

І от він неминуче прийшов, цей день.

Це було ввечері. Роман сидів за своїм робочим столом, працював. Зелений абажур збирав усе світло над столом, і речі в кімнаті, в інтимній п'ятні, здавалося, провадили тиху сумирну розмову. Діти спали в сусідній кімнаті.

Книжка лежала в мене на колінях, я дивилася перед себе й нічого не бачила. Мені не читалося. Мені було скучно.

Що б я робила зараз, коли б я була в будинку сліпих?

А гарне було життя! Жилося й працювалося, було ця праця видко, була вона комусь потрібна, держава за неї, навіть, премії давала. І для себе був час, хоч здавалося, що він розхатаний всякими невідкладними справами. А чого не вистачало в особистому, те домальовувала уява чистими, ясними барвами. Було повне життя.

А тепер ось і час у мене є і мені він непотрібний. Мені скучно.

Що ж виходить? З'явилось інтимне, а життя спорожніло, обмежилось двома кімнатами й кухнею, роздробилось в хатній метушні й за межі її не виходить... І так до самої смерті? Чи варто було міняти нещастя сліпої на щастя видющої?

Діти? В цю хвилину я зовсім забула, що в мене є діти. Чудно! Мені серце крається, коли дитина заб'ється, але дуже часто я зовсім забуваю за них, наче моє життя не зв'язане з ними найміцнішими нитками. Крім дітей мені треба ще чогось того, що в мене було й чого тепер нема.

Я знову починаю читати, тільки, прочитавши сторінку, нічого не зрозумівши, я машинально згорнула книжку й підійшла до Романа. Сіла на спинку його крісла.

— Романо, нам треба взяти з тобою розвід.

— Що?— не уважно запитав Роман, не дослухаючись. А потім зовсім іншим голосом перепитав:

— Що таке?

Це було так дико. Ми з Романом жили надзвичайно дружно й мирно. Я з великою повагою ставлюся до його наукової роботи. В цьому він знайшов у мені вірну товаришку. Я за всяку ціну дбала огородити його від усяких турбот, аби він дав суспільству все, на що може піднятися його талант окуліста-митця. А він знав, яка я була вдячна йому за своє друге народження і знав, що я пильную його інтересів не з обов'язку. Він певен був, що я знайшла в ньому все... Що ж могло примусити мене вимовити такі слова?

— Я кажу, що нам треба взяти розвід.

Він іще й досі був далекий від того, що я казала, і тільки всміхнувся своїми добренними блакитними очима та й хотів був звернутися назад до своєї роботи. Але слова, проказані два рази, дійшли, нарешті, таким змістом, як я того хотіла.

— Що це значить?— стривожено запитав він.— Звідки це така ідея залетіла в твою голову? Пробач мені, може я до тебе не уважно ставлюся, може ти нудишся?

Він довго дивився на мене уважно й допитливо.

— А може тобі що інше здалося? Мені нема чого від тебе таїти. Скажи мені, чого тобі не вистачає?

Ось такий він чуйний, щедрий на все, ладний собою пожертвувати, якби треба було.

— Я не можу далі жити таким життям,— тільки й знайшла я що сказати. Справді, що можна було заперечити на

його слова. Все, що він казав, було правда. І воно загнало назад те, що назріло в душі, що владно вимагало слова. Та слова такого не знаходилося.

Роман оглянувся по кімнаті.

— Мені здається, що в кімнаті щій не вистачає рояля. Правда?

— Ні, рояля не треба. Пустити мене.

— Куди ж тебе пустити?— всміхнувся він. Він уже заспокоївся після несподіванки й прибрав свого звичайного добропоблажливого тону. Ах, ця мені поблажливість!

— Я в ролі домашньої хазяйки задихаюся,— скрикнула я.— Ти йдеш уперед семимильними кроками, а я... Ну, скажи, для чого я видюща? Для домашнього кубла? Та краще б усього цього не було,— була б я собі сліпа громадянка. І сліпа, та корисна була б. А тепер хто я? Жалюгідна утриманка.

Діти? Що ти мене дівчатками умовляєш? Мені болить серце, що я не вмю їх виховувати, як слід. Я їх надто люблю і тому не знаю ніколи міри. Оці повсякденні запихання рота! „Беатріче, їж!“ „Мамочко, ну я не хочу!“ „Іж, кажу тобі, дам лупки!“ Дівча починає плакати, або визвіряться: „Не хочу я твоїх яблук, набридли мені твої яблука!“ Пхаєш дитині в рота і дитина реве, і я не знаю, як краще, чи щоб дитина була голодна, чи силою її заставляти.

А хіба ми так росли? Хіба так повинна рости дужа, міцна людина, яка повинна сама собі творити свою долю? Це ж дівчатка, їх же треба виховувати відважними, витривалими, не ласими на даровий хліб, на паразитарне проживання. Я й сама бачу, що не так їх виховую, що по-дурному — то панькаюся з ними, то кричу,— хай лаять, рвуть свої платтячка, ламають свої цяцьки, валяються в піску,— хай розвиваються. А в мене виходить— не сядь, не стань, не грайся. Поки не нагрію одіялець, я не наважуся їх вкласти спати. Одно слово— „не впадь, пороше, на моє хороше“. Я тремчу над ними і через це все виходить не так, як треба.

Встаєш ти: „Фіоно, а які мені сьогодні шкарпетки взути? Тут гудзик неприштий. А може мені не цю сорочку взяти? Де моя краватка?“ Ти прекрасний друг, але ти не помічаєш, що ти без няньки не можеш. Як остогидли мені оці шкарпетки, оці безмежно дрібні турботи, серед яких я живу! Я виросла в дитячому будинку і звикла до гуртового життя. Може не все і не так добре, як у видющих у нас виходило, але що за цікаве життя було! Там у нас і змагання було, і спорт, і суботники ми влаштовували, і лекції нам читали. Я жила там як кожен громадянин Союзу повним громадським життям.

Я довго кріпилася. Я пробувала все. Спочатку я думала, що як я механізую свою працю домашньої хазяйки, то все

буде гаразд. Але я вже все, все зробила,— придбала електричну каструлю, праску, плитку, чайник,— все що не є. І нічого не помогло. Думала, от звільнюся, буду також щось робити, кудись ходити, а не тільки в хаті кублитися. Тільки нічого з цього не виходить. Хатньої роботи ніколи не переробиш, хатній клопіт з'їдає весь мій час і не видно моєї роботи.

А ти думаєш, що мені рояль pomoже! Ні, не закриє він порожнеці.

Ти, наприклад, ніколи не поцікавився, чи я хоч коли вихідний день мала.

В мене скарг вистачило б на цілий день. Але Роман поблажливо всміхається. Видко він ані трохи не вдумується у всю серйозність того, що я говорила.

— То нащо ж розвід? Ми візьмемо робітницю й усе буде гаразд! Ти тоді зможеш піти десь працювати, або вчитися. Зможеш узятися до цієї самої музики, про яку ти, природна музикантка, так презирливо обмовилася. Нащо ці трагічні переживання, коли можна все це без болю, просто розв'язати. Я не тільки визнаю твою рацію, я горжуся тобою, що ти належно оцінила свою роль і хочеш знайти місце в житті, достойне тебе.

Мене схвилювали його слова, чи не більш за мої. Він сказав це так, що я раптом видобула ті слова, яких не знаходила й для себе.

Мені остогидла ця безплідна метушня. Смішно й бридко тепер, коли пригадаю, як я бігала колись за кожною дрібницею, захоплювалася кожною гарненькою ганчіркою. А що оце все кругом мене, як не та сама метушня? І це робила я, яка з дитинства плакала мрію мати життя з великими вчинками, з величним змістом,— я ж хотіла, щоб життя моє вбрало весь досвід людства, щоб подивитися, чи є кінець жадобі людини творити, розвиватися й рухатися вперед.

А що вийшло? Двох дітей маю, та й тих не вмю виховати як слід. Яка внутрішня порожнеча, яке непотрібне життя в цих рамках хатнього побуту!

Чому ти, Романе, так поблажливо дивишся на мене? Думаєш, дитина цяцьку розламала та й плаче? Ой, гляди!..

9. ФІОНА

З чим зрівняти ці неповторні хвилини, коли вискакуєш о шостій годині на бадьору вулицю. Такі самі тіні, як ти, біжать і я знаю, куди вони біжать!

Неповторні години передробітні, коли прогук другий гудок і в чеканні третього, розкладаєш свої інструменти: молоток, „кусачку“, терпуг, шайби, штихти... В роботі непо-

мітно запалюєшся, якась ненажерність до роботи опановує і от несподівано застає обід.

Новизна становища мене окрилює. Я почуваю себе просто природним слюсарем. Правда, я вже встигла повідбивати собі молотком пальці, але на ці незначні рани я дивлюся з гордістю, це талант без уміння. Кажіть, щоб стати добрим слюсарем треба кілька років. Це для мене дуже довго. Тому мені здається, що гудок кінчати роботу — завжди завчасний.

Що ж роблять удома мої малі? Гай-гай, куди щез той затишок, що я ним так колись пишалася! Прийдеш додому — постелі не заслані, посуд вчорашній так і стоїть, Поля — робітниця — не дасть ради дітям. Дівчата похудли, зачучверіли; і Електра стала дуже нервова, все плаче. В квартирі чомусь завелось стільки пороху, чомусь всі речі не на своєму місці — наче після погрому.

Тоді я забуваю свій радісно-святковий настрій, яким мене окрилює робота і заходжуюся біля прозаїчної хатньої тупанини, щоб хоч трохи пристосувати цю комору для житла, поки прийде Роман.

Тільки не завжди мені це вдається. Інколи затримаєшся на зборах, думаєш, капельку посидиш, а воно вийде й зовсім пізно. То підвернеться якась нарада, то гурток якийсь, — цікаво зостатися.

Одного разу приходжу — застаю Романа з купанням дівчаток.

— А де Поля, — питаю.

— Поля в школу пішла, — не дивлячись, відповів Роман.

Так, правда, я й забула, що в Полі сьогодні школа!

Роман діловито порався і ніби не звернув на мене уваги. Треба було добре знати Романа, щоб зрозуміти, — та мене не одуриш. Я відчула, що він на мене лютує, кипить.

Тільки ж не відчула я себе винною. Невже в тому моя провина, що я дозволила собі прийти пізніше? Мої справи те ж чогось варті, не тільки його. Зрозумій, чоловіче, я вже живу не тільки відбитком твоїх інтересів.

Це був німий діалог, ми обоє про це й слова не промовили.

Так почалася розколина в нашому родинному житті. Минулися мої добірні, смачні обіди, мені ніколи було з цим поратися — на базар ходити, варити. Я обідала на роботі, так само й Роман. Дітям Поля, як коли брала обід з їдальні, як коли варила. Поля не справлялася, це правда, але від неї теж вимагати багато не можна було. Добре, що й Поля держиться, бо тепер дівчата не хочуть іти в хатні робітниці, а як ідуть, то тимчасово, а потім влаштовуються на заводі, або йдуть учитися.

Дітей конче треба було віддати в дитячий садок, всім би було краще. Та тут я несподівано наштовхнулася на незрозумілий мені опір Романа. Все воно якось відтягалось. Оста-

точно, так, щоб вийшло по-теплому, по-щиро, договорилося не щастило. І через це і через хатній розгартіаш мені часто не хотілося навертатися додому. Виходило так, що я на роботі відпочивала від дому.

Все ж таки, хіба великий злочин зостатися на фізкультурному гуртку? Хіба ж я не мала на це права? Все ж таки Роман у вихідний день міг почитати белетристику, піти кудись до товаришів, одно слово, відпочити. А я в вихідний день заходжувалася мити, шкребти, прати, прасувати, — нароблюся так, що коли б лягти, відпочити.

Я думаю, несучи на собі подвійне навантаження, — крім роботи ще й хатню працю, — я могла собі дозволити не пропускати занять гуртка підвищення кваліфікації. Хіба мені, робітниці машинобудівельного заводу, не треба знати, що я роблю, для чого і як я повинна робити? А потім, я вв'язалася в справу, яка повинна покищо залишитися таємницею. (А все таки, як би зацікавився Роман, коли б побачив мене в тому „водолазному“ костюмі!).

Що ж заважало Романові сказати свої справжні думки про неупорядкованість нашого побуту? Він вважав себе надто передовим, щоб заборонити мені шукати власного шляху. Але він сам не знав, коли пропонував мені працювати, — він і сам не знав, що йому теж доведеться знати перебудови ... Вірю, Романо, важко перебудовувати себе!

Я й сама люблю ідеально затишну хатню обстанову, коли все сяє чистотою, скрізь заслано хрумкими від крохмалю скатертинками, квіти, лискучий паркет ... Але що мені робити, коли для цієї завітчаної затишності треба пожертвувати громадським життям. Давай, Романо, візьмемося вдвох та створимо красивий побут. Невже ти хочеш, щоб я була добрим, на якому розквітне цей, обом нам жаданий красивий побут?

А все таки, де вихід? Поля попередила, що вона нас скоро покине, бо вона йде на виробництво. Я не хочу кидати роботу. Роман не дозволяє відводити дітей до дитячого садка. В квартирі треба дати лад. Як же розвантажити побут, щоб він не тяжів над нашою сім'єю, щоб був затишний і красивий, щоб кожен член нашої сім'ї почував себе радісно й щасливо?

10. РОМАН

Це чортзнащо таке! За що я не візьмуся — скрізь порох. Раніш ніколи цього не бувало! Гидко зайти в квартиру, не то що в ній працювати. Біда, коли в тебе жінка активістка! У дітей з носа соплі течуть, а вона думає тільки про свої гуртки!

Я розумію, інші жінки працюють, щоб поліпшити матеріальний добробут. А хіба я своїй сім'ї не дав всього, що

потрібне для заможного життя? Хіба Фіона не зобов'язана всім тим, що вона має, мені? Невдячна, вона забула, що вона — мій твір!

Чого це я повинен водити дітей в якийсь дитячий садок, коли в мене є дружина? І не подумаю! Ось тільки Поля піде від нас, буде сидіти Фіона вдома. Побавилася, ну й досить!

11. ФІОНА

Одного разу я прилетіла, як метелиця, додому, влетіла й просто до Романа.

— Ану, подивися, Романе!

І поклала на стіл значок ГПО.

Я мало не з першого дня на заводі записалася в фізкультурний гурток. Оце здивується Роман, як побачить значок! А що, як із сліпих то й не фізкультурниця? Ого!

Роман раптом зривається з місця. Важке прес-пап'є геть від себе.

— Совісті ти не маєш! По гуртках усяких бігаєш, а дітей не можеш доглянути. Подивися, на що вони перевелися!

Радості моєї як не бувало. Мені здалося, що мене хтось, не Роман, ні, брутально штовхнув у груди. Тільки чим же я заслужила таку образу? І від кого?

Скільки потім прекрасних відповідей, уціпливих, розважливих, юрмиться в голові. А в несподівану хвилину я розгубилася й не знала, що сказати. Що сказати?

Хіба ж я не казала тобі, що треба розвантажити побут?

— Так, — із запалом нагадала тут я. — Хоч я в твоїх очах і погана мати, а все ж я не відривала тебе від твоєї роботи, щоб ти допоміг мені їх доглянути, виховати. Я весь час поза роботою віддаю дітям, а ти, всього-на-всього раз купував їх, та й то не для добра дітям, а для того, щоб на чомусь зірвати серце. І все таки я не кажу тобі, що ти поганий батько.

— Так ти хотіла, щоб я ще й дітей купав? — не стямився Роман.

— Ну чого ти не хочеш, щоб діти в дитячий садок ходили? Що може бути краще? Ти б їх відводив, бо коли я йду на роботу, їх будити ще рано. Я б, приходячи з роботи, забирала. А там якусь бабку знайшли б, щоб доглянула за квартирою. Це ж як гарно було б! Віддають же інші матері своїх дітей у дитячий садок і там діти прекрасно виховуються, розвиваються. Чого ти боїшся розвантажити побут?

Я думаю, Романові й досі соромно за свою вихватку.

— С-сукина ти дочка, — крикнув він несамовито. — Ти ж просто звірюка якась. Ні, звір і той не кидає своїх дітей, поки не виходить, не поставить на ноги. А ти хочеш підкинути своїх дітей, навіть і оком не зморгнувши. Ну, досить!

Я вже надивився! З завтрашнього дня не йдеш на роботу. А як ні, то можеш собі забиратися на всі чотири сторони, дітям я й сам дам раду!

Невже це — передовий і чуйний Роман? І тут мені зробилося так тужно, наче я тільки но вирядила когось рідного в далекі-далекі краї назавжди. Ех ви, іскристі, блакитні очі! Прощайте! Спогад про вас заховаю глибоко, глибоко!..

Хай! Хай я в твоїх очах така звірюка, що дітей комусь хочу підкинути! Але ж ти тонка, культурна людина й користуєшся своїми перевагами, щоб скрутити мою волю. Ти не можеш замиритися з фактом, що я — теж повноцінна людина, а не додаток до твоїх інтересів. Тільки якась там моя „повноцінність“ не існує для нього. Для нього жінка хоч уже й не „хатня річ“, але, все ж таки, зручний додаток.

Ну, що ж! А я не хочу бути додатком, дарма, що ти — Роман, дарма, що мені треба шукати десь притулку, дарма, що ти мене думаєш розлучити з дітьми!

12. ФІОНА

Мене приймали на роботу, знаючи, що я дружина наукового робітника. Це мало якийсь зв'язок з тим, що до мене ставилися надто ввічливо, навіть запобіжливо. Ореол його наукового авторитету світив трошки й на мене. — Хто це така? — Це — дружина наукового робітника такого. — А-а-а...

І от я вже не дружина наукового робітника. Я! — невідома громадянка така то. Ніяких особливих відзнак у мене нема, крім того, що я ношу значок ГПО та часто мелькаю на різних гуртках. — Хто це така? — Та це там одна робітниця. — А хто її чоловік? — Та в неї, здається, чоловіка нема. — А-а-а...

Це „а-а-а“ має зовсім інший характер, ніж перше „а-а-а“. Раз не зуміла забезпечити собі місця під захистом якогось чоловіка, значить невисока тобі ціна.

Невже я нікого не примушу поважати мене за мої властивості, а не за те, що хтось мене ушасливив своєю мужеською прихильністю.

Так часто думала я і, мушу сказати, я не мала рації так думати.

От зараз я вертаюся пізно вночі додому. Друга година, більшість людей вже спить першим сном. Де-не-де здиблеш запізнілу пару. Господарями вулиці — вантажні трамваї, що розвозять пісок, балки, каміння. Люди, які вивантажують ці вагони, з чудовою байдужістю не помічають мене, не кидають услід ніяких образливих реплік, не проважають зухвалим поглядом. От я можу вертатися пізно вночі сама додому й нікому не спаде на думку мене зачепити й пустити мені навздогін брудне слівце. Хоч я на образі нічим не могла б відпо-

вісти, і в мене нема нагана, щоб наставити його на напасника, але мене охороняє загальна повага до громадян, які через умови своєї праці ходять в надзвичайну пору. І я гостро в цю глупу ніч відчуваю, що я ступаю по соціалістичній, радянській землі, бо ніде, крім на цій землі не почуває себе жінка так вільно й так певно. Ідучи збезлюділими вулицями я відчуваю себе неймовірно незалежною, однаково, що переможницею.

Власне, я ж і є переможниця. Місяць світить не інакше як для мене, прожектори й ліхтарі на рогах зустрічають запобіжжирю.

Тому, що цю перемогу я здобула власними силами, власним розумом, спритністю і тонкістю роботи.

Я так задоволена зараз із себе, що ладна проспівати собі похвальну пісню. Хіба не можна поєднати в собі й героя, і співця героя, й масу, що захоплено дивиться на героя?

Я відчуваю тільки, що мені нехватає Романа. Як би ми не розійшлися, я б зараз прибігла до нього й відкрила б йому те, що було секретом для нього. А тепер це вже не секрет, бо факт.

Бо факт, що тепер я вже визнана електрозварниця. А вертаюся я оце з останнього іспиту, де визнано це спеціальною кваліфікаційною комісією.

Це вийшло само собою, просто.

Треба було раз, щоб у мене зламався рашпіль, а я не хотіла, щоб майстер цеху побачив. Що його робити? Може як-небудь припаяти. А в сусідньому цеху були ті сліпучі вольтові луки, на яких я, під страхом осліпнути, ніколи не дивилася.

Ну, будь, що буде, піду попрошу щоб зварили.

А зварювач, чудак, каже:

— Та візьми сама.

— Що ти, з розумом?

— Не святі горшки ліплять,— відповів він і кинув мені спецівку електрозварника.— А ну ж, побачимо, чи тобі личить в ньому?

Причепурилася я, а він тим часом зробив фаску, встановив міцно рашпіля, поправив мені окуляри. Смішки смішками, а як взяла я в руки електрода, то злякалася.

А зварювач підсміюється:

— Зараз вискочить вона!

Він викликав дугу легко й спритно. Спробувала я — перервалася, погасла. Але от вона вже не гасне. О, це то щось інше!

Електродна паличка була як віск. Залити нею мого рашпіля — скільки там діла! Але в мене воно не виходило,— зварювач каже: треба проварити. Не рада була, що взялася. Та раз взялася — треба до кінця довести...

От я сама собі й відремонтувала річ.

— Ну, бути тобі зварницею,— каже мені мій інструктор.— Будуть з тебе люди.

І, дивна річ, я перестала соромитися свого „виробу“, а навіть запишалася. А запишавшись, кажу:

— Аж нікуди!

— Я тобі кажу! Навмисне тебе пробував. Нам невістачає хлопців, от і вибираємо, котрих кмітливіших, на руку легших. Ось ми тебе візьмемо в роботу.

Це й було те, чого я не хотіла колись казати Романові. Я побула два тижні на пробі, після цього зосталася в цеху. Нас зібрали цілу групу новаків, влаштували нам школу. Всіх процесів електрозварювання там навчали, та не всякий міг добратися до горішнього шва.

Правду казати, горішнє шво найважче зробити, але через це найцікавіше. Тут вже відчуваєш метал, живеш з ним одним життям. Еге, це така кваліфікація, що „так собі“ робітником не можна бути! Треба бути тільки відмінним робітником.

А раз я відмінна робітниця, то вже тепер на мене ніхто не скаже: „А, це там якась“, а скажуть: „а, це наша електрозварниця“. От що значить кваліфікація! Тепер я вже не загублюся серед некваліфікованої маси, а маю своє власне обличчя.

А може зайти до Романа? Але тут я згадую його останні слова до мене: „Піди поспробуй, поживи сама з своєю „повноцінністю“. Від клопоту за дітей я тебе звільняю, але сама на себе зароби, живи як знаєш“.

Ні, до нього я не піду!

Він, очевидно, думає, що така кара дошкульно вплине на мене і я прийду з покайною, що не справилася з життєвими задачами. Ні, я до нього не піду!

Друже мій, я тепер вже можу заробити не тільки на саму себе, а й на своїх дітей, яких ти так „великодушно“ відсторонив від мене. Діти будуть жити зо мною, і я їх буду виховувати в дитячому садку, і радянський закон стане на мою сторону.

Як лунко відбиває мої кроки порожнеча нічної вулиці! Яка глибока радість повноцінної праці розлита в цій ночі! Це мене все вітає з перемогою.

Що ж, Романе, хто з нас виграв?

13. ФІОНА

Населення пляжу живе своїми законами, які не діють на другому березі Дніпра. Найкращий костюм на Дніпрі — бронзова засмага, яка вдягає нас здоровою красою.

Коли приходиш на Дніпро, завжди забирається в душу жаль — чому я не згаяла тут, на цьому березі, весь свій вільний час...

Разом з законною для міста й недійсною тут одежею, я скидаю з себе всі турботи і, вибравшись із гущавини бронзових тіл, перебігаю пекучий, як у пустелі, пісок, перепливаю Старий Дніпро, що омиває острів, і гублюся в задніпровських просторах. А коли б я подивилася на себе з високих міських гір, я себе не побачила б, тільки цяточку — далеку затоку, до якої я оце зараз простую. Там — дитячий санаторій, де зараз живуть мої Електра й Беатріче, і я оце йду до них в гості.

І крім того, мені просто хочеться трохи побути самотньою, передумати добре як воно це все вийшло і піддати суворому судові себе — може це я винна, що ми розійшлися з Романом, що судилася з ним за дітей? Як би було гарно оце йти зараз з блакитнооком Романом по цих просторах! А може я його зустріну в дівчаток? Тоді я перша до нього підйду.

— А вчора в нас був татко! — З такими словами кинулися на шию мені Беатріче й Електра. — І татко казав, щоб ми неодмінно з тобою прийшли до нього, він нам щось має показати, гарне-прегарне!

Мені від цих слів прямо стало жарко, а дівчата розповідали мені далі силу своїх новин, що назбиралися від минулого вихідного дня.

Гарно ми провели день!

А надвечір я знову йду безмежними просторами і знову думаю про це все. Нащо ж Роман кликав мене до себе? Що він хоче сказати? І як би ми зустрілися тепер після суду? Чи ворогами, чи друзями? Ні, я, мабуть, перша до нього не піду!

Я не помітила, як дійшла до міського пляжу. Раптом я опинилася в великому колективі. Колектив всмоктує в себе відразу і несподівано для себе почуваш, що живеш уже життям цього колективу, хай би тут не було жодної незнайомої людини.

Це — різноголоса гульлива юрба, де кожен поводить як йому заманеться. Кому набридла плавба, чи волейбольний мяч, — знаходиться інша розвага. Розваг ніхто не організує, проте тут сила масових розваг.

А на Дніпрі лебедом пливе моторка; мальовнича моторка з пласким дахом. На даху нікого нема, тільки один танцюрист із кавказьких гір в білому чекмені плавко і пристрасно в'ється в лезгінці.

Геть спід води йому грає музика. І якби ж то він сам танцював, а то і внизу, на нижньому поверсі другий танцюрист, тільки вже в червоному убранні.

Весь партер глядачів-пляжистів плеще в долоні, але то може вони плещуть не артистам, а декораціям? Цій річці, цьому величному і, як фантазія, прекрасному міському краєвиду на задньому плані? І це справедливо. Чого варті артисти без такої декорації?

Раптом не один крик вихопився з грудей. З літака, що

кружляв над Старим Дніпром, випала паличка і прикувала увагу всього живого, що було на пляжі. Мені здалося, що то я випала і грудкою падаю на далеку землю. І так здалося всім, хто розпаленим поглядом стежив за паличкою. Це вже не була розвага.

Тільки одна мить — і паличка дивно розпустилася в нижній білій дзвоник. Таких блакитних дзвоників росте в лісі безліч, але ніколи жоден з них не розквітає так блискучо-чудодійно, як ця квітка в небі.

Скільки в цю легку, як міраж, квіточку вкладено завзятого напору людської волі! Чи не тому вона приковувала увагу нас всіх?.. Чи не уявляв кожен з нас себе на місці парашутиста і чи не питав себе: „Що зараз відчуває та щаслива людина в небі?“

Парашут зробився великим-великим, зник за деревами острова і не минуло багато часу, як пляж тріумфально зустрічав героя.

Слово честі, парашутист не знав, що йому лаштується така бучна зустріч! Він може обминув би пляж, щоб уникнути повторного літання, тільки вже без парашута, а за допомогою тисячі рук палких прихильників парашутного спорту. А це йому дуже загрожувало, овація ця не віщувала нічого іншого. Герой в небі — він розгубився тут і пробивався крізь сп'янілу від прихильності юрбу поклонників, втягнувши шию в плечі і затуливши вуха, щоб не оглухнути від галасу на його честь.

Нам було жалко, що він так швидко втік від нас. Бо кожен з нас у душі хотів бути ним.

Це почуття мені добре знайоме. Так сліпі заздрять видющим. Коли я буду в небі, коли мені прибавиться ще одно відчуття, відчуття літання, от тоді вже, може, буде завершення моїх жадань. А може жалобі нема кінця-впину? Та, в кожному разі, я тоді почуватиму себе гармонійною людиною.

А що ж, я не навчуся?

Навчуся, бо в мені закладена велика сила жалоби.

Я люблю сяйво вольтового луку, люблю своїх дівчаток, люблю (признаюся вже, тільки щоб він не знав) того відста-лого блакитноокого Романа, а хіба б я мала все це, коли б не дано мені хотіти досягати?

І через це нема буднів у моєму житті.

Ну, як же мені не мріяти про парашутизм, коли й моїм дівчаткам він сниться. Сьогодні в санаторії ми так сміялися! Беатріче цієї ночі впала з ліжка, бо їй снилося, що вона спускається з парашутом. А Електра, засинаючи, стиснула кулачки на грудях, щоб і їй теж таке приснилося.

Любі мої парашутистки! Ось я так само прикладаю руку до серця, міцно стискаю кільце, — мені зараз шубовстати з парашутної вишки, — а тут я бачу внизу вас: двоє діточок у

бузкових платтячках і з ними тато. І тато теж! Його я впізнаю по очах. Правда ж у нього надзвичайно сяйні очі, гріють як сонце?!

Правда ж, він увесь час всміхається, тільки вже не поблажливо!

14. РОМАН

Де моя шапка? Де моє пальто? Зараз біжу в редакцію давати додатки до Фіониної біографії! Як! Подати біографію знатної стаханівки, жінки-пілота, що без відриву від виробництва, маючи двох дітей, навчилася літати в повітрі,— і не розказати, з яких вона низів вийшла? Це політична помилка, бо про те, що з жебрацького роду в нас можуть бути такі чудові люди, треба на весь світ кричати!

Портрет Фіони в газеті! Портрет моєї Фіони! Я добігаю до редакції, беруся за ручку дверей... І тут якась раптова думка примушує мене дверей не відчинити.

Так... Як же це я зісковзнув з своєї позиції об'єктивного спостерігача й не помітив цього. Ганебно сповз! І давно сповз! Ще тоді, коли розходився з Фіоною. Ти думаєш, що ти їй помагав стати знатною стаханівкою, коли примушував її сидіти вдома, коли гордовито вважав, що тебе виховання дітей не стосується? Тобі соромно було привести дітей у дитячий садок, бо це принижувало твою чоловічу гідність. Ти думаєш, що ти створював їй спокійні умови для праці, коли подав до суду за дітей? Ех, ти, вчений йолоп! А ще задавався, що Фіона — твій твір! Вона — твір великої епохи, а не твій.

Я з соромом іду додому, думаючи про те, як це я, зразу зрозумівши, що в Фіони повинна бути велика життєва дорога,— як це я так оскандалився?

Підходжу до дому, дивлюсь,— під'їжджає до парадного автомобіль, а з нього виходить уся моя сім'я: Фіона, Беатріче, Електра. Невже до мене в гості?

Ну, ні, тепер вони вже нікуди більш від мене не поїдуть!

Київ, 1938 р.

Петро Дорошко

РІДНА СТОРОНА

ліричний цикл

* * *

Добрий ранок рідна сторона!
Ізза хмари сонце вирина,
Поріділі сиві тумани
Покидають вранішні лани,
З трав на стежку падає роса,
Сонце встало — і яка ж краса!
Навкруги пишається весна,—
Добрий ранок, рідна сторона!
Ще до сонця з ранньої пори
На ланах гуркочуть трактори,
А за ними по масній ріллі
Гордовито, наче королі,
Йдуть по чорній борозні граки.
Поспіша рибалка до ріки.

Легко дихать, тепло на душі...
В чорнозем вгрузають лемеші
І парує свіжа борозна,—
Добрий ранок, рідна сторона!
Розпливлися сиві тумани.
В теплім вітрі подихи весни.
Срібні роси впали на стежки,
А в ріллю, добірні та важкі,
Впали зерна — виростуть буйні
Урожай в рідній стороні.
Дишуть силою масні лани,
Люди йдуть — землі хазяїни;
На обличчях у людей весна,—
Добрий ранок, рідна сторона!

ПІСЛЯ ДОШУ

Дош пройшов. Мутна вода стіка,
Колією - рівчаком.
Гострокрила пташка - ластівка,
Пролетіла над ставком.

А в саду поміж черешнями
На доріжках — пелюстки;
Закружляли над скворешнями
Заклопотані шпаки.

Узяла земельки грудочку
У сліду від копита
І в червоному нагрудничку
Під причілок заліта.

Під розложистою грушею
Розмаїтий птаства хор.
На дорогу росу зтрушує
Срібнолистяний осокор.

Небо в відблисках люстринових,
Комашні летять рої.
У густих кущах жасмінових
Заснівали солов'ї.

ТИСЯЧОЛІТНІЙ ДУБ

Колись на цій галявині розкішній
Стояв тисячолітній дуб. Довкола
Росли куші, стелились трави пишні,
А далі — рівнина піщана, гола.

Ми, пастухи, на вогнища торішні
Дубовий лист згортали і додолу
Лягали спати. Мовкли співи ніжні
І пахла папороть, і пахли смоли.

Не шелестить різбляним листям нині
Тисячолітній дуб. Та на рівнині
Вже молоді дуби підводять чола.

Заходить сонце. Простяглися тіні
І голосніше заспіви пташині,
І ще міцніше пахнуть свіжі смоли.

БАЯНІСТ

Стрепенувся разом
Осокорів лист,
Ізза перелазу
Вийшов баяніст.

Вийшов та під вітами
Розтягнув баян.
Скільки в соковитому
Голосі буянь!

Ізза саду, з вулиці,
Може зза ріки,
Зразу відгукнулися
Голоси дзвінки.

Звуками заповнена
Темінь чарівна.
Лагідним відгомоном
Стелеться луна.

І від задоволення,
Від всієї душі
Осокор з тополею
У танок пішли.

1989 рік

С. Радугін

УДОСВІТА

Ямамото стояв біля фанзи. В руках він тримав гвинтівку. Там, за дверима, була тиша. Всю довгу, томливу ніч жодного шарудіння.

Ямамото подивився в щілину. Крізь вікно, на земляну долівку фанзи падало бліде місячне проміння. Долі, на рисовій соломі, дивлячись просто перед собою, сиділа нерухома людина. Кілька разів за цю довгу й тиху ніч Ямамото встиг притулитися до щілини у дверях фанзи і щоразу він бачив ці спокійні очі. Здавалось, що вони дивилися просто на нього і щось запитували.

Нарешті, місяць зблід, але на ньому яскраво виділялися темні плями. Дивлячись на Ямамото й хитро підморгуючи, він теж про щось запитував. Примеркли зорі, на сході засіріло небо, а далі над обрієм замиготіли яскраві плями, і на широкому лезі прикнutoго до японської гвинтівки багнета блиснув червонуватий відблиск. Зза моря визирнув мідяно-червоний диск.

Тоді, вдалині, край вулиці з'явилася темна постать. Вона наближалася. Зійшло сонце, попереду жінки до фанзи повільно повзла довгаста тінь. Жінка підійшла ближче, і Ямамото побачив у неї на руках укутане в якесь лахміття немовля. Порівнявшись з вартовим, вона зупинилась і мовчки дивилася на нього. Мовчало і немовля, що заснуло в матері на руках. Ямамото добре запам'ятав наказ командира: якщо хтось наблизиться до фанзи, — попередити і, в тому разі, коли не підкориться, — стріляти не в повітря, а просто в живу мішень. Він стиснув гвинтівку, готуючись підкинути її на руку, але раптово пальці зів'яли, і гвинтівка мало не випала йому з рук. Обличчя китайки здалося Ямамото до болю знайомим.

Ямамото силкувався пригадати. Швидко промайнули в свідомості довгі місяці на фронті, бої з партизанами, палаючі села, злякані обличчя дітей і жінок, і раптом... перед ним сплинув образ з недавнього і одночасно такого далекого минулого: невеличка станція поблизу Токію, на пероні дружина, вона дивиться на нього, і очі її — такі ж безмовно застигли очі, як і в цієї жінки. На руках у дружини був його, Ямамото, син.

У жінки на руках раптом прокинулося й заплакало немовля. В грудях Ямамото здригнулося серце. І в ту ж мить, за дверима,

вперше з того часу, як Ямамото змінив на посту свого товариша, виникло шарудіння. Крізь щілини в дверях фанзи вихопився тривожний крик. Два - три незрозумілих слова. Так само коротко відповіла жінка.

Ямамото поглянув на двері, на жінку ... Наказа порушено. Він підкинув на руку гвинтівку і знаком дав зрозуміти, щоб жінка відійшла. Але замість того, щоб підкоритися, вона зробила кроків зо два в напрямі до фанзи. Зараз він повинен був стріляти: такий був яскравий сенс статуту караульної служби. Але Ямамото не вистрелив. Кинувшись до жінки, він закричав:

— Негайно забирайся звідси, бо я змушений буду вбити тебе!..

І він наставив гвинтівку на неї. Широке блискуче лезо багнета майже торкнулося її грудей. Але вона не розуміла, або не бажала розуміти. А немовля простягнуло рученьку до блискучого багнета, і ... кров бризнула й струмочком потекла по широкому лезу.

Одчайдушно зойкнула жінка. В ту ж мить їй на відповідь у фанзі пролунав голосний вигук. Озираючись, Ямамото побачив, що під дверима стирчить кінець товстої бамбукової жердини. Легенькі двері раптово підстрибнули і зірвалися з петель. Чоловік з ненавистю поглянув на Ямамото і кинувся до жінки. Розідравши свою сорочку, він швидко забинтував дитині ручку. Жінка нахилилась і щось прошепотіла йому. Застиглий від хвилювання, Ямамото спостерігав цю сцену. І, коли китаець зненацька кинувся тікати вулицею в той бік, звідки прийшла жінка, Ямамото підкинув на руці гвинтівку, і пальці його правої руки торкнулися курка ...

В цю мить пролунав пронизливий зойк жінки і заглушив жалібний плач немовляти. Пальці Ямамото знову зів'яли. І лише коли китаець зник за однією фанзою, Ямамото почав стріляти вздовж вулиці. Жінка з немовлям на руках сквапно подалася в сторону.

Високо над морем піднявся яскравочервоний диск сонця.

Харків, 1939 р.

Іван Чобітько

ПАРТИЗАН

Де вмиваються верби росую,
Як схід сонця рожевий пала,
Там знущались кати над Сулою
З партизана Скляренка Павла.

Випікали зірки п'ятикутні,
Брали тіло його в нагаї,
Гайдамаки криваві, розпутні —
Окупантів дурні холуї.

Не сказав ти ні слова про зброю,
Хоч питали тебе глитаї.
Тайну взяв у могилу з собою,
Знав: ще будуть криваві бої.

На світанку могилу копали,
Коли сивий туман налягав.
Тебе друзі твої поховали
І готовили смерть ворогам.

У гаю партизани збирались,
Та ніхто по тобі не тужив:
На світанку тебе поховали,
На світанку ти в битві ожив.

с. Сvirидівка, 1939 р.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ПАРЛАМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
ОДНОСТАЙНО УХВАЛИВ ПРИЙНЯТИ ЗАХІДНУ УКРАЇНУ
ДО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧ-
НОЇ РЕСПУБЛІКИ.

ВІДНИНИ ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД З'ЄДНАНИЙ
НАВІКИ В ЄДИНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.
ХАЙ ЖИВЕ ЄДИНА РАДЯНСЬКА СІМ'Я УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ!

Іван Франко

* * *

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дроз проймає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —
Гримить!

Гримить! Тайна дроз проймає народи,—
Мабуть, благодатная хвиля надходить ...
Мільйони чекають щасливої зміни,—
Ті хмари — плідної будучини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить ...
Гримить!

1880 р.

Іван Вирган

17 ВЕРЕСНЯ 1939 РОКУ

І сйива очей, і щасливий сміх
У себе вбирив шодня знадовкола,
Та сонячно світлої пісні ніколи
Ні разу ще виплекать я не зміг.

Десь у самому споді душі моєї
Туга жила — невимовна, німа,
Так живе в дупловині верби пітьма,
Хоч сонце обходить весь день круг неї.
Чи в горлиць же рідних та різні гаї?
З гнізда одного чи не 'дні ж соколі?—
Покревні сестри й брати мої
В шляхетській неволі, в ярмі відколи ...
І спать я лягав і вставав, а мені
Отая печаль не давала спочину,
Хіба що на мить у забутному сні,
Край світа зайшовши, було відпочину.
А часом я бачив химерні сни:
Байраками й хашами — зможені, хворі,
У сторону нашу — на ясні зорі,
На тихі води прямують вони ...
Та хто ж бо то з них своєї хатини,
Своєї землі відцуратися міг,
Де кожне деревце — рідна дитина,
Де що не джерельце — співання їх.

І от сьогодні ... О, мріє моя!
Світе мій красний, буйний розмаю!
Вже й ніч і затемнено місто, а я
У власному сйиві ходжу й співаю.
Гей, то ж не маком так уцвіло
На досвітку поле, то на границі
Наше червоне військо пішло
Братів рятувати з тієї темниці.
Вже кожне вікно там, обличчя й стебло
Спахнуло від ясної зброї, неначе

Раптом опівночі сонце зійшло,
Розкинувши ясність свою нетерпляче.
Ще й день не ввійшов у свої береги,
А всюди вже полум'ям стяги заграли,
Панкї ще й на коників бистрих не спали,
А по́котом вже полягли навкруги.
І скрізь уже братні серця розцвілися,
Мов квіти, учувши в посуху грім,
А всі оті злигодні мов приверзлися
В якомусь безглуздому сні старім.
Мир тобі, стомлена земле ласкава,
Більна від воєн, тьми і незгод.
Слава червоності прапора!

Слава

Ясності зор і тихості вод!

Євпаторія, 1939 р.

Ванда Василевська

У ШКОЛІ¹

— Франеку, а Стасика треба буде до школи посилати.

— Напевне.

— Підеш записати?

Чухає потилицю.— Е - е... ти це краще, Юзю, зробиш. З учителькою поговориш.

— Егеж! якраз вона там чекає, щоб побалакати зі мною!

— Не сердься так зразу! Хлопця треба приготувати, підеш і запишеш. На той запис щось там потрібно?

— Дурно хочеш? Не такі тепер люди, не такі! Спитаюся в Марчаків, вона певно знає, скільки.

Другого дня Франекові миють вуха, старанно зашивають дірки на ліктях. Віктор дістав батькову блузу, тільки рукава підрізані. Анелька в маминій хустині. Мариська ще вдома, бо чогось хвора, болячки по всій голові поробилися. Ідуть повільно, одне за одним. Усі ці Владки, Броньки, Яськи, Казьки, Маньки і як їх там ще охрестили. Звісно, школа. Кара навіть є, коли хто не пошле. А кінець - кінцем і без того — хай там чогось навчиться, може краще йому буде на світі, визнає щось, не таким темним житиме, як той, хто про світ не знає. Ну й хоч кілька годин не заважатиме дома, легше зітхне людина, бо вже часом терпіння не вистачає, хоч і стискає зуби. Лихо з тим записом — плати й плати. Мало Боркова наплакалася, до самого інспектора ходила, хоч і страшно ж,— ніщо не допомогло. Ще налаяв її, адже правило ясне, і він тут нічого не може зробити. Як би то він не міг — на те ж він і інспектор — але хто ж дбатиме за таку бідноту. Сказав, що на запис усе ж таки знайде. Ну й знайшлося — щоправда Боркова продала свою хустку, але обідеться. Не кожен хустку має, а ще ж тепло, сонечко пригрі-

¹ „У школі“ та „Веронка“ — розділи з повісті - репортажу „Обличчя дня“.

Повість „Обличчя дня“ — талановито написана картина злиднів, гноблення і загурканості трудящих у колишній панській Польщі. На цьому фоні автор подає історію молодого робітника, що народився в злиднях і що його не в силі зламати буржуазна школа; не зважаючи на клерикальне виховання, він виростає на бійця революції. Твір „Обличчя дня“ є цінний документ, що свідчить про розпачливий стан робітничих мас у колишній Панській Польщі.

Перекл.

ває, то й хустка непотрібна. Вірно той інспектор сказав, що як справді хоче, то і гроші знайдуться. Звісно, вчена людина, не те, що якийсь там, що ледве літери складає і то ще йому лампа мусить добре світити, бо інакше не потрапить.

Дні стоять однакові, як краплі дощу, що повзуть по брудній шибці. Чоботища, ботинки, чоботи, сандалії, дерев'яні коти, ви-стукують їх ритм на вічно тій самій дорозі. Ноги малі, менші, найменші топчуть щодня ту саму стежку. Обминають велику калюжу під парканом. Бредуть у липкому болоті завулка. Сту-кають по квадратних плитах тротуару. Оббивають носки об уперті лоби круглого каміння. З шелестом перебігають по гравію аж до дверей. Двері відчинені. Високий поріг. Забруднений со-лом'яник. Щодня той самий різкий голос: — Вигирати ноги! — Щодня та сама бронзова лавка. Чорнильниця з відбитим краєм. Незрозуміле полотно карти на стіні. Блискуче черевце великого глобуса. Чорний хрест і два кольорові портрети на синій попля-мованій мухамі стіні. Чорна пляма дошки.

І щодня:

- Мамо, купи мені олівця. Тільки щоб був другий номер!
- Мамо, не можна так носити книжки — купи мені ранець.
- Мамо, купи мені такий клітчастий зошит.
- Пан учитель казав принести гроші на складку.
- Мамо, завтра іменини пані вчительки.
- А побила б її лиха година, хай хоч щодня будуть її іменини! Хіба це мене обходить?
- Алеж треба грошей.
- Мамо, ця книжка погана, казали купити нову.
- Як то так? Стаська ж по ній вчилася.
- А тепер уже є інші, казав нам учитель.
- Мамо — олівець, перо, папір, фарби, промокальний папір.
- Тагу — складка, збір, застава, подарунок.

По липкому болоті завулка, квадратних плитах тротуару, впертих лобах округлого каміння, по гравію аж до дверей без-платної школи пливають круглі гроші, старі п'ятигрошовики, за-пітнілі від судорожно стиснутих пальців десятки. Щодня. Вишу-кувані в зав'язаній хусточці, зібрані в бляшаній коробочці, від-няті від ранкової порції хліба, зекономлені на молоці для малої Вікти, на чоботах для Франека, на гасі для лампи, на материнім дні відпочинку — неділі, проведеній над закінченням блузки для тієї Терези, що живе напроти.

До кожного гроща додається штовханець. Або проклін. Спо-чатку на Стасика, Віктора, Владка, Анельку і Броньку, потім на школу. Але до школи не доходить. Загуплюється на синяку слабенького плеча, заплутується в вирваному пасмечку волосся, розтоплюється в струмені текучих сліз.

Манька нічого не може зрозуміти. Даремно батько після кож-ного розпиту б'є її по тій тупій голові. Стасик завжди б'ється, учора знову прийшов з розбитим носом. Юзек бреше й чіпляється

до товаришів. Анатоль неслухняний і впертий, Елька зачіпає хлопців, Зоська неуважна на молитві, а Стефка — то «справжня сатана», Вітька вкрав зошит у Франека. Як гора, рушиться на плечі матерів перелік злочинів. Виженуть, коли так буде далі. Виросте з нього розбишака, бандит, скінчить шибеницею. За дівчину треба добре взятися, бо буде погано. Зігнути, зламати, приборкати — добродушно пояснює товстий ксьондз-законо-вчитель.

— Добре, прошу пана вчителя.

— Розумію, прошу пані вчительку.

— Так, так, постараюся, прошу панотця - добродія.

— Хай панстець - добродій ще цим разом пробачить... Він напевне виправиться, вже ж я скажу чоловікові, то він візь-меться за нього.

Потім вдома справжній судний день. Звісно, вчитель — дармо-їд, який одержує щомісяця готову платню, проклятий задріпа-нець, тільки дивиться, чи йому несуть щось, паскуда, що й не привітається до простої людини, але як іде той худий лікар, що живе напроти, то мало в грязюку не впаде, так перед ним під-стрибує.

— Але щоб ти, мерзотнику нещасний, за мою кривавицю, за мою роботу, за моє старання, за моє піклування...

Ремінь, палка, чобіт, кочерга, — усе добре. Недаремно ку-пують новий зошит, недаремно плачено за вступ і за оті іме-нини, псякрев.

— Спробуй мені на другий рік у класі зостатися! Я тобі по-кажу!

— Щоб мені в школі тихше води був, розумієш? Жодних пустощів, жодних дурниць, не на те школа! Пана вчителя слу-хать!

Сидить тихше води. Читає уважно оповідання про ввічливого хлопчика, який не пішов красти яблука до сусіда й за це дістав їх цілий кошик. Про зразкову дівчинку, яка віднесла знайдений гаманець із грошима і за те була взята за дочку багатою пані. Про синочка, що купує за гроші, зекономлені на ласощах, ліків для хворої матері.

Розповідає з нещирим виразом обличчя ті цікаві випадки, штовхаючи під лавкою товариша. Бо ж добре відомо, що ніхто не дасть дурно кошика яблук. А якби ота не віддала гроші, то її «глина»* забрав би до буцигарні. Ніхто не візьме добровільно дитину на шню, бо кожен їх має досить, щоб ще чужих збира-ти. І хто ще носить гроші в якомусь «гаманці»? Добрий той мамин синок, що ото зекономив собі гроші на «ласощах». Очі замилює. Звідки б узяв стільки грошей, щоб купувати та ще еко-номити? Дурень якийсь ту книжку писав, а їм наказано то-вчити.

* Глина — поліцай.

Нарешті Анатоль устає.

— Я хотів би бути тим добрим сином.

Пані вчителька приязно всміхається.

— Поясни товаришам, чому?

— Він повинен був поїдати ласощі! Стільки, що вже не міг більше й аж відклав! Хотів би мати стільки грошків!

Пані вчителька червона від люті. Кричить на Анатоль, аж їй смішно ламається високий голос у булькаючому горлі. Анатоль добре знає і дивиться на неї нахабно примруженими очима. Але клас не розуміє — бо Анатоль добре сказав.

Або вчать, що робити, щоб бути здоровим. Показують малюнки. Про те, що треба спати при відчиненому вікні. Якраз! Щоб уся грязюка з вулиці до кімнати влилася! Хай би спробував піти розповісти про це отому старому Климкові, — у них вікно зовсім не можна відчиняти, так вмуроване в стіні. І щоб тільки по одному в ліжку спати.

— А як будуть дітей робити? — шепоче Розалька на вухо Зосьці. Та не в тім річ, можуть ненадовго прийти й гаразд — тільки де ж він бачив стільки ліжок у кімнаті, скільки людей? Навіть не вмістилися б, хоча б одно коло одного поставити. У Цуприсів — дев'ятеро в кімнаті. У Цапів — дванадцятьоро й квартирант. У Котусів дев'ятеро, а як до Терези і Зоськи гості на ніч придуть, то одинадцятьоро душ. Або з тими зубами! Дав би батько гроші на щіточки! Ого!

Така уся ця школа... Ходять собі на дворі й співають такої дурної пісеньки: «Півень співа кукуріку! Вставай вранці, мій хлопчику!» Так, ніби хто спить до півдня. Бронек устає, коли ще темно, іде на заставу, допомагає бабам нести кошики з городиною. Півні тоді ще сплять. Владек допомагає двірникові замітати й поливати вулицю, о шостій уже готові, тоді розносить булки від пекаря. Та й кожен так.

Ну й говорять із ними, наче вони малі діти. А Юзек же в суді свідчив, як косооку Тецьку угробили, і один потім йому під ребро з помсти загнав ножа, так що ледве оклигав. Густек має на плечах цілу родину, відколи батька вбито на фабриці. Маньці один усячину обіцяв, коли піде з ним, а тут тобі маєш! «Кукуріку, кукуріку, вставай вранці, мій хлопчику!» Або: вранці Зося як слід має вушка, носик, личко, шийку. А пані вчителька всміхається солоденько, так ніби мед капає, і очиці підводять до неба і не говорить інакше, тільки: молитовка, книжечка, зошиток...

Сидять тихенько, тихше води, як наказав батьків ремінь. Дивляться на неї улесливо ненавидячими очима, на її, проклятої холери, гладенько прилизане волоссячко, темносинє плаття швейгове з завжди чистим комірчиком, чорні туфлі або бронзові півботинки.

— Ота мусить мати гроші! — зітхає заздрісно Баська. — Скільки їй можуть дати тієї платні?

— Е-е... то ж не тільки з платні. Повинна мати якогось любаса, що їй купує.

— Любаса?

— Ну, а як же ти хотіла? Звідки б на все це вона взяла?

— Напевно, напевно, — зітхають дівчата. — Такий то добре...

Не краший і вчитель. Репетує, б'є палкою по руках, хоч усі ж добре знають, що не можна. Але коли Юзефова вишила його дружині сорочку, відтоді Франека не чіпає. Здається, потихеньку попиває, бо в нього часто з рота тхне горілкою, а про шкоду від алкоголю зумів би базікати хоч дві години.

А що вже справжня зараза, то ксьондз. Треба йому цілувати товсту руку, про все завжди довідається і додому зайде, коли треба. Пильнує не тільки їх, але й старих, чи ходять до костьола. В Анатоль аж усе перевертається, коли ксьондз солоденько питає: — Сковронський, твій батько був учора в костьолі?

— Був, — голосно говорить на весь клас. Хоч, по правді, батькові це й не снилося. Напрацювався до вечора, замерз до кісток, зате вже в неділю до півдня вилежав.

— Правду кажеш?

— Накажи мене бог, — а в думці додає, — що тато спали до півдня дома.

Тепер і ксьондз і Анатоль задоволені.

Проте ненадовго. Незабаром усе виявляється. Анатоль дістає від ксьондза за вухо, бо: навіщо брешеш, негіднику такий; від батька ременем, бо: мені жадних оборонців не треба і ксьондзові до мене немає діла. Очевидно. Затє у всіх є діло до Анатоль. Ніхто не може з ним дати собі ради. А коли, нарешті, батько дістає роботу в іншому місці й мусить виїхати, наради з ксьондзом, пані вчителькою й кумоньками, що дрижать за цілість своїх шибок і голів, дають свої наслідки. За ласкавою протекцією ксьондза його приймають до виховного закладу. Так це звється. Ну, й іде Анатоль на те виховання.

А в школі знову пригода. Може й той Анатоль не був найгіршим. Бо виявилось, що Юзек з іншими у шинкаря, на розі, виламав віконце в льосі. Узяли ковбаси й скількись горілки. Ті, старші, втекли, а Юзека з мішком на плечах схопили. Пані вчителька мало не зомліла, коли «гліна» прийшов на слідство до школи. Хоча й відомо, що в них батько не працює другий рік, дітей купа, то менші жєбрати ходили, і знову Юзек до такого удався. Сидить у тюрмі, як дорослі.

Сікорова ходить як очманіла. Тільки по судах бігає, під тюрмою висиджує. Прийде й стоїть, ніби на побачення, хоч і картки від судді немає. Разом з іншими, бо тут щодня людей досить. Дивиться, слухає, — видно, це її якось заспокоює. Товариші по школі теж часом забігають подивитись. А як же — купка людей, і Сікорова між ними.

В малій групі щохвилини хтось зітхає. Змучені жінки тяжко

спираються на мур. Баба в посірілій хустці сідає по хвилині міркування на тротуар, соромливо прикриваючи босі ноги спідницею.

Якась дама у шовковому плащі нервово крутиться.— Так неприємно — люди йдуть по вулиці, а тут годинами стирчи під брамою.

Блідий, вусатий селянин по-філософськи спльовує крізь зуби — Моя пані, тут немає ніякого сорому. Тюрма й лікарня для всіх будовані. Нікого не обминуть.

І справді. З'єднані братерством стиску, нудьги й спеки, стоять тут представники всяких класів. Товстий пан, пані, від якої пахне духами, пожарник у мундирі, сільські баби в червоних і бурих хустках, гімназист, засмаглий кочегар, служниця з заплаканими очима, студенти університету, балакучі єврейки й ганчірники. Підтримують один одного, потішають, що ось ось і всевладний наглядач відчинить браму.

Старий жебрак хитає лисою головою: — Так ... Так ... і витратив — цілі два злоти витратив.

Пукаті очі повні жаху, гнилі зуби вилазять із обвислих губ. Виснажене обличчя труситься в тупому подиві.

— Хто витратив? Що? — півголосом падають запитання.

— А син. Ми по жебрах ходимо з діда-прадіда. Ну, й заскочили у нашій районі старця. Багатий старець — двадцять п'ять злотих мав при собі. Уз'яв. Опівдні поліція прийшла. І вже, чортова душа, до півдня два злоти витратив.

— На що ж то?

— А хліба купив, грудинки, — пожер. На два злоти пожер! — Лиса голова хитається на висохлій жовтій шиї.

— І сидить син?

— Сидить. Довічне дістав.

— За ті двадцять п'ять злотих?

— Атож, адже старець по-доброму не віддав. Як оперезав його києм, воно кволе було, не писнуло навіть. А він гроші взяв. Людоньки мої, два злоти, стільки грошей витратив! На два злоти хліба з грудинкою пожер!

Дама в шовках бридливо кривить уста. Одвертається від старого. Низька вертка молодичка відштовхує Сікорову, що стоїть біля неї, й підскакує розлютована. Чорне скуйовжене волосся вибивається спід брудної хустки.

— Дивись на неї! Велика пані! Тут нема чого кирпу гнути! Знайшлася графиня коло тюрми. Я сюди перша прийшла, мене першу й пустять усередину. Нічого панські пахощі не допоможуть!

— Дайте спокій, — втихомирює робітник у синьому одязі. — Чого так сердитесь?

— Чого? Того! Бач — великі пані! А ясна пані знає, до кого я йду на побачення? До такого, що брата за п'ять злотих убив! Брата! За п'ять злотих тільки!

Кінцем сірої хустки енергійно втирає носа. Коло слухачів вужчає.

— Безробітні обидва були — більш як рік — ну й знайшов один п'ять злотих. А той каже: поділися, — не схотів. Ну, слово за слово, — вбив. А ця тут ...

Від самої брами долітає монотонно: — Таке то вже було змалку. Тринадцять років, а вже втретє тут сидить. Тепер уже шостий місяць чекаю, стараюся — мусять його перевести до правильного закладу.

— І вже шостий місяць тут сидить?

— Шостий же. А щоб не зіпсувався від старших в'язнів, то сам у камері сидить.

— Шостий місяць?

— Та кажу ж вам. З нового року.

— І має тринадцять років?

— Авжеж. Чотирнадцятий з осені пішов.

Сікорова здригається. Жінки тяжко зітхають. Хвилина мовчання. Спека все відчутніша.

— Пані має картку від судді?

— Маю. Три рази ходила, дали таки.

— Особисте?

— Особисте. Іншого я й не хочу.

— Так. Мій уже третій місяць сидить, а завжди тільки крізь ґрати.

— Треба було просити, суддя б дав.

— Боюся я просити. Розгнівається й що? Не дасть зовсім.

— Дурна баба. Право є, то й повинен дати.

Глузлива посмішка нишком пробігає по всіх обличчях. Право ...

Гарна дівчина коло самої брами нарешті наважується. Натискає дзвоника. Глухе дирчання за товстими дверима. Відхиляється «вічко».

— Чого?

— Пане начальнику, довго чекатимем? Люди тут мліють!

Віконечко з брязкотом зачинається. Гарна дівчина сміється. Забруднений парубок пропонує:

— Може панночці ослінчик і паросольку?

— І мороженого?

— І віяло обмахуватись?

— Кажу, пані, вже в мене сльоз немає. Ходжу, прошу, поясню. Прощу пані, єдиний син. І за що? За що?

— Такі часи, такі часи.

— Атож. Тут місця на шістсот, а тепер сидить тисяча двісті. Відомо, тюрма для людей, не для худоби.

Скрегіт ключа. Усі кидаються, щоб стати якнайближче. У відхиленій брамі з'являється наглядач.

— На побачення! До Квятковського, Гдулі, Рінга!

Входять до брами. Напахана пані, дід із пукатими очима, мо-
лода дівчина з гострим натхненним обличчям фанатички.

Наглядач приглядається до тих, що zostалися. Його око спи-
няється на заплаканій Сікоровій.

— Картка є?

— Ні, але прошу ласки у вельможного пана ...

— Геть звідси! Вам тут немає чого робити! Тільки тиск не-
потрібний біля брами! Ну, ну, щоб я вас і не бачив!

Відходить тихо спід розпечених сонцем мурів. Хлопці йдуть
тепер разом з нею.

— Не скигліть так. Не з'їдять же його там.

— Ой, Єзус, Єзус, дитина моя мила! Єдина!

— Та у вас їх там зібралося! Ще ж п'ятеро маєте. При-
наймні одним ротом менше,— повторює Віктор батькову науку.

— Що ти знаєш! Мій синок єдиний! Моя дитинка сер-
дечна!

— Та хіба мало київ на ньому наламали?!

Сікорова замахується кулаком, але Віктор спритно відскакує
вбік.

— Бачили такого, хворобу прокляту! Ще такі людину мучи-
тимуть! Бодай і ти тюрми не минув, сучий син! — Червона від
люті, відчиняє з тріском двері хати. Ганька в колісці розди-
рається, як навіжена,— широкий струмок води з вивернутого
відра тече аж під двері. Хутко засуває дитині в рот брудний
шматок ганчірки з пожованим хлібом і береється витирати, поки
не прийшов старий. Під ніготь заганяє собі тріску з полуваної
спорохнявілої підлоги. Силується витягти зубами. Тоді знову
згадується їй Юзек і той другий, що шостий місяць сидить один
у камері. Працює далі, тихенько схлипуючи, мутні крапельки
сліз падають на брудну ганчірку й ще бруднішу підлогу.

Під столиком знаходить засохлу шкуринку хліба.— Хліба не
шанують, такі тепер усі.— І додає сама собі стиха, так, ніби
хтось міг почути:

— Юзек теж був справжня холера, прости господи.

З польської переклав
Микола Оглоблін.

ВЕРОНКА

Одна, друга, третя служба. Хутко доводиться міняти. Важко
пробути декілька місяців в одному домі. Руки Веронки порепа-
ні, червоні, набряклі. Від холоду, від прання, від носіння відер
з вугіллям.

Та й знову до бюро найму. Може ж нарешті знайдеться дім,
в якому можна буде затриматися довше, в якому кожне перше
та п'ятнадцяте не будуть днями страху, вагань та вироків.

Сидить. І не вона сама.

Чорні лаковані черевички, стоптані чоботи, сандалі. Шовкові
штопані панчішки, голі литки, бавовняні панчохи, що звисають
зморшками. Пальто, хустини, жакети. Капелюхи, берети, ху-
сточки ... Кучері, коси, розкуйовджене волосся.

До бюро входить коротко підстрижена літня пані в окулярах.
Зупиняється на середині кімнати, роздивляється. Уважно міряє
поглядом дівчат, що в кілька рядів сидять попід стінкою. Від
низу до гори, від черевиків до чуба на голові.

— Свідectво є?

Спрацьована рука простягається боязливим рухом. Пожовклі,
потерті клаптики паперу. Рік — вісім місяців — півроку.

Очі в окулярах хутко бігають по нерівних рядках паперів.
Подеколи нишком, непомітно кидає хуткі, шпигунські погляди на
дівчину, що стоїть поруч неї.

— Підеш оглянути помешкання?

Друга з черги. Сива, пихата пані. Дивиться крізь пенсне, по-
волі щідить солоденькі слова.

— Ні, не ця. Я бажала б скромної, слухняної дівчини.

— Так,— прибирати, готувати, прати, взагалі все, як звичай-
но в домі.

— Вибачте пані, а платня?

— Платня? П'ятнадцять злотих.

Дівчина безпорадно крутить у руці куточок хусточки.

— Але це ж надто мало.

— Що — надто мало? Тепер не такі часи, щоб можна було
платити більше. А до того ж треба платити п'ять злотих до лі-
карняної каси.

— До каси завжди платять ...

— Половину, тільки половину. А я плачу все. Не хочеш?

Ні. Справді не хоче. Вертається на своє місце. Веронка на-
віть знає її — вони колись служили на одній вулиці. У неї на
селі дитина; вона платить за неї двадцять злотих на місяць. Не
п'ятнадцять же ...

Підходить друга.

— Знайомих маєш багато?

— Ні.

— Ані родини, ані родичів, ані кавалерів? Бо це ж немож-
ливо, коли до робітниці хтось приходиться. А ти міцна? Чи мо-
жеш носити вугілля з льоху?

Все знову гальмується на цих п'ятнадцяти злотих. На круг-
лявому обличчі дівчини малюється розпачлива впертість.

— Двадцять.

— Пряміщення світле, веселе, близько костюл,— медовим
голосом спокушає дама.

— Скільки кімнат?

— Дві. Нас трое.

Важко, неохоче дівчина йде за нею. Веронка хвилину слідкує за нею очима.

— Ось і згодилася.

— А що зробиш? Гадаєш, я б не згодилася, коли би не дитина.

— Ти могла б подати скаргу на свого. Хай би він платив ...

Юзька схиляє голову.

— Не хочу, — каже тихо. — Він оженився, має дитинку трохи меншу від моєї Зоськи. Має на кого робити ... Яюсь вже сама впораюсь.

Двері з гуркотом відчиняються. Вертається та сама дівчина, що вийшла перед цим. Від розмазаних струменів сльоз на обличчі її лягли сірі тині. Спід криво надягнутого берета вилазить розпатлане волосся.

— Що сталося?

Сива пані надто скромно визначила кількість своєї родини та помешкань. Кімнат виявилось чотири, а «панів» шестеро.

— Так вільні години, звичайно, матимеш, — привітно пояснює пухнаста дама. — Щонеділі після обіду ти ходитимеш гуляти з дитиною, на тижні — теж, коли відробиш своє, я дозволяю виходити: можеш повести дитину на бульвар чи до парку — куди вона захоче. А щоб таке молоде створіння, як ти, ходила кудись сама, це вже не годиться, не годиться ... Де ти служила перед цим?

— В ресторані.

Вузькі уста кривляться з огидою.

— Ні, ні, по якихось там ресторанах ... Мені треба хатньої, спокійної ... А свідоцтва за березень та квітень нема?

— Не працювала. Ошпарила руку і треба було лікувати.

— А де жила весь цей час?

— На квартирі.

— У кого?

— В одній двірнички.

Сухоребра дама допитує далі тоном інквізитора, що нанюхав злочин.

— А хто там ще мешкав? На які гроші жила весь той час?

Худенька дівчина, як видно, виходить переможцем із вогню перехресних запитань, бо починаються оглядини хворої руки. Вздовж долоні проходять сині рубці.

— Чи вже все можеш робити? І прати? Прошу зігнути пальці, от так, а тепер випростуй — ще раз. Тільки чи напевне це не перешкоджатиме роботі?

Бліді уста з запалом запевняють, що це нічого, що рана ж цілком, але ж цілком, прошу пані, загоїлася.

— Ах, моя дорога, у вас у всіх просто шалені вимоги, — тяжко зітхає дама, розсівшись у кріслі та пестячи на широкому своєму лоні вовтузливого мікроскопічного песика. — В наш тяжкий час людина обмежує себе, як тільки може, відмовляє собі

в найменшому. А у служниці всього досить. Маєш харч і дах над головою, живеш собі, як у господа бога в запічку, жодного клопоту, жодного лиха.

— Ну як, ви згодні? — питає Веронка у літньої, сумної жінки.

— Та, де там! Вона каже, що я нервова, що вона це зараз же помітила, і не хоче за свої гроші брати собі додому нервову людину.

— Ви й справді такі нервові?

— Хіба я знаю? — очі вологнуть, повіки хутко моргають. — Може й так. З того часу, як мого чоловіка забито на фабриці, я вже нічого не знаю.

— Мені треба простої дівчини, з села. Я вже сама навчу її всього. Ні, ні, цілком простої.

Уста Веронки хворобливо кривляться. Вона розуміє, в чім справа. Очевидно, — такої «простої» для того, щоб не тямилла домагатись своїх прав. А домагатись є чого. Хліб? Звичайно, замикаю! Гадаєш, хліб мені з неба падає? Видаю, скільки треба, а щоб цілий день лежав незамкнений? Де ж ти таке бачила?

З засмученим поглядом звертається до секретаря.

— Деякі мають такий апетит, що просто незрозуміло, просто незрозуміло.

— Двоє дітей.

Дівчина повертається на своє місце.

— Хто ж з вас піде?

Нерішуче мовчання. Діти — це значить, щотижня прання, повсякчасне прибирання помешкання, вічний гвалт у кухні, вихідний день один раз на два тижні, а найбільше, злосливі пустощі, нервування завжди незадоволеної «пані». Вагаються. Позирають одна на одну. Нарешті встає маленька бліда дівчина.

— Дітей любиш?

Анемічні уста кривляться вимушено-потакливою усмішкою.

«Пані» нагально махає рукою. — Ні, ні, ці зуби!

Справді, зуби занадто великі, випнуті. Цілком достатній привід, щоб не одержати посади.

Веронка дивиться чимраз більш переляканим поглядом. Вона протягом короткого часу змінила стільки «місць», що вже добре орієнтується. Перед нею проходить ціла галерея «пань». У цієї не вільно йти спати раніш дванадцятої години, і вона сама наставляє будильник на п'яту вранці. І це щодня. Та — хвора дама, в кожному слугі вбачає злодія, щотижня ревізує скриньку наймички. Ця — вартовий моральності, що читає листи, підслухує під дверима кухні, про що наймичка розмовляє з подругою. Ось сварлива «її миліст», вона цілий день сидить у кухні і виливає всі свої життєві неприємності на робітницю. Скупа буркотуха, що видає сухий позавчорашній хліб.

Всі вони одногolosно вимагають: «скромної, тихої, слухня-

ної». Тихої, щоб не тямилла відповідати на образливі слова. Скромної, щоб задовольнялась кепсько напханим сінником та залишками хліба від минулого дня. Слухняної, щоб зранку до пізньої ночі виконувала наказа, не вимагала вихідних днів, мовчки терпіла примхи пана, паничів, панянок. Хочуть білої невільниці, купленої з тілом та душею за п'ятнадцять злотих на місяць. Мащини, що працює без перерви й без догани.

— Я вже тут третій день сиджу,— признається Веронці судка.

— І нічого?

— Так, нічого. Страшно на роботу іти. Стільки зазнала горя... а кінець - кінцем іти треба. Не хочеться мені втретє проситися на ночівлю в той притулок.

А справді — в цю хвилину Веронка й собі згадує, що їй теж нема де ночувати. А вже далеко перейшло за південь...

— Ви самі пішли з роботи?

— Авжеж! Звичайно, сама. Брудю, свинства в домі було стільки, що не можна витримати... не сила було впоратися. Пан з панею весь час сваряться, вже й слухати набридло. А потім стара ще завжди прилізе до кухні й розповідає, що і як, з ким спить її чоловік, немов би у мене не досить свого клопоту. Я зібралась та й пішла. Ще й речі мої затримала.

— Ну то як же тепер буде?

— Знайду місце і піду за ними. Мусить віддати. Ніякого права не має не віддати мої речі. Адже ж я у неї нічого не вкрала.

— А свідоцтво дала?

— Дала. Пан наказав.

Ще заплакана Юзька знову сідає біля Веронки.

— Кажу тобі, нічого не лишається, як кинутися у Віслу. Нас тут повно, а панів обмаль, а тут іще сунуть ті, що могли б сидіти на селі в хаті, а не забирати у нас місця заробітку.

— Вони гадають, що в місті то вже хто зна як добре,— пояснює Веронка.

— Де там! Вони тільки хлопців шукають. Забагнулося їм міських хлопців, свої хлібороби набридли.

— Та вони тепер теж бідують...

— Не так, як ми,— твердо каже Юзя.— За мою Зосю сільська баба бере двадцять злотих на місяць. Уяви собі, стільки грошей!

Чи то їй зле? Завжди на селі легше, ніж тут.

Може й правда. Веронка прислухається одним вухом. Врешті всі починають чимраз більше нервуватися, хутчіш погоджуватися, менш роздумувати. Ось - ось вечір. Хто зараз не піде, той має перед собою безпритульну невідому ніч.

Веронка сидить, міцно стискаючи руки на колінах. Насувається вечір, ночувати нема де.— Не піду, не піду,— уперто переконливо шепоче сама собі, почувавши, як жах невідомої ночі,

жах перед дальшим шуканням штовхає її до пані в локонах, у якої треба садовити собаку на нічний горщик, до підозрілої мегери в звислих панчохах, що б'є наймишок по пиці, до худой святобожниці, що змушує поститися шість днів на тиждень.

Плечі дівчини проймає дрож. Вона тулиться до кутка, щоб її не помітили, щоб не вказав на неї кошавий палець, примушуючи до вирішення.

Тут входить високий, сивий пан. Він не кидає нишком шпигунських поглядів, а спокійно розмовляє з секретарем.

Серед дівчат на стільцях попід стінкою починається рух. У Веронки голосно стукає серце. Напруженим поглядом вона дивиться на вузьке спокійне обличчя. Несвідомо висувається наперед.

— Нас тільки двоє,— каже лагідним голосом сивий пан.— Я й син. Чотири кімнати. Я бажав би, щоб була самостійна робітниця, бо я не маю ані часу, ані охоти займатися господарством.

Веронка ретельно хитає білявою головою. Так, так, чиста кухня, по якій ніхто не вештається, ніхто не лічить крупы в горщику, ніхто не будить вдосвіта, ніхто не підслухує під дверима. Можна нарешті жити по-людському! Від хвилювання у неї бліднуть губи. Авжеж вона вміє готувати, прати, штопати — має навіть свідоцтва. Але високий пан їх і не переглядає. Веронка не йме віри своєму щастю. Не йме йому віри ще й другого дня. Вона лежить, тремтячи від страху, що цей чарівний сон розвіється і вона опиниться на своєму попередньому місці.

Але це правда, найсправжнісінька правда. Вранці подає сніданок. В помешканні нема нікого, коли вона порядкує в чотирьох сонячних кімнатах. Сама вигадує що зварити на обід. Через день подає панові рахунок.

— Так, Сузанно, вірно...

Веронка вже не підносить в здивованні тонкі дужки брів, як першого разу. До неї тут десять років працювала Сузанна, і пан не може призвичаїтись до нового імені. Отже вона буде Сузанна. Це врешті байдуже. Навіть краще брентить, ніж Веронка. Якось більше нагадує господиню.

На блакитному небі нового життя єдина маленька хмарка: панич. Не тим, щоб він чимсь її образив,— навпаки, він навіть занадто чемний. Посміхається, ніби якось порозумівшись з нею, розмовляє привітно, ласкаво. Але за ним стежать холодні допитливі очі сивого пана, і панич стримується. Байдуже читає далі газету, п'є кофе, бере собі з блюда овочі. Веронка його боїться, хоч боїтися власне нема чого. Панич в домі нічого не значить, всім керує сивий пан, елегантний та неухажливий.

Можна навіть у буденний день виходити в своїх справах, прибравши посуд. Але Веронка поки не користується з того. Вона штопає килимки в своїй кімнатці, в своєму першому справжньому власному кутку з того часу, як почала служити. І навіть

взагалі в житті. Бо не можна ж рахувати сінника, який вона поділяла з сестрою в кутку родинного льоху. Вона вишиває собі барвистим шевком хусточку. Дивиться крізь вікно на листя на деревах, що починає розвиватися. Іноді прибіжить зверху Тоська, розповідь про щось цікаве. Як свариться з панею — Веронка вдячно складає руки — у неї нема з ким сваритися. Як Леосьчин кавалер надавав їй ляпасів по пиці, бо вона ходила з рудим Бронком. Як злодії обікрали в неділю помешкання різника, а вказали на Стефу, але врешті виявилось, що це неправда. І різні інші речі. Веронка слухає одним ухом — це вона знає напам'ять; на кожній вулиці, в кожному мешканні це однакове. Вона тільки зітхає від глибокої радості, що їй тепер добре.

— А як там той панич? — питає з цікавістю Тоська.

— Та нічого. Панич звичайний, як панич. Чемний навіть — неохоче відповідає Веронка. Вона пльоток не любить. І не хоче, щоб Тоська плела щось на її пана по всьому будинку.

— Старий — такий елегантний фронт.

Веронка здіймає вгору тонкі брови. — Пан?

— А пан, пан чому ти дивиєшся?

Справді, що в цьому дивного — завжди так кажуть: старий. Але Веронка тепер навіть в думках не зве його інакше, як «пан». Не може інакше.

— Ти в нього закохалася, — сміється Тоська, — а тим часом уважно стежить за ефектом своїх слів. Веронка спокійно дивиться на неї.

— Ти збожеволіла?

— Що робитимеш у неділю?

— Нічого. Може вийду кудинебудь погуляти.

— Ходи ж на гуляння, сидиш дома, як монашка. Ти ще ніде не була?

— Ні.

Все якось так складалося, що Веронка хоч і жила вже кілька років у місті, не була ніде. Там дома, в містечку — інша справа. Але яке ж там — гуляння! Тільки селяни приходять з сіл, більш нічого.

— Так підемо?

— Гаразд... раніше посуд помию, — міркує вголос Веронка.

Синя сукня. На шиї зелене прозоре намисто. Веронка старанно надіває перед дзеркалом берет. Її охоплює радісне піднесення, ніби мало статися щось надзвичайне.

— Та це ж тільки гуляння, — заспокоює вона сама себе. Та це не дуже допомагає.

День пройнятий струменями блакиті та зелені. Швидше на майдан. Довгі ряди хур, оздоблених галузками. Тоська з погордою відвертається.

— Поїдемо автобусом, нема чого труситися на хурі...

Веронка висипає з хусточки гроші. Правду казати, вона трохи побоюється. Мотор тремтить, тягнучи під гору переповнений автобус. Це тремтіння чутно під ногами. Нахилиється на поворотах,

раптом підстрибує на прогалинах дороги. Веронка залюбки учепилася б за руку Тоськи, але їй сором, Тоська сидить так, немов би ціле своє життя їздила автобусом. Дивиться на себе в дзеркальце, оглядає всіх пасажирів. Але тут власне нема нікого, вартого уваги. Самі пані, діти, літні пани. Є один молодий хлопець, навіть гарний, але він сидить біля шофера і не оглядається. Тоді Тоська починає дивитися крізь вікно на шахівницю ланів, що хутко пролітає повз них.

— Незабаром розквітнуть каштани...

Веронка на хвилину забуває про свій страх. Справді зелені свічки на деревах готові кожного дня перетворитися на білі колонки квітів.

Шофер сигналить. Автобус мало не наїхав на навантажений веселим товариством віз. Веронка бліда, як стінка, але тримається бадьоро. Вона соромиться Тоськи.

Нарешті приїжджають. На гору веде крута стежка. Тут уже починаються розваги. Кошики з кренделями, таци з цукерками, столики з тістечками стоять вздовж дороги. Ті, що вертаються з гори, несуть в руках повітряні балони, великі сурми, паперові парасольки, глиняні свистки, усе різнобарвне, як радуга.

— Ходи, ходи, це ще нічого, — квапить Тоська.

На горі галявина, оточена високими липами. Гомін, як на ярмарку. Крутяться каруселі, високо підлітають в повітря гойдалки, під міцними ударами тріщать силоміри, натовп як в костьолі.

— Поїдемо?

Почеплені на тонких ланцюгах стільці каруселі пурхають у повітрі. Широко роздуваються спідниці дівчат, що там сидять, вуха дере їх різкий вереск.

— Я боюся!

— Дурна, та воно ж міцне, не порветься! Бач, як їздять!

Хлопці хапають стільці дівчат, що їдуть перед ними, грає музика, барвисте коло вирує з запаморочливою хуткістю.

— Ну, панночко, як зупиниться, сядемо з вами!

Веронка хутко обертається. Біля неї стоїть молодий парубок. Високий та стрункий. На темному волоссі набакир шапка. В пошмішці вилискують сліпучо-білі зуби.

— Та я боюся.

— Чого там бояться! Я сяду ззаду і триматиму, гаразд? — Вона не може опертися цим радісним чорним очам. Хитає головою, що згодна. Обережно сідає поміж чотирьох ланцюгів. І раз же згадує: а де ж Тоська?

Але Тосьці вже допомагає сідати якийсь невисокий рябуватий військовий.

— Ну, поїхали!

Веронка заплющує очі. Хуткість чимраз збільшується. Вітер б'є в обличчя. Вона почуває, що злітає все вище. Але зовсім не боїться, хоч серце так гучно стукає. Ззаду лунає веселий голос:

— Ну, а що? Приємно?

Міцними руками він тримає її крісло біля свого. Вони разом вирують над усією галявиною.

— Приємні!

— Ось бачите! Чого ж тут боятися?

Справді, не було чого боятися. Веронці навіть шкода, що цьому вже кінець.

— Тепер треба чогось випити. Як власне ваше ім'я?

— Веронка.

— Добре! А моє Еде. Що питимеш, Веронко, лимонад чи пиво?

— Краще лимонад...

— Е, краще вип'ємо пива, в таку спеку, це найкраще. Ось тут є місце.

Вони сідають на дерев'яну лавку. Тут уже сидить і Тоська з своїм військовим. Вона хутким поглядом зиркає на Едка і починає кокетувати. Веронка вже шкодує, що вони прийшли сюди, але Едек навіть не дивиться на Тоську.

— Потім підемо на гойдалку, що?

— Гарзд.

— Пий же, Веронка! Чого ти така несмілива?

Вже не каже їй «паненка». Це й добре. Веронка обережно мочить губи в білій піні.

— Тільки один злотий! Шоколад з горіхами — раз, шоколад десертний — два, шоколад молочний — три і шоколад з фаршем — чотири! Все за один злотий! Тільки для реклами нашої фірми!

Едек перекидає ноги на другий бік лавки і в два стрибки повертається з шоколадом.

— Не треба...

— Чом не треба? Гуляння так гуляння, а ні, так ні! Гризи, гризи, нема чого соромитися. Кренделя хочеш? Ей, жіночко, дайте но сюди кренделів! Тільки свіжих, бо це для моєї панни!

Сміються його чорні очі, сміється смугляве обличчя. Він моторний і прудкий як іскра.

— Веронка, я тобі подобаюся? Тільки не обманюй!

Веронка обливається полум'ям, але виразно каже:

— Так.

Веронка сама собі дивується. Їй здається, що вона знає його вже багато років. І не боїться, не соромиться, хоч звичайно вона така полохлива.

— Ну, а тепер на гойдалку! Ти ж добре тримайся!

У неї трохи паморочиться в голові після пива, м'ясо дивитися в прірву під ногами, але вона мовчить. Хай це триватиме якнайдовше. Зрештою дужі руки тримають її так міцно, що вона відчуває себе такою впевненою, та безпечною, як ніколи.

— А тепер сюди. Ось глянь!

Під потужним стусаном молотка покажчик сили підстрибує до самої гори. Веронка навіть не дивується: так і повинно бути.

— Ось на! А може ти м'ятних не любиш?

— Люблю...

— Ну то їж. Ходім, купимо квиток лотереї.

Веронка виграє пляшечку одеколону, Едек хусточку.

— Бачиш, ще й придасться.

— А де ж Тоська? — раптом турбується Веронка.

— Навіщо тобі Тоська? Не бійся, вона дасть собі раду й без тебе. Такі не гинуть!

— Вона тобі не подобається?

— Ні. Ти мені подобаєшся.

— А леж вона гарніша за мене, — каже Веронка тепер, коли відчуває себе цілком безпечною.

— Ти там знаєшся! Хочеш іще раз на карусель?

— Ось може тут? Такі коники...

— Ну... дійсно жодної приємності. Там, щось іншого. Люди на літає, як птах!

— Не паморочиться в голові?

— Ні.

Хтось вклоняється Едкові.

— Ходім, ходім... — хутко тягне її за руку.

— Хто це?

— Та один товариш. Йому нема чого липнути до тебе.

Але ось уже вечоріє. Час вертатися додому. На прикінці Едек купує ще Веронці смішну гумову вевірку. Вона червона, а коли натиснеш — пищить.

В автобусі Веронка вже не боїться. Вона сидить, притулившись до Едка, її рука в його долоні.

— Ти можеш вийти завтра ввечері?

— Можу.

— Ну, то я прийду, гарзд?

— Приходь, Едю. Так по восьмій, коли я видам вечерю.

— Добре.

Ось уже й ворота.

— До побачення, дякую, Едю, тобі за все.

— Та що там... може б поцілувала, га?

Веронка підносить раптом зблідле обличчя. Він ніжно обнімає й цілує її. Уста в нього гарячі, м'які і милі.

— Ти хоч трошки кохаєш мене?

— Так... дуже...

— Ну й добре. Пам'ятай же: завтра я буду!

Едек відходить, насвистуючи. Веронка довго стежить за ним очима. Він високий, стрункий, весь сповнений якоїсь радісної веселості.

І тепер зустрічаються щодня. Кожного свята ідуть вкупі гуляти. В очах Веронки вже нема виразу колишньої боязкості. Вона щаслива. Її навіть не турбує, що Тоська не розмовляє з нею — сердиться, що не вона потрапила на Едка.

Рябуватий військовий вже більше не приходить. Але що Веронці до Тоськи — у неї ж є Едек.

— Чи дозволите піти сьогодні на цілий вечір?
— Куди це? До кіна? — доброзичливо посміхається сивий пан.
— До кіна... — соромливо признається Веронка. Вона похапцем вдягається в свою найкращу синю сукню. На шиї застібнує подарунок від Едка, блакитне намисто. Едек вже чекає на неї під брамою.

Веронка дивиться на фільм. В темряві зали блимає ясна пляма. Хтось когось цілує, хтось за кимсь женеться, хтось рве квіти в саду. Веронка навіть не намагається зв'язати до купи сцени, що перебігають у неї перед очима, не силкується зрозуміти, в чім справа. Для неї найважливіше те, що вона сидить поруч свого Едка із спітнілою рукою в його долоні. Під час перерви Едек купує цукерки. Веронка поволі ссе їх, щаслива та горда.

— Гарно було, — зітхає вона, виходячи.

— Ет... — з погордою кривить губи Едек, — звичайна салонна картина... — Але зараз же, збагнувши, що може зробив дівчині неприємність, бере її під руку.

— Веронко!

— Що, Едю?

— Давай поженимося, а?

Дівчина мсвчить. Вона хотіла б сказати багато, багато. Але голос застрягає їй у горлі. Вона з трудом ковтає слину.

Тепер це вже ухвалено. Вони зараз же поберуться, як тільки Едек стане на роботу. Йому вже навіть обіцяють роботу на газовому заводі.

Пливуть щасливі дні. Веронка все робить, як у сні. Як у сні, тре лискучий паркет. Радісно посміхається їй полум'я кухонної печі. Блакитним небом розтинається стеля. Прудким шумливим струмком спливають дні.

Аж якось: — Сузанно, я виїжджаю на два дні.

Веронка помічає раптове сьйво в очах панича. Раптове сьйво, що зараз же ховається в тіні повік.

Вона не думає про це. Тільки ввечорі перед брамою:

— Едю, пан виїхав...

— Ну і що ж?

— Я трохи боюся...

— Замкнися на ключ.

— Нема ключа в дверях.

Він стоїть заклопотаний. — А що ж робити?

— Ходи зі мною...

— Щоб не було тобі потім яких неприємностей!

— Адже ніхто не довідається, а мені якось... сміливіше...

Вони йдуть на гору.

— Ти лягай, а я сяду біля тебе.

Веронка гладить його жорстку руку. Блакитним небом розпинається перед нею стеля тісної кімнатки.

Кроки.

— Сховайся за порт'єру!

— Веронко...

Голос панича глухий, придушений.

— Веронко...

Обороняючись вона витягує поперед себе руки. Але міцні руки вже хапають її. Кидають на подушку, роздирають синю святкову сукню.

Тоді Едек. Очі йому налилися кров'ю. Потужні кулаки, як ціпи, молотять зверху. Раз — і ще раз. І ще. Поки його не одривають тремтячі від жаху руки Веронки.

Панич витирає рукою кров. Враз набрякла губа гидко спотворює його вузьке обличчя. Він весь тремтить.

— Ти... негіднику!..

Едек стоїть навпроти нього. Високий, кремезний, спокійний. Холодно дивиться на те, як тече кров.

Слухає, як панич розмовляє з кимсь в передпокої по телефону.

— Тікай!

— Навіщо? Вони мені нічого не зроблять.

Проте вони роблять. Веронка не може зрозуміти. Вона стоїть біля письмового стола сивого пана й розповідає йому все, як було. Голос їй уривається. Але це ні до чого. Хазяїн заперечливо махає рукою з довгими випещеними нігтями.

— Ні, Сузанно, — каже він так само спокійно, доброзичливо і рішуче, як завжди.

І Веронка простує до кухні пакувати свій чемоданчик. Складає свої мізерні речі і міркує, що навіть не встигла попередити Едка про найголовніше: що у неї буде дитина.

— Рік ув'язнення, — лунає як удар батою. — Рік, — повторює Веронка сама собі, намагаючись вирахувати, зіставити, охопити мозком цей незрозумілий, жахливий термін часу, що відокремлює її від Едка неприступною прірвою темряви.

З польської переклав
Михайло Івашура.

Терень Масенко

ГОЛОС БРАТІВ

I

„Чорногора хліб не родить,
Не родить пшеницю,
Викохує вівчариків,
Сирок і жентницю ...

Яка ж то та полонинка
По весні весела,
Як овечки у ню ідуть
Із кожного села ..“

Там стоять, чолом до неба
Дістають Карпати —
Горян роду слов'янського
Камінні палати.

І зелені полонини,
І веселі ріки
Вросли в душі слов'янській
Піснею навіки.

Пісня нашого Тараса
Перейшла Карпати —
Аж у гори підвелася
В галичанську хату !

Коломийка далеченька
Перейшла заброди —
Стала голосом Шевченка,
Славою народа !

II

„Полонинко, верховинко,
Чимось так згорділа,

Чи не тими овечками,
Що-сь тільки уздріла?..

Співаночки мої милі,
Де я вас подію ?
Хіба я вас, співаночки,
Горами посію?..“

Так співали - примовляли
Сотні літ гуцули ...
Ой, гуцули ! Зла навала
Гори не минула !

Підступають недалечко
В сизому тумані —
То не люди й не овечки,
То пани погані.

Починають тоскний клекіт
Вікові смереки :
— Вороги вже недалечко,
А брати далеко !..

Як в душі народа рани —
Пізньо, може, рано,
Ой, гуцули, ой, горяни,
З Сходу буря гряде !

III

Чорні ночі над Карпатами,
Над гуцульськими оборами.
Вітри гривами патлатими
Розходилися над горами.

Бори скелями зеленими
Стали вряд над полонинами,

Води ріками шаленими
Мчать глибокими долинами.

І хита чолом - смереками
Ліс гірський у жовтій піні.
І стоїть в плачу далекому
Вся Західна Україна.

Черемоша води піняві
Б'ють смереки в дробні щепи ...
І забутих предків тінями
До мого кричиш ти степу.

Степ, як брат, грудьми
підводиться,
Гомонить через простори :
— Що за крик у горах
родиться,
Чим засмучені ті гори ?

Ой, чому Бескид заклечаний,
Плаче голосом трембіти ?!
„Бо упав в ярмо шляхеччини—
Вже мі ввік не голубіти!“

А Черемош : „Буду битися
До останньої краплини :
Я віки не вмів коритися
А ні каменю, ні глині!“

З неба сонце ясне гляне
На Західну Україну

І народ, як велет, встане
Із недолі і руїни !

IV

Починають радий клекіт
Вікові смереки :
— Вороги уже далеко,—
Браття недалечко !

День вчорашній погасає :
— Нам жилося гірко ...
На шоломі брата сєя
П'ятикутня зірка !

Під поміщицькі палати
Підкладемо багаття ...
— В нашу просту, рідну хату
Поспішайте браття !

Панська Польща умирає
Із законом вовчим —
Ми кордон на тілі краю
Назавжди розтопчем !

Потечуть в єдине море
Наші рідні ріки :
— Слава Сталіну велика
Во віки і віки !

Харків.

Юрій Блохин

ФРАНКО І ШЕВЧЕНКО

Франко був письменником, тісно зв'язаним з інтересами та устремліннями трудящих мас. В цьому основна причина ненастанної пильної цікавості з боку Франка до творів геніального сина українського народу Т. Г. Шевченка.

Ще в дитинстві твори Шевченка справили виключне враження на Франка. Наділений надзвичайними здібностями, хлопець без особливих труднощів вивчив напам'ять майже всього «Кобзаря». Молодий Франко не цікавився схоластичною писаниною галицьких журналів. Розділів теорії в цих журналах він зовсім не читав. Але потяг до глибшого пізнання Шевченка у нього був такий сильний, що коли з'явилися у львівському журналі «Правда» статті, присвячені Шевченкові, юнак переміг свою органічну нехоть до галицької критики і прочитав ці статті.

У період найвищого ідейного і творчого піднесення Франко поглиблено вивчає Шевченкову поезію. 1881-82 рр. в радикальному органі «Світ» він публікує «студії», де аналізує поеми «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ». Особливо цікавим є дослід під заголовком «Темне царство», присвячений двом останнім творам. Подібно до Добролюбова, Франко, розкриваючи ідейний зміст творів, принагідно дає блискучу характеристику задушливої, гнітючої дійсності миколаївської Росії, протестом проти якої й були «Сон» та «Кавказ». Всупереч націоналістичним дослідникам Франко розвиток Шевченкової творчості зв'язує насамперед з розвитком суспільної думки в Росії. Поему «Гайдамаки» Франко вважає твором переламним: «Аби докладніше зважити, який се був перелам, треба нагадати, що Шевченко жив тоді в Петербурзі, обертався серед високо освічених кружків... Треба нагадати, яка то пора була в російській літературі на початку сорокових років, і які думки носилися тоді в головах передових російських людей, висувалися в передовій російській печаті. Три великі російські письменники — Пушкін, Грібєєв і Лермонтов, усі передчасно походили вже в могилу, але твори їх, особливо ті, що могли вважатися остатнім словом кожного з них («Горе от ума» Грібєєва, «Євгеній Онегін» Пушкіна, «Герой нашего времени» Лермонтова), жили серед читаючої громади й робили великий вплив на думки та переконання, тим більше, що сміле, гаряче слово Белінського додавало їм ясності й ширини. Четвертий геніальний письменник російський Гоголь саме тоді стояв у найкращім розцвіті поетичної творчості, писав або задумував писати свої найкращі твори «Ревизор» і «Мертвые души».

В розвідці «Темне царство» Франко не дощукується впливів того чи ін-

шого письменника на Шевченка, але ясно підкреслює, що в 40 рр. і ідейні сбрії Шевченка ширшали у зв'язку з загальним розвитком прогресивних ідей в передовіших колах російського суспільства, і Шевченків потяг до реалізму певною мірою визначався його глибоким проникненням в суть процесу розвитку російської літератури. Розвідка «Темне царство» попри застарілу термінологію (яка в разі перевидання розвідки потребує заміни) є класичний зразок в літературознавстві: тут Франко перший з дослідників правдиво, без усяких застережень розкрив ідейний зміст поеми «Сон» і «Кавказ».

В 1889 році у Львові вийшла з друку окремою книжечкою поезія Шевченка «Перебендя» з просторою передмовою Франка. Тезу про народність Шевченка, проголошену ще Добролюбовим, Франко пробує прикласти до детального аналізу окремого твору — «Перебенді». Він також доводить, що Шевченкові погляди на особу митця, на роль митця в суспільстві склалися під впливом тодішніх романтиків, а також під впливом Пушкіна. Така постановка питання була дуже не до смаку українським націоналістам, які народність трактували, як цілковиту обмеженість вузько національними рамками і в такому плані розглядали й творчість Шевченка. Саме з таких установок виходив Кониський, коли у львівській «Правді» виступив із статтею, спрямованою проти Франкового аналізу «Перебенді». Франко відповідає влучно і пристрасно. В дискусії визначилася протилежність методологічних позицій Франка і Кониського (якщо позиції останнього можна назвати методологічними).

Франко обстоював потребу не лише праць, які дають загальну характеристику творчого шляху Шевченка, але й дослідів спеціальних, які були б міцним ґрунтом для наукової концепції розуміння творчості поета. Кониський заперечував доцільність дослідів спеціальних, очевидно, виходячи з того міркування, що в статтях загального характеру легше перейти на ґрунт антинаукової націоналістичної декламації про «національну виключність» Шевченка тощо.

1890 року галицька буржуазна партія народовців вирішила видати Шевченкові твори. Буржуазні ділки на спеціальному засіданні з цинічною одвертістю домовлялися між собою, як сфальсифікувати текст поезій Шевченка, відповідно до вимог галицьких філістерів. В члені редакційного комітету вони включили й Франка, плекаючи надію його науковим авторитетом прикрити свої брудні махінації. Але Франко, дізнавшись про наміри цих ошуканців, із гнівом і презирством відмежувався від них: «Як згори можна було догадуватися,— писав Франко у журналі «Народ»,— Шевченко таки риба, що не влезиться ні з хвостом, ні з головою в сак австро-рутенської угодовщини. Значить, повне та ще й критичне видання всіх українських творів Кобзаря явилось відразу ділом неполітичним. Ми маємо певну звістку про те, що на інтимній нараді народовців, при котрій не було деяких членів Шевченківського комітету редакційного, ухвалено... видати Шевченка обкраяного. ... Я прилюдно зрікаюся засідання в тім комітеті і до обкраявання Шевченка руки не приложу».

Народовці-«редактори» спіймані на гарячому і боячися громадського осуду примушені були спішно замітати сліди своїх злочинних намірів. Вони урочисто заявили, що готуватимуть «по можливості» повне видання «Кобзаря»... Франко залишився в складі редакційного комітету, щоб і надалі

оберегати твори великого поета від фальсифікації. І незабаром йому знову довелося прийняти бій з народовцями. Омелян Огоновський, професор Львівського університету, людина безмірно тупа і настроєна реакційно, взявся написати для видаваного «Кобзаря» критичний розгляд Шевченкових писань. Франко запротестував. В листі до Драгоманова він каже: «Огон... настоює... на тому, щоб додана була критично-естетична оцінка творів, та я спротивився тому, бо й то знаю, як виглядає така оцінка пером Ом. Ог. Натомість я стояв за тим, щоб до кожного важнішого твору — чи то перед ним чи при кінці тому додано було все, що ми знаємо про постання цього твору, його сюжет і форму, а також пояснення стрічаючихся в ньому імен власних і географічних».

З великим запалом вітав автор «Бориславських оповідань» вихід в Женеві 1890 р. збірки «Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії». Він підкреслював особливу революційну значність видання в обставинах тодішньої політичної реакції, що панувала на всьому просторі України по обох боках російсько-астрійського кордону.

Заповітною мрією Франка було написати докторську дисертацію на тему про політичну лірику Шевченка 1840—1846 рр. Але така тема була абсолютно неприйнятна для буржуазної професури, яка мала присуджувати ступінь. Франко мусів зректися своєї теми. Пізніше він виступив із «габілітаційною» лекцією на тему «Наймичка Т. Г. Шевченка», в якій розгорнув зіставлення вищезгаданої поеми Шевченка з його ж таки повістю «Наймичка». Зіставлення дало змогу Франкові зробити цілий ряд важливих спостережень щодо композиції, структури образів прозового й віршового варіантів твору.

Уже в 90-х рр. Франко (див. статтю його «Тарас Шевченко» в журналі «Зоря», 1891 р.) визначив місце Шевченка в європейській літературі. Але найбільш чітко це визначення розгорнуте було Франком в 1915 році. «Тільки коло 1840 р.,— писав Франко,— появляються в різних європейських літературах твори, в яких селянин виступає, як герой повісті, а його життя служить її темою. У Франції ця нова течія зв'язується з іменем одної з найближчих письменниць, Жорж Занд, якої оповідання „La mare au diable François le Champri“ і ін. взяті з селянського життя. В Німеччині Бертольд Ауербах відкриває 1893 р. серію своїх „Schwarzwälder Dorfgeschichten“, які, безумовно, були перехвалені. В тім же часі на польській мові з'явилися оповідання Крашевського „Ułana i Jermola“, а на російській подібні речі появились при кінці сорокових роках, а саме: «Записки охотника» Тургенева, «Антон Горемыка» Григоровича, «Бедные люди» Достоевського... І раптом з 1840 р. появилася фігура, що не має паралелі в світовій літературі,— за внемком хіба Роберта Бернса в Шотландії,— селянський син, що більше як двадцять років життя провів під ярмом кріпацтва. І він не з'являється як герой якогось роману, чи поеми, але як живий творець, працюючи й борючися за потоптані людські права поневоленого селянства і занедбаного українського народу, разом з тим — як оборонець всіх покритвджених».

Наприкінці 90-х рр. Франко пише свою розвідку «Секрети поетичної творчості». Говорячи тут про особливості художнього слова, ставлячи в теоретичному плані проблеми специфіки віршу, Франко основним матеріалом для своїх узагальнень бере вірші Шевченка. Розвідка дає ряд дуже цікавих,

тонких спостережень над формою поезій Шевченка. Досвідченим оком професіонала-письменника підмічає Франко ті риси, що надають Шевченковому слову особливої художньої виразності, емоційної дівесті.

В 900-х рр. і пізніше Франко знов таки публікує статті, замітки, присвячені Шевченкові («Шевченкова «Марія», «Шевченко — ляхам», «Шевченко і Єремія», «Мистифікація чи ідіотизм?», рецензії на показник Комарова «Шевченко в искусстве и литературе», і багато інших). Деякі з них заслужовують особливої уваги, як напр., стаття «Шевченко і Єремія», надрукована 1904 р. в журналі «Літературно-науковий вісник». В ній Франко виступає проти вченого Щурата, який у Відні на Шевченківському вечорі, характеризуючи творчість великого поета загальними фразами, провів ґнтісторичну паралель між Єремією і Шевченком. Розпачливо-безнадійні плачі давньоєврейського пророка Єремії нічого спільного не мають з громадським пафосом Шевченка,— казав Франко. Порівняння таке не просто беззмистовне, воно дуже шкідливе, бо затемнює основний зміст творчості великого поета.

Але і в роботах Франка на теми не зв'язані з творчістю Шевченка часто можна натрапити на поодинокі влучні зауваження про поезію останнього та про її суспільно-політичну роль. В одній із статей Франко різко викриває епігонів Шевченка, які, не розуміючи ідейного змісту творів свого великого попередника, наслідують зовнішні прояви форми його поезії; у статті «Нові причини до історії польської суспільності»... говорить про антишляхетські настрої Шевченка, виникнення яких, на його думку, було важливим фактором у формуванні патріотизму художника і т. д.

Велика заслуга Франка полягає також у тому, що він своїми статтями популяризував творчість Шевченка на Заході. Він був прекрасно обізнаний з тою нечисленною літературою про Шевченка, що виходила різними мовами, стежив за перекладами з Шевченка, навіть рецензував деякі з них, і, нарешті, сам переклав на німецьку мову ряд творів — «Марію», «Заповіт», «О люди! Люди, небораки!» та інші. Ці переклади бездоганно передають Шевченків зміст і особливості його стилю.

Такий постійний інтерес Франка до постаті Шевченка, звичайно, не випадковий. Франко, як і Леся Українка, як Коцюбинський, був у багатьох відношеннях одним із кращих продовжувачів Шевченка. Він підхопив і розвинув Шевченкові ідеї. Подібно до Шевченка він був великим новатором в українській літературі.

Усякий реформізм у його справжній реальній суті Франко люто ненавидів. Оцінюючи проект суспільної реформи доктора Тіля (Берлін), Франко з презирством характеризує цей проект, як латанину із різнорідних і суперечних між собою поглядів, половинчастих заходів, пристосованих «хіба до того, щоб навіки удержати селянина в такому стані, щоб він, правда, не помирав з голоду, не бунтувався і платив податки, але рівночасно становив ту підстелку поступу, яка дає для цивілізації свої соки, але саме не бере в ній участі».

Кріпосницьку реформу звільнення селян, яку в Галичині проведено 1848 р., Франко ані трохи не ідеалізує.

Подібно до того, як Шевченко в своїй поезії «Якби ви знали, паничі» викривав прекрасноцінні рожеві елегії кріпосників поетів, так само і Франко викриває реакційний зміст твору галицького поета, попа Устіановича, який оспівував «селянський рай» у Галичині. З глибокою іронією пародіює Франко поезію Устіановича:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре?
Святу землю в банку заставляє,
В довги впадає, як в бездонне море,
І поти б'ється, аж остання рація
На нього спаде — ґрунту ліцитація —
І поки в найми не пошкандибає. —
Гей, хто на світі кращу долю має?

Франкова оцінка наслідків реформи цілком збігається з народною оцінкою. На початку 80-х років у російському Женевському журналі «Вільне слово» Франко вмістив кореспонденцію про настрої та ідеали галицького селянства. По скасуванню панщини, — каже він, — народ співав:

Просим бога за цисаря і святої матки,
Дарував нам цар панщину,
дарує й податки!

А тепер, коли цисар не то що податків не дарував, але й побільшив до нечуваних уперед розмірів, народ зачинає співати зовсім не тої:

Ой цисару, цисарику, яке ти ледащо,
Береш людей, береш гроші, тай не знати за що.

Франко полегливо домагався, таких кардинальних змін у суспільній системі, в економіці, які в очах кожного «порядного» буржуа були нічим іншим, як «червоним бредом» революціонера. Він вимагав знищення усіх кріпосницьких пережитків, всієї системи буржуазно-дворянського конституційного ладу Австрії. Іще замолоду в брошурі «Чого хоче... галицька робітнича громада» на першому місці він ставить вимогу: «щоб уся земля з лісами й пасовиськами, ріками й озерами належала до тих громад, котрі на ній працюють».

1898 року українська буржуазія відзначала 50-літній ювілей скасування панщини. Галицькі буржуа не поскупилися підкреслити «спасенність» цієї реформи для селянства, і врозріз із цими голосами знову зазвучав суворий голос Франка: «із старої панщини, знесеної ще 50 літ тому, полишилися досі немалі хвостики, і тиснуть нас, і будуть іще тиснути й наших дітей. Тільки позбувшись всіх отих хвостиків панщиняного ладу, які лишилися досі, тільки здобувши повну горожанську та політичну рівність, ми зможемо обходити правдивий празник свободи. Тепер ще далеко нам до нього!»

1880 р. Франко мужньо виступає проти міщанських наклепів на революцію:

Вам страшно тої вогняної хвилі,
Коли з мільйонів серць, мов божий грім,
Закута правда бухне, і застїлі
Шкарлуці світа розірве на нім?

Звертається поет із запитаннями до буржуазної інтелігенції:

Ви боїтесь, щоби криваві хвилі
Не потекли і не пімили дїм
Блискої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?
Не бійтеся! В кривавих хвилях навалі
Не згине думка, правда і добро,
Лиш краще, ширше розів'ється далі.
Не бійтеся! Не людськості ядро
Та буря зламить, а суху лушпинну, —
Ядро ж живеє розростеся без впину.

У вірші «Гриць Турчин» поет, звертаючись до рекрута-селянина, радить йому вчитися орудувати рушницею, щоб бути готовим, коли залунає бойовий заклик, збройно стати до боротьби за народні права.

Франко надзвичайно пильно вивчав всілякі архівні матеріали, зв'язані з селянськими рухами в Галичині. «Жаль, — писав він, — що у нас досі ніхто не займався навіть збиранням матеріалів про ті аграрні процеси і бунти, з котрих тільки дуже мало случайв попало в газети. Але що свого часу вони чимало тривожили наші пануючі верстви, сьому можна багато доказів знайти...».

В повісті «Лель і Полель» (1887 р.) Франко зображує картину суду над селянами, що вчинили «аграрний бунт». Устами Владка Қалиновича характеризує Франко цих селян, як борців за потоптані ідеали справедливості, як мужніх героїв, що не зважаючи на різочу нерівність сил виступили на боротьбу.

1889 р., зацькований польською шляхтою, поет опинився в тюрмі. Тут він написав свої «Криваві сніг». Перед уявою поета довгим рядом проходять тіні страдників, легендарних і історичних борців за кращу долю людства... Галілей, Коперник, Гонта, тисячі закатованих шляхтою гайдамаків... всі вони, оборонці права людини вільно мислити й вільно жити, зазнали нелюдських мук і загинули на тортурах. Їхні криваві рани приковують зір поета. Він оглядається на недавнє минуле, пильним оком дивиться в сучасне йому життя і скрізь бачить муки, кров, смерть кращих людей, що обстоюють права людськості:

Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час,
Як гибли Пестель, Каряозов, Сося?
Як мучивсь Достоевський і Тарас?

Поет бачить, що дійсність, яка оточує його, мало змінилася. По старому навколо дзвенять кайдани і тисячі селян даремно очікують у тюрмах монаршого правосуддя. Страждання багатьох поколінь не повинні прейти марно для гнобителів... І поет закликає:

Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!
Гоніте звіря, бийте, рвіть зубами!

Скільки пристрасті, революційного пафосу в цих рядках! І як це нагадує Шевченків гнівний пафос в його звертанні до панів:

І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснுவатих,
Розтнуть, розрвуть, і озіпнуть,
І вашей кровію, собаки,
Собака напоять...

Шевченківський колорит дуже виразно відчувається також у поемі Франка «Смерть убійці». Картини панського знуцання, ненависть до панзгнобителя, гаряче уболівання долею кріпака, виправдання жорстокої помсти гад паном — все це подано в тонах суворої Шевченкової музи.

Можна вказати ще на цілий ряд художніх творів, публіцистичних висловлень Франка, в яких він виявив себе послідовником, продовжувачем революційного демократизму Шевченка, в яких він не раз із цілковитою прямолінійністю обстоював ідею революційного перетворення суспільства. Взяти хоча б поезію «Конкістадори», написану Франком у 1904 р. Хто уважно перечитав весь творчий набуток автора «Бориславських оповідань», той знає, що художник за історичні теми брався тільки тоді, коли в зображенні історичної минувшини міг повністю виразити ті думки, ідеї, що найбільше хвилювали його і позначалися практично на його суспільній діяльності.

В «Конкістадорах» поет із захопленням малює надзвичайно пластичний образ відважних аргонавтів, завойовників нових світів. Звідки така блискуча виразність малюнка, звідки оптимістичний бойовий настрій, яким перейнятий вірш? Все це стає ясним, коли зважити, що образи конкістадорів символізують послідовних революціонерів, борців за кращу долю людства, борців, що зважуються спалити кораблі і тим відтяти собі шлях до відступу.

До відважних світ належить,
К чорту боязь навівну!
Кров і труд ось тут здвигнуть нам
Нову, кращу вітчизну!

У 1903 році Франко написав статтю, присвячену діяльності одного з галицьких ретроградів, попа Гушалевича, який склав колись досить відомий у Галичині гімн: «Мир вам, браття, всім приносим». Викриваючи реакційний зміст зазначеної вірші цього «поета», Франко водночас виявив глибоке розуміння революційних подій 1848 р.: «Оце («Мир вам, браття, всім приносим». — Ю. Б.) писав, — каже Франко, — руський «поет» у квітні, чи в початку мая 1848 р. ... коли весь світ кипів і хвилювався ... коли селянство руське завдяки не мирові, а революційним бурям входило в нову фазу свого життя! Кожне слово того гімну, як на ту пору, було кричучою брехнею ... Правда, були такі елементи, що бажали мира, ті самі елементи, що жили й панували через визиск народної маси ... та невгамовними рухами тієї маси чули себе захитаними ... у своїм пануванні та дармоїдстві. Ті народні п'явки — бюрократія та теократія справді жахалися всякого руху і бажали якнайглибшого, якнаймертвішого мира. Їх бажання й знайшли вираз у Гушалевичевій пісні; її строфи, несені повільною, лінивою, мов хід робучих волів, мелодією, поплили по Галицькій Русі, мов відвар дурійки, мов холодний подув реакції, що швидко мала запанувати в цілім краю». Так гостро картать контрреволюцію, як це робить Франко у вищенаведених рядках, так гаряче співчувати революційному рухові мас міг тільки істино народний письменник - демократ. Саме таким письменником - демократом і був Франко на протязі всього свого життя.

Як і Шевченко, Франко люто ненавидів гнобителів України — польську шляхту. В таких творах, як «Довбанюк», «Тригация», «Основи суспільності», «Панські жарти» та інших Франко з неповторною майстерністю змалював

образи польських шляхтичів, що жилися соками українських трудящих мас, криво знуцалися з українського селянина і по-варварському нищили українську культуру.

Як палко мріяв Франко про звільнення Західної України від шляхетського панування! Як і Шевченко, автор «Мойсея» вірив у непереможну силу братерських зв'язків російського й українського народів. Ще на початку 80-х років минулого століття в Женевському журналі «Вольное слово» Франко писав, що галицькі трудящі маси в своїй боротьбі за звільнення ждуть братерської допомоги російського народу. І тепер, коли Галичина радісно святкує день довгожданої волі, доречі згадати видатного письменника, що прозірливо передбачав прийдешнє. Передбачав, бо був справжнім народним художником. І ім'я його як народного художника слід поставити поруч імені Шевченка на золотих скрижалях української культури.

Катерина Коцюбинська

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН КОЦЮБІНСЬКОГО І ФРАНКА

Історико-літературне значення Коцюбинського з особливою яскравістю розкривається на фоні його взаємин з письменниками-сучасниками. Одною з таких змістовних сторінок є взаємини з Франком.

У відомому автобіографічному листі, розкриваючи складний процес свого формування як письменника, Коцюбинський перелічує улюблених письменників, під впливом яких він «виробив свій літературний смак». В цей цікавий, але неповний, бо складений у 1901 році, список Коцюбинський включив лише декілька імен своїх сучасників — українських письменників. Ім'я Франка там стоїть на одному з перших місць.

Буржуазно-модерністичний напрямок сучасної йому української літератури Коцюбинський гостро засуджував. Дружне листування М. Коцюбинського з В. Гнатюком дає багатий матеріал для розуміння того оточення, в якому на початку літературної діяльності обертався Коцюбинський, бо у видавничих справах він був зв'язаний з Галичиною. Приятелювання з Гнатюком виросло на фоні не тільки видавничих справ, а й обопільних літературних уподобань. Не доводиться говорити, як далекі були погляди Коцюбинського від усього обмеженого, реакційного; Гнатюк, що в своїй видавничій роботі мусив «висварюватися з різними патрістами», як він пише, — теж тяжив до всього передового. Досить згадати такий факт, що в одному з перших випусків серії «Видавничої Спілки» Гнатюк, як секретар видавництва, видав таких російських письменників, як Щедрін, Глеб Успенський, Гаршін і М. Горький.

В одному з листів до Коцюбинського він висловлює своє здивування з приводу того, що члени товариства «Молода Муза» (модерністи — Яцків, Остап Луцький та інші) так «люблять М. К.»

«Звідки у членів «Молодої Музи» така любов до Вас, що як лише де про себе говорять, зараз і вас між себе втягають, тимчасом я не бачу між ними й Вами ніякої ідейної сполуки, а й особиста мабуть не дуже велика».

(Лист В. Гнатюка до М. Коцюбинського 1-І 1909 р.
Архів М. М. Коцюбинського в Чернівцях).

Сполуки дійсно не було. Представника одної з тих течій, члена «Молодої Музи» Філянського своєю дотепною гострою рецензією Коцюбинський, за висловом Гнатюка, «знищив» (рецензія «Лірика», Філянський, ЛНВ). «Що ж

скаже на те Пчілка, яка його так вихваляла в «Рідній Україні» — пише Гнатюк у листі 7-ІІ 1907 р. «Легше перейти велике, тількищо зоране поле, раз-у-раз спотикаючись на грудках, ніж перехопитись через білу пустину тої книжки з піскуватими кучугурами віршів». Так характеризує Коцюбинський письменника, наскрізь пройнятого ідеями містицизму, індивідуалізму тощо.

На фоні цих розходжень особливо яскравим стає той високий пієтет до Франка, який незмінно триває протягом всього життя письменника. Матеріалом для характеристики взаємин та зустрічей являється, разом з листами Івана Франка до Коцюбинського, що зберігаються в Чернігівському музеї М. Коцюбинського, також і згадане листування з В. Гнатюком, бо любов і пошана до Франка — це був той стрижень, який зміцнював дружбу Гнатюка з Коцюбинським. Численні згадки про Франка в листах обох кореспондентів свідчать про це.

Знайомство М. Коцюбинського з І. Франком почалося з 1890 р. листуванням, бо хоч того ж року Коцюбинський і їздив у Львов в товаристві з Тржцинським з Вінниці, але ніде нема доказів зустрічі з Франком.

Перший лист Франка, датований 1-X 1890 р., вводить досить докладно в літературну роботу Франка і містить в собі подяку за вислану Коцюбинським книжку, потрібну для роботи Франка. Франко цікавиться новинами з України і просить, повернувшись з Києва, написати: «що там бачили, з ким і про що балакали, скільки це може обходити галичан і скільки письмо видержить», натякаючи на цензуру. Систематичного листування між ними не було. В Чернігівському музеї М. Коцюбинського зберігаються лише 4 листи і два автографи* на книжках, подарованих М. Коцюбинському Франком. Листи ці не публікувалися, тому я дозволяю собі навести з них деякі уривки. Слідуючий лист з 24-VI 1896 р. офіційний. Франко запрошує Коцюбинського до співробітництва в галицьких журналах, де «були б пожадані праці про просвіту, соціальний та громадський побут нашого народу, а надто критика літературна та дописи про біжучі факти».

17-І 1901 р. Франко пише Вірі Іустинівні, дружині М. Коцюбинського, на її прохання дати передмову до збірника творів М. Коцюбинського, який збиралась видати в Києві. Франко не зміг дати передмову за браком часу:

... «я так щиро поважаю Вашого мужа і так високо ціную його талант, що Ваша просьба написати передмову до збірного видання його оповідань мала для мене надто багато принадного, щоб я міг відразу відмовити на неї... Сказати щось шаблонне — і за себе соромно і було б зневажливо для самої книжки».

І останній лист, датований 28-VI 1903 року. На прохання Коцюбинського дати щось для альманаха, якого він випускав, Франко надсилає свій вірш і збірку творів і пише:

«Давно бажав післати Вам дещо зі своїх нових речей, та ніяк не зберуся викінчити. Шлю Вам тимчасом томик моїх оповідань — виберіть собі відтам, що Вам подобається (може «Отця гумориста»); сей томик іще досі не вийшов у світ. А з віршів посилаю Вам тимчасом пару ди-

* На одній з книг («Створення миру») такий напис: «Дорогому товаришу М. Коцюбинському щиро відданий Ів. Франко».

стихів. Бажаю закінчити хоч першу пісню «Мелеагра» та досі ледве дотяг до 100 віршів. Якби могли Ви подождати ще зо два тижні (напишіть про се), то може б спромігся першу пісню. Річ написана гекзаметром, в дусі старинної епопеї, хоч надихана новочасними діями.

Мова йде про вірш «Стріли», якого було надруковано в альманасі «З потоку життя». Починається він так :

Лук металевий і стріл сагайдак, тетива дзвінкострунна —
Нум на все: підле й гідке бистрії стріли пускати!

В альманасі «Дубове листя» було надруковано «Мій злочин». Листів Коцюбинського до Ів. Франка ми не маємо. Відомо, що перші крески літературної діяльності Коцюбинського були відзначені Франком рецензіями, статтями. Одна з цих ранніх рецензій написана 1896 року і вміщена в журналі «Зоря». Франко сповіщає про наслідки літературного конкурсу. Коцюбинському за оповідання «Для загального добра» призначена була премія. В конкурсі також брав участь галицький письменник Маковей своєю новелою «Весняні бурі». Обидві новели рівні щодо «загальної стійкості», але тому, що сюжет новели Маковея ближчий до галицького читача, журі визнало за потрібне на першому місці поставити твір Маковея. Твір Коцюбинського Франко оцінює тут же так (подаємо скорочено):

— «Оповідання «Задля загального добра» свідчить про талант ширший, міцніший і свободніше розвинутий, ніж у д. Маковея... Оповідання се веде нас на ґрунт новий і досі неторканий нашою белетристикою, малює життя селян, молдаван бесарабських, малює далі, може трохи пересадно чорно, ту катастрофу, якою для тих селян являє ся урядова війна з філоксерою... Сцена з життя молдаван в оповіданні змальована дуже гарно, а такі малюнки, як поїздка хазяїна з жінкою і дітьми на виноградник, як палення вирубаних виноградників і розпука жінки хазяїна на завсіді вриваються в пам'ять читача, так вони ярко і пластично змальовані автором. Та зате оповідання трохи розтяжене... Мова у Коцюбинського гарна, техніка писательська вироблена більше, ніж у д. Маковея...»

Трохи пізніше в «Літературно-Науковому Віснику», в розділі «Огляд нової літератури» Франко вміщує переклад статті С. Русової з «Русской Мысли», де є такі рядки з характеристикою Коцюбинського:

...«Коцюбинський залюбки підхоплює різні нові появи народного життя, його психологічна аналіза однаково глибоко заходить у душу не лише українця, а й молдавана і татарина».

(Ів. Франко — С. Русова, 1904 р., ЛНВ, ч. 11).

А 1904 р. в тому ж розділі «Літ.-Наук. Вісн.» Франко пише:

«Ми високо цінимо талант Коцюбинського і його нарис «На кам'єні» вважаємо одною з найцікавіших перлин літератури, та проте мусимо сказати, що сей автор якось не поступає наперед, не зважається на ширший твір, який дав би змогу розвинути ся його талантові, але, станувши від першого разу високо в ряді наших новелістів, так і держиться на сьому становищі».

(ЛНВ, 1904, кн. II, стор. 79).

В кн. X того ж року знов на сторінках ЛНВ зустрічаємо таку ж високу оцінку Коцюбинського:

«Між прозаїстами 90-х років на першому плані стоїть М. Коцюбинський. Він дав для збірника пам'яті Котляревського лиш невеличкий етюд, психологічну студію «Цвіт яблуні». Але й сей етюд виявляє тонку обсервацію дуже зложеного психологічного процесу — вражіння письменника, у якого вмирає одинока улюблена дитина і якого фантазія при тім, всупереч його волі, ногує і складає всі деталі як матеріал для будучого твору».

Коли саме відбулося перше особисте знайомство встановити не можна. В спогадах Гнатюка згадується зустріч так (очевидно вона й була першою):

«Ів. Франко писав якраз «Мойсея» під той час, як М. Коцюбинський над'їхав до Львова*. В часі відвідин у нього зі мною читав автор деякі уступи з своєї поеми, які зробили на М. Коцюбинського сильне вражіння».

В рефераті про Франка Коцюбинський так описує цю зустріч:

«В своїй убогій хаті він сидів за столом босий і плів рибацькі сіті. Плів сіті і писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба в його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою».

Тоді ж вони втрюх їздили в село Яйківці, бажаючи показати Коцюбинському «наше село». При повороті до Львова, чекаючи на поїзд, Франко написав своїх «Конкістадорів».

Або смерть, або побіда.

Се наш оклик боевий.

Пізніше вони зустрічались у Криворівні (в Карпатах) два рази: в 1910 р. в серпні і в липні 1911 р., коли Коцюбинський працював над збиранням матеріалів для гуцульської повісті. Участь в роботі з місцевим фольклором брали як Франко, так і Гнатюк, автори етнографічних та етнологічних збірників.

Останні роки Франко через свою важку хворобу мало писав, а тому безпосередньо з його писань не видно оцінок Коцюбинського. Затє ставлення до Франка з боку Коцюбинського має безліч ілюстрацій. Останнє десятиліття він, очевидно, не листувався з Франком, тому майже в кожному листі до Гнатюка Коцюбинський розпитує про Франка, передає йому привіти тощо. Видаючи у Львові свої твори, він дуже хотів, щоб передмову до них дав сам Франко і завжди цікавився рецензіями Франка на свої твори. Взагалі Коцюбинський цікавився всіма працями Франка. Уважно, з підкресленнями, читав його статті на політичні теми, про що свідчить бібліотека Коцюбинського. В листі до Гнатюка від 8-IX 1905 р. Коцюбинський з захопленням пише про виступи Франка в галицькій пресі:

* В 1905 році.

«Вісник» дістав сими днями. Дуже Вам дякую. Стаття Франка надзвичайно подобалась мені. Я просто подивляю розум та талант того чоловіка. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести оту гнилятину на чисту воду. Дай йому, боже, здоров'я, тому Франкові. Я надзвичайно люблю і поважаю оту світлу людину. Як побачите його, перекажіть йому од мене сердешне привітання».

Під «введенням отої гнилятини на чисту воду» Коцюбинський, очевидно, розуміє статтю «Дещо про пресу», ЛНВ, 1905 р., т. I, де Франко картає галицьку пресу, яка втратила здібність простого і ясного інформування читача, значить, першу і елементарну задачу преси.

Зрозуміло, що хвороба Франка, про яку перший сповістив Коцюбинського Гнатюк, надзвичайно вразила Коцюбинського. Про це він пише такими словами до Гнатюка :

«Мене дивує наша преса : здається, Франко заслужив на те, щоб ним більше цікавились : можна б щодня подавати звістки про стан його здоров'я. Адже Франків у нас не густо. Боже, які ми ще некультурні ! Так мене вразила ота сумна звістка, що я й сам занедужав і два дні лежав. Та й тепер ні про що інше не можу думати. Все згадую нашу останню стрічу. Нашу подорож на село, розмови — і просто серце болять, і жаль обгортає невимовний». (М. К. до Гнатюка 30 - IV 1908 р.).

На прохання Гнатюка взяти участь в матеріальній допомозі Франкові Коцюбинський організував збирання грошей в земстві серед співробітників та в різних містах, наприклад : в Чернігові було влаштовано лотерею з картин Бутника, Жука і Циганка ; разом зібрано було щось біля 85 карбованців.

Коли Гнатюк заходився коло видання збірника в честь 40 - літньої літературної діяльності Франка, Коцюбинський звернувся до Горького, Буніна і Короленка* з проханням дати щонебудь до цього збірника. Вже тяжко хворий, Коцюбинський збирався дати щось до збірника на честь Франка. Але вже не зміг.

Найповнішим доказом пошани до Франка та справжньої оцінки його творчості є «Реферат про Франка», читаний в Чернігівській «Просвіті» 1908 р.

В архіві Чернігівського музею М. Коцюбинського разом з рукописом цього реферату зберігається переклад його на російську мову під назвою «Иван Франко — Биографическая заметка». Можливо, що на прохання Горького дати для реформованого журналу «Современник» статті з історії української культури й літератури Коцюбинський збирався вмістити нарис про Франка.

Українські буржуазні націоналісти, які намагалися зробити з Коцюбинського індивідуаліста, естета, були незадоволені, що Коцюбинський шукає в літературі постать борця за визволення трудящих від ярма експлуататорів-капіталістів.

Пошана, з якою Коцюбинський ставився до Франка, який популяризує його серед кола людей чужих напередодні свого виключення з «Просвіти», є цікавий момент в соціальній біографії Коцюбинського.

Творчість Франка він розглядає на фоні боротьби праці з капіталом.

* Як Горький так і Короленко активно відгукнулися на заклик Коцюбинського. Оповіданням обох великих письменників відведено чільне місце у збірнику.— *Ред.*

... «Франко не може лишитися тільки холодним, об'єктивним обсерватором. В тих оповіданнях ви бачите більше самого Франка — Франка - борця, який не криє своїх симпатій і антипатій».

Протиставляючи творчість Франка загальному напрямку реакційної мертвотності, просякнутої «квасним патріотизмом» галицької літератури, Коцюбинський у Франкові бачить новатора не тільки в літературній манері, а й у «відносинах до фактів життя, які він малює».

Загалом, даючи постать Франка - письменника, Коцюбинський підкреслює в ньому ті риси, які йому було бажано бачити у кожного передового письменника. І картинні образи з реферату переплітаються з словами відомого заклику Коцюбинського до українських письменників :

... «Читач має право сподіватися й од рідної літератури широкого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності ; бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і ін.».

З найцінніших рис творчості і людини - Франка Коцюбинський відмічає :

1) Відсутність шовінізму, проповідь любові

«До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окуви».

2) Увагу у Франка до «пробудження людського чувства у людей, які здаються зовсім пропащими».

Підкреслюючи віру в людей у Франка, Коцюбинський перекидає міст до творчості великого пролетарського гуманіста М. Горького.

3) Реалізм у кращому розумінні цього слова.

А ті рядки, в яких Коцюбинський малює портрет Франка - людини, просякнені такою ж теплотою і художньою виразністю, як спогади Горького про самого Коцюбинського.

Можна без перебільшення сказати, що поруч з Горьким Франко був найбільше шанований Коцюбинським з письменників - сучасників.

Чернігів, 1939 р.

С. Карапетян, Х. Саркісян

ВІРМЕНСЬКИЙ ЕПОС—„ДАВИД САСУНСЬКИЙ”*

Вірменський епос—«Давид Сасунський», тисячеріччя утворення якого святкують всі братні народи Радянського Союзу, в основному склався в ІХ віці, але корінням своїм спускається в глибину віків, коли ванські царі воювали з Ассірією.

В ті часи вірменський народ склав свій чудовий епос про велетня Гайка, про сонячного Ваagne, про Ара Прекрасного та про скутого Артавазда.

Гайк, що уславився між велетнями хоробрістю, був гарячим супротивником самодержавної влади царів,— так розповідається про нього в історії Мойсея Хоренського. Він вважав за краще померти, ніж бути під п'ятою Бела, що вдерся з своїми полчищами в вірменські землі. Ось як описується єдиноборство двох гігантів: «Луконосець Гайк... Міцно натягнувши широкообсяжний свій лук, поцілив трьохкрилою стрілою в грудну дошку Бела: залізо пробилось наскрізь між плечима й упало на землю. В такий спосіб гордий Титанід протятий пада на землю і спускає дух».

Чи не ясно, що образ Гайка, пройшовши через століття, збагатившись нагромадженим досвідом боротьби вірменського народу проти чужоземних завойовників,— проти римлян, персів, арабів,— кінець кінцем перетворився в закінчений образ Давида, який так само ненавидів рабство і деспотизм, який так само був проїнятий ідеєю незалежності свого народу, і меч-блискавиця якого розтяв навпіл ворога— Мсра Меліка?

Цілковито в такий самий спосіб від Ара Прекрасного Давид перебрав у спадок його чесноту, вміння панувати над своїми пристрастями, а прообразом заточеного в Печеру Мгера Молодшого, без сумніву, являється закутий ланцюгами в бездонних урвищах Арарата Артавазд.

Увібравши в себе ці і тисячі інших так само глибоких переказів, збагатившись новим історичним досвідом, натхнений боротьбою проти ворогів, вірменський народ утворив свій чудовий епос—«Давид Сасунський», що позначається глибоким демократизмом і величезною художньо-узагальнюючою силою.

Велика художня вартість «Давид Сасунський»! Епос вражає читача своєю динамічністю. Кожна фраза у ньому— дія.

Епос багатий на реалістичні образи: Верго, Дзенов. Оган, отрок Давид— всі вони— типи, реальні, живі люди. В «Давиді Сасунському» епічне

іде всуміш з ліричним: за величною картиною бою йде ніжна сцена кохання. Здоровий народний гумор і влучно сказане слово прикрашають його. Прекрасні порівняння поглиблюють образи.

Вірменський народ в десятках варіантів зберіг свій духовний скарб, ідейно-художня глибина якого давала і продовжує давати натхнення кращим його синам. Туманян, Ісаакян, Манвелян написали прекрасні поеми про Давида Сасунського та Мгера Молодшого.

На епос вперше звернув увагу Гарегін Орванцян, що опублікував один з його варіантів в 1874 р. Другим після нього був Манук Абеґян, який здійснив видання другого варіанту в 1889 р. За ними пішли Г. Айкуні, Б. Халатян, Е. Лалаян та інші. Абеґян перший дав теорію вірменського епосу в своїй відомій книзі «Вірменський народний епос» (1906 р.). Але повнотою розгорнути свою працю над «Давидом Сасунським» поважний вчений міг лише при Радянській владі. В 1936 р. вийшов за його редакцією I том «Давида Сасунського», що містить в собі 25 варіантів епоса. II том епоса, також в 25 варіантах, давно виготований до друку і частково уже надрукований. Доктор Абеґян— невтомний збирач і теоретик вірменського епосу. Ось уже 50 років як він невтомно працює в цій галузі. Не зважаючи на свій похилий вік, він і тепер працює над «Давидом Сасунським». Він провів величезну працю по обробці, редакції та коментуванню звідного тексту епоса.

Давид Сасунський— втілення прагнення вірменського народу до волі і боротьби за неї. Його епоха ознаменувалася звільненням Вірменії від арабського панування та організацією незалежного державного життя. Література цієї епохи звільнилась також від пригноблюючих її релігійних ланцюгів і проголошувала принципи волі людини і радісного сприймання життя. Про волю людини, про цінність цієї волі говорило все мистецтво вірменського народу. Проте глибоко зрозуміти і відчутти пройдений ним історичний шлях, усвідомити глибини створеної ним протягом тисячоліть культури вірменський народ зміг лише в наші дні, в дні його цілковитого звільнення. Лише в добу побудування комуністичного суспільства можна було вичерпно зрозуміти великий історичний зміст «Давида Сасунського», його світове значення.

Святкування тисячоліття «Давида Сасунського» показує мудрість ленінсько-сталінської національної політики, показує правильність тієї думки, що лише за Радянської влади народи доходять до повного національного самосвідомлення, правильність слів великого Сталіна: «Лише ідея радянської влади принесла Вірменії мир і можливість національного оновлення».

* Скорочена стаття тт. С. Карапетяна та Х. Саркісяна. Єреванська газета «Коммунист», № 167 від 22-VII-39 р.

ДАВИДОВЕ ОДРУЖЕННЯ

УРИВОК З ПОЕМИ „ДАВИД САСУНСЬКИЙ“

Коли Мсрамеліка Давид подолав,
Поголоска про нього дійшла в Капут - Кох,
До царя Капут - Коха Вачо Марджо,
До його доні Хандут - ханум.
Як смілий і нездоланий Давид,
Так красна на вроду й відважна Хандут.
Її краса весь світ осягла.
Цар Шанух зачув про її красу,
Послав людей, просив за себе Хандут.
Та й інші завзяті — сорок числом, —
Поклавши надію на силу свою,
Приїхали свататись до Хандут.
З кохання до неї їли, пили,
Щоб кого уподобала, заміж пішла.
Про Давидову славу чула Хандут,
Подумала так :
„Як скажу, що піду, Давиду скажу,
Як скажу „не піду“, Давиду скажу.
Хто ці люди, щоб я вибирала дружину з них ?“
Був день, край віконця сиділа Хандут.
Поглянула, аж три гусани вулицею йдуть.
Покликала, сказала їм :
„Ану, гусани, ходіть по сюди“.
Тоді питає в них :
„Гусани, що ви берете за день ?“
„Це гусанство, ханум, — відказали співці, —
Як нам знати, сказати тобі ?
Буває день — багато беремо, буває — менш,
Буває день — четвірку, буває день, що й дві“.
„Гусани, — мовила Хандут, —
Зряжайтесь, ідіть у Сасун.
Скільки днів, щоб дійти і вернутись назад,
Стільки срібних монет подарую вам“.
„Ханум, — гусани кажуть, — що ти нам звелиш ?“
„Гусани, — мовила Хандут, — ідіть у Сасун,

Найдіть Кері Торосове житло,
Зайдіть і, сівши там,
Мене перед Давидом похваліть,
Щоб встав, прийшов і взяв мене.
Коли сподобаюсь — гаразд,
А ні — лице об мур. об камінь голова.
Тоді мені не буде милий він“.
Прийшли гусани в Сасун,
В Давидову світлицю увійшли,
Всі трое нарізно співають спів,
По разі кожен оспівує Хандут - ханум.
Сивобородий гусан вперед усіх
Бере й направляє тумбур
І так вихваляє Хандут - ханум :
„Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її стан як морський очерет ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її серце як поле розгону коня Джалалі ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її уста вкриває мед ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Як перла, розставлені зуби її ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Її очі — кубки з вином ;
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум :
Як красне яблуко її лице,
Для Давида скажу, звеличаю Хандут - ханум“.
Чорнобородий гусляр услід за ним
Бере, направляє тумбур,
Вихваляє словами Хандут - ханум :
„Подивлюсь на Хандут - ханум — руки, ноги каламом змальовані,
Ах, ала - тго, каламом змальовані.
Подивлюся на нігті — нігті стругом обстругані,
Ах, ала - тго, стругом обстругані.
Подивлюся на коси її — як сорок пасом сорок кіс,
Ах, ала - тго, як сорок пасом сорок кіс.
Подивлюся на постать — постать як башта міська,
Ах, ала - тго, як башта міська.
Подивлюсь на рум'яне лице — лице як вино з гранат,
Ах, ала - тго, як вино з гранат.
Під сорочкою груди її, як цукор Алепський, солодкі,
Ах, ала - тго, солодкі !“

За третім разом молодий гусан
Узяв, направив свій саз,
Хандут - ханум словами звеличав :
„Я про ріст її оповім :
Сорок ліктів у нім, ой да ще один ;

Я про віі очей її оповім :
Як журавині крила, ой да ще одно ;
Я про серце широке її оповім :
Сім ліктів воно, ой да ще один ;
Про біле тіло її оповім :
Як сніг перводенний, біла, ой біла вона ;
Про ніжність її оповім :
Як вата ніжна, ой ніжна вона !

Коли Давид почув хвалу Хандут - ханум,
Аж тричі співану хвалу,
Взяв в руки саз, настроїв, так сказав :
„Гусани, будьте гості дорогі !
Як те молоко, мое серце чисте було,
Ви за́кваску в нього влили ;
Мое серце було некрушимо, як мур.
Ви мотику взяли, зруйнували основу тверду.
Мое серце прозоре було, як осіння ріка,
Ви змутили його, як ручай весняний.
Гусани ! Ви розімчали, роздерли мене,
До Хандут - ханум прив'язали мене !“

Коли цю пісню проспівав,
На землю саз поклав, сказав :
„Гусани, де ж вона,
Оспівана Хандут - ханум ?“
„Вона в Капут - Косі живе,
Дочка Вачо Марджо“.
А він тоді : „Гусани, йдіть, оповістіть :
Казав Давид, нехай зажде шість день,
На сьомий день я гість її.
Полуднувати буду у Чажвані,
До Бандумау я поспію на обід,
На вечерю дійду до кохання ханум.
Добув він трохи грошей, дар їм дав.
„Щаслива путь !“ — сказав, — і в путь опроводив.
Гусани в гуслі вдарили : „тлям - тлям“.
Звелися та й пішли.
Давид пішов до титки, попросив :
„Я маю їхати в дорогу. Поперіть
Мою одежу“.
Дядькові сказав :
„Я піду й приведу Хандут - ханум“.
Ован на те : „Ось хутко вже сім літ,
Як сорок завзятців сидять під дверима її.
Ти теж підійди до її вікна. Коли дасть тобі дар, заходь,
А не дасть, приходить, вертайся назад“.
Минуло шість день. Давид, як казав,
Пішов до себе в покій,
Одчинив сундук, одежу надів,
Меч - блискавку на себе пов'язав,

Виводить у двір коня Джалалі,
Кладе йому уздечку в рот,
На спину сідло кладе,
Сідає, рушає в путь.
Минуло сім днів.

Хандут - ханум раненько, чуть на світ,
Прокинулася, сіла край вікна,
Дивилась на шлях, чи не їде Давид.
Коли зирк : між землею і небом бурхає вогонь,
Між землею і небом вершник жене.
Ледь мріє в далені.
Сказала : „То, певно, Давид“.
Звернулася до свого воротаря :
„Амдол, іди ворота зачини.
Час вершнику добігти до воріт“.
Амдол ворітьми грюкнув, зачинив.
Лиш це зговорила — Давид край воріт.
Погнав коня під вікно Хандут,
Угледіла його Хандут - ханум,
Зраділа, втішилася і згори
Метнула яблуко йому.
Давид те яблуко в лету піймав.
До яблука аж засміявся він.
Поглянув, побачив Хандут — не сказали співці й половини краси
Погнав він коня, коли хтось за ворітьми припав, а в руці булава.
Давид спитав його :
„Гей, чоловіче, як ім'я тобі ?“
А той : „Ім'я мені Амдол“.
„Що за палиця в тебе ? Ану, покажи !“
Узяв ту палицю, метнув,
То ще й досі летить вона !
Спитав Амдол : „По що ти, Давиде, прийшов ?“
Давид відказав : „По Хандут - ханум“.
„Як будеш брати шлюб з Хандут - ханум,
За вінчального батька візьмеш мене ?“
„Візьму та й будем як рідні — Давид і Амдол“.
„Амдол, — питає Давид, —
Де міг би я побачити Хандут - ханум ?“
Амдол сказав : „Від п'ятниці до п'ятниці ханум
І з нею служниці — сорок числом — бувають у хас - бахчі * ;
Ходім та й там побачимо її.
Адже ж сьогодні п'ятниця у нас“.
Давид в'їжджає у хас - бахчу,
Серед рож та реганів пускає коня,
Сам ліг край фонтану безсмертя та й спить.
Як сонце більше погріву взяло,
Прийшла Хандут - ханум і сорок її служниць.

* Хас - бахча — гарний сад.

Аж дивиться: Давид пустив коня у хас-бахчу,
Серед реганів та квітущих рож,
Сам ліг край фонтану безсмертя та й спить.
Тоді каже Хандут - ханум:
„Який він неотесаний, незграбний, цей Давид!
Ідїть, скажіть: за те, що він такий,
Нехай іде відсіль.
Візьміть йому хліба, хай трохи поїсть,
Тоді скажіть: звеліла Хандут,
Щоб ти ішов відсіль“.
Несуть Давидові хліба. Він їсть. Тоді кажуть йому:
„Звеліла Хандут - ханум,
Щоб ти ішов відсіль.
Хто дав тобі дозвіл зайти в цей сад,
Пустити коня між реганів і рож,
Щоб кінь жував їх ще й топтав, качався серед них?
Чи то твого батька лука?
Ні плазун - змія, ні крилатий птах
Не проникали в нашу хас - бахчу.
Який бо ти незграбний чоловік!
Іди собі відсіль.
Шкода тебе. Ось прийдуть юнаки - богатири,
То що від тебе лишиться крім вух?“
Давид відповів:
„Чому не казали цього вперед,
Поки хліба не брав в уста?
А кажете, коли поїв?
Не підю я тепер відсіль.
Хай роблять, що хочеться їм“.
Пішли, доповіли Хандут - ханум:
„Давид, мовляв, каже так і так“.
Давид гукнув слугу Хандут - ханум,
Питає: „Де поставити коня?“
Сказав слуга:
„Всі коні сорока богатирів
У стайні там; веди й свого туди“.
До стайні двері одчинив Давид,
Здійняв уздечку з коня,
Завів його в стайню, між коні пустив,
Сказав: „Коли поб'єш ти коней цих,
То я поб'ю богатирів“.
І завів у стайню коня.
Заржав Куркік - Джалалі,
Став дига проти них, пом'яв, припер їх до стіни,
Солому їх всю чисто з'їв.
Подали тую вість Хандут - ханум:
„Кінь показав свою снагу,
Нехай тепер покаже пан його“.

Коли Хандут - ханум Давидові дала
Те яблуко, то сорок юнаків,
Що ради неї там просиділи сім літ,
Образились тяжко на вчинок її.
„Ми тут сім років сидимо,
Вона нічим не надарила нас,
А цей Сасунський ріпоїд ще на коні
Від неї яблуко здобув“.
Пішов Давид до тих богатирів,
А вони, усі сорок, п'ють вино.
Вони край Давида мов діти малі,
Коли побачили його,
Настрашилися і трепет їх узяв,
І змовилися зробити смерть йому.
„Напіймо Давида та вбиймо тоді,
А то не вийде діло в нас.
Адже ж і ми, коли б були Хандут,
Крім нього ні за кого не пішли б“.
Взяли, посадили край себе його.
Принесли семилітнє вино з гранат,
Почали наливати по кубку йому.
Як велике корито, був кубок у них.
Тоді каже Давид: „Покажіть мені цілий карас*,
Я вип'ю вино, а потім прийду,
Щоб зв'язати з серця смутку пил.
Цим не змочиш собі язика.
Чи то я горобчик, щоб воду пив?
Не нап'ється з маленької ложки верблюд“.
Тоді великий келех принесли
І стали пити з келеха вино.
То кожен богатир Давида частував
Тим семилітнім вином з гранат.
„Ось випий, мовляв, за Хандут - ханум“.
Казали: „Давиде, будь за гостя в нас“.—
І так напоїли його.
Повеселішав, захмелів Давид,
Вино взяло його в полон;
Сп'янів Давид, став голову клонити на плече,
І знову підіймав, перемагав вино.
Хандут - ханум назирала згри.
Побачила, що хилиться Давид,
Пішла та й винесла на дах
Наповнений орішками мішок.
То тільки, схмелівши, поникне Давид,
А ті добудуть свої мечі,
Щоб голову йому зрубати з плеч.

* Великий винний жбан, закопаний у землю.

Хандут з покрівлі орішок метне,
У тацу влучить, таца задзвенить,
І голову знов підіймає Давид, а ті ховають мечі,
Лякаються й тремтять.
То так Хандут усі орішки ті
По одному покидала наниз.
Давид отямився, сказав слугі:
„Прийми цю скатерку, нехай не топчуть хліб“.
Слуга по скатерку руку простяг,
А змовники йому: „Хай скатерка лежить!
Підійти но їсти принесить та ще раз поімо“.
Не хотіли, щоб скатерку зняти: під нею ж мечі
„Прийміть же скатерку!“ — звелів Давид.
Узяв, стягнув її.
„Не хліб за скатеркою йде,
А скатерка за хлібом, певна річ“.
Аж побачив під нею голі мечі.
Спитав: „Це що перед вами лежить?“
Йому відказали: „То наші мечі“.
Сказав Давид: „А дайте подивлюсь!“
Оддали йому в руки всі мечі.
Сказав Давид: „Да й гарні сапи будуть з них
Дівчатам полоти грядки по весні!“
Тоді зібрав усі мечі,
Пом'яв їх, наче той папір,
Ударив до коліна, поламав,
Як жменьку сухого бадилля зламав,
Погнув, покрутив та й каже: „Амдол
Візьми це все для нашого коня,
Поглянь, яке добре залізо - сталь!
Нехай пороблять з цих мечів підкови для коня.
Тут вистачить на цілий рік“.
Побачили те все багатирі
Та й вибігли з світлиці в двір.
Давид гукнув: „Мій батьку вінчальний, Амдол
Ходім до покоїв тепер.
Нам залишився дім, а курям двір!“
Сподобався Давид Хандут - ханум.
Сказала: „Хай Давид іде наверх,
А решті всім подайте їсти там.
Давид пішов у покої Хандут.
Коли її побачив він, поглянув на Хандут.
Не втерпіло серце — був молодий —
Обняв він кріпко Хандут - ханум,
Поцілував в чоло, не вдовольнився тим,
Поцілував в лице, і знов не вдовольнився,
Обняв її, хотів поцілувати ще.
Хандут - ханум ударила його в лице.

Неначе той струмок із джерела,
Линулася із уст Давида кров.
Сказала Хандут: „Ти смілий у батька та сміла ж і я!
Ти раз поцілував мене в чоло
За велику дорогу свою, що прибув;
І другий раз поцілував в лице
За молодість свою — гаразд!
Та нащо ти втрете мене цілувати хотів?“
Угнівався Давид, пішов назад,
Амдолові сказав
„Амдол, подай мені коня!“
Амдол подав коня,
І сів Давид, щоб їхати відтіль.
Заплакала Хандут - ханум, побігла за ним,
Благає Давида, плаче слізьми,—
Не хоче вернутись Давид!
Хандут - ханум біжить за ним,
Черевички скинула, боса біжить.
Як трохи босоніж пройшла,
Побила, подряпала ноги собі,
Де ступить ногою, линеться кров.
Давид дослухається, іде конем,
Він чує голос, волає голос той:
„Давиде, Давиде! Стій,
Постій, нехай підійду!
Оглянься, поглянь на горе моє, тоді покидай!“
Давид на своєму коні
Обертається, глянув назад,
Аж бачить, Хандут - ханум
Підбігає босоніж за ним.
Еге... Хандут на своєму віку
Не клала ще голої ніжки на діл!
Тепер вона боса по полю біжить,
Покровила, скривавила ноги собі.
Тоді до Давида сказала Хандут:
„Пощо ти мій гріх на себе береш? Вернись! Ходім
Давид, що сталося? Чим я вразила тебе?“
Давид сказав: „Я для тебе з Сасуна прибув,
Велику дорогу відбув, до тебе прийшов.
Лиш раз тебе поцілував в лице,
А ти мене вдарила, тим то й оскорби мені!“
Сказала Хандут: „Поки в тілі душа,
Заклинаюся боса іти за тобою слідом!“
На неї зглянувся Давид,
Вернувся назад; вони вдвох додому пішли.

М. Хашеватський

ЛЕРМОНТОВСЬКІ МІСЦЯ

1. ДОМИК У П'ЯТИГОРСЬКУ

Ми до поета у гості прийшли,
Відчинені двері чекали.
Ми до поета у гості прийшли,
Та дома його не застали.

Хазяїн давно вже із хати пішов;
Зоряні ночі любив він.
Хазяїн давно вже із хати пішов,
Не зайде ніколи сюди він.

Маленьку хатину оглянули ми.
Ішли по кімнатах поволі.
Маленьку хатину оглянули ми,
І сповнилось серце болем.

І тільки у люстрі біля стіни,
Коли ти придивишся добре,—
І тільки у люстрі біля стіни
Його ніжно - суворий образ.

2. У ГРОТІ

Десятки років і людей чимало
Сюди у грот вже, мабуть, завітало.
Чимало племен і мов чимало
Отут під дахом уже пролунало.
Торкалося стін чимало рук,
Чимало ніг ставало на брук.

Чому ж я відшукую зараз так само
Його сліди між всіма слідами?
Чому ж я голос його до нестями
Чую один між всіма голосами?
Чому ж так яскраво між всіх облич
Його лише бачу я віч - на віч?

3. БІЛЯ ПІДНІЖЖЯ МАШУКА

1

Вже вбивця бездушно, свідомо
На нього навів пістолет,
А він стояв нерухомо,
Спокійно дивився вперед.

Так де ж ім, і як зрозуміти
Хоч декому з цих людців,
Що йому написано жити
Ще дуже багато років,
Та ні — не років, а віків.

2

Його тіло повезли кудись там
У Пензенську далечинь.
Але ж його дух залишився
Отут серед верховин.

І кожна скеля і камінь,
І гори навколо, ген - ген,
Встають живими рядками
Його безсмертних поем.

Косица

Коста Хетагуров

ПОГЛЯНЬ!

На ласку долі батько нас лишав,
А ласки матері я зовсім не зазнав,
Із юних літ з вітчизною в розлуці;
То тут, то там, як подорожній, жив,
Як лист одірваний, що вітер закружив,—
Весну життя провів в незгодах я, у мучі...

То ж я сказав: що жити, як в лісу?—
Самітну голову назад я понесу
В мою Осетю, край рідний та суворий...
І сльози радості з очей моїх лились,
І серце зрушене здригнулося мов лист,
Коли поглянув я на сніжні наші гори.

Вернувся я. І що побачив там?
Іще біднішим, ніж бував я сам,
Тебе, народе мій, прийшлося мені застати,
На наших горах, на полях розлогих
Немає місця нам, нема дороги,
Де б сісти, де б ходити, де працювати...

Народ в ярмі, люд темний та голодний.
Не знаєм, що таке являємо сьогодні,
Що жле в майбутньому — не знаємо самі;
Куди ідем сліпуючи — не знаєм,
О, Уастирджі, глянь, як ми конаєм,
Щоб зовсім ми не згинули в ярмі!..

Переклав з осетинської
Ст. Крижанівський

А-ЛОЛ-ЛАЙ

Колисонька гойдається,
З тобою місяць грається,
Синочку мій, зростає!
А - лол - лай!..

Поволеньки зростатимеш
Та маму годуватимеш,
Ягнятком білим буду я
Тобі, душа моя.

Життя як пекло. Батько зліг,
Сердечний важко занеміг
Від чорної роботи...
Спи, милий, без турботи...

Сказала б я — люби наш край,
Як ми помрем — не покидай,
Ти гір своїх — не забувай,
А - лол - лай!

Переклав з осетинської
Ст. Крижанівський

Безтурботно здійснюються груди,
ні сльозинки немає в очах,—
і, усіяний квітами, всюди
простелився тобі зоряний шлях.

Думка втомлена млою негоди
між косинцями брів не лежить,
і, як райдуга, щастя свободи
ша чолі молодому горить.

Не стискається серце в тривозі,
не таїться в нім горе, печаль...
Все тобі усміхалось в дорозі,
голуба усміхається даль.

Поспіши!.. На шляху не вагайся
і продовжуй цю радісну путь,
щоби сумнів у душу не вкрався —
мою пісню скоріше забудь...

Переклав з російської
Іван Клименко

НА СМЕРТЬ М. З. КІПІАНІ

Вмер... І холодне це слово
сумом безмежним доходить до нас.
Вмер він... І ти, обздолений знову,
плачеш і стогнеш, мій рідний Кавказ...

Так, загубив ти достойного сина...
Все, що ти нашій сім'ї завіщав,
в образі скромнім простого грузина,
все незабутній наш брат в собі мав.

Чи їх багато було, що народу
Всього себе до кінця віддали,
Вірно боролись за нашу свободу,
розуму світоч у саклі несли?

Ні, небагато. Лице незабутнє
наші нащадки згадають не раз...
Плач... І я знову повірю в майбутнє,
чуючи плач твій, мій рідний Кавказ.

Переклав з російської
Іван Клименко

Петро Вовк

КОСТА

На фоні ранкової голубизни витеюваті пунктири гірського пасма, пом'якшені ніжним молочно-білим туманом, нагадують талановиті картини незвичайної краси. Біля підніжжя зелених гір розкинулось місто Орджонікідзе, колишній Владикавказ, столиця Радянської Осетії. Ще здалеку з вікон вагона видно високі димарі електроцинкового заводу і урядовий будинок, оточений шерогою струнких кипарисів.

Навкруги міста, ніби гнізда ластівок, на гірських стремнинах почіплялись осетинські селища. В багатьох з них і досі збереглися кам'яні сторожеві вежі, тепер напівзруйновані і забуті.

Оповідаючи про подорож в Арзрум, Пушкін так передав свої враження: «Ми досягли Владикавказа, колишнього Кап-Кая, предв'ір'я гір. Він оточений осетинськими аулами. Я відвідав один з них.

Осетини найбільш з племен, що живуть на Кавказі».

Осетія — країна гір. Придатної землі для посіву тут зовсім мало. На крутій скелі осетин очищав від каміння латочку на кільканадцять квадратних метрів і сів на ній зерно. Дуже часто щедрі дощі змивали посів разом з землею в прірву, а то й зібраний врожай розмете вітер по горах.

Свободолюбний і гордий осетинський народ довго чинив опір царським колонізаторам, які обдирали до нитки гірські племена і жорстоко карали непокірних. В 1830 році князь Абхазов спалив дощенту осетинські аули Хідікус, Лац і Барзикау. На скарги скривдженого народу царські сатрапи відповіли подвійним гнітом. Одного разу, коли уповноважені від кількох селищ звернулися до головнокомандувача на Кавказі Ціціанова з скаргою, він посланців арештував і наказав:

«Карати, колоти й рубати осетин нещадно! Палити їхні житла».

Один старик з селища Нар так розповідає про дореволюційну Осетію: — Лише одна письменна людина була на весь аул — сільський писар. Щоб написати скаргу, треба було йому платити гроші або натурою. На сотні кілометрів навкруги не було лікарні і з 10 народжених дітей восьмеро помирало...

В гірському аулі Нар 1859 року народився основоположник осетинської літератури і осетинської літературної мови Костянтин Леванович Хетагуров, прозваний в народі — наш Коста.

Ще за дитячих років Коста залишився без матері і батько віддав його на виховання до своєї родички. Недалеко від аула на крутій стремнині ще й досі залишилось кладовище, де юний Коста з торбиною за плечима пас

«вєць і плакав над могилою своєї матері. Можливо тут вперше він відчув велике горе свого народу, щоб потім перелити його в пісні і вірші.

В перші роки перебування в Ставропільській гімназії Коста почав виявляти свої здібності. Його класні роботи з малювання високо оцінили педагоги. А перші вірші, прочитані на гімназійній вечірці, міцно закріпили за ним оцінку талановитого юнака. Але гімназії Коста не закінчив. Важкі матеріальні умови примусили залишити учобу. Проте юнак не заспокоюється. Після довгих турбот і наполягань Коста поступає до Петербургської художньої академії. За видатні творчі успіхи одержує так звану гірську стипендію і цілком віддається улюбленій справі.

У невеличкому музеї на одній з затишних вулиць міста Орджонікідзе зберігаються кілька монументальних картин, намальованих Костою під час його перебування в академії. Це твори головно на релігійні сюжети (така була академічна мода). Проте в них нема й тіні містики. Картини виконані в реалістичному стилі. Пізніше Коста малює ряд картин на теми з життя народу і вони ще довго залишаться неперевершеними шедеврами образотворчого мистецтва. З них особливо визначаються «Дитяча праця на кам'яномнях» і «За водою».

Закінчити академії Кості не пощастило. Гірські стипендійні гроші розтратив царський сатрап — начальник Баталпашинського повіту (нині Черкеська Автономна область), і Хетагуров, позбавлений матеріальних засобів, змушений залишити стіни академії і повернутись на батьківщину.

Жахливу картину побачив Костя в своїх рідних горах. Місцеві поміщики і царські сатрапи довели горців до краю нужди. Кращі клаті землі забарали поміщики - алдари, а бідняків все далі й далі витісняли в дикі й голі ущелини, засуджуючи народ на голод і вимирання.

Будучи уже знайомим з ідеями Чернишевського, Добролюбова, з творами Некрасова, Коста виступає активним захисником свого народу. Він пише полум'яні вірші й пісні, в яких ганьбить царських чиновників і місцевих феодалів. Його гнівні рядки, сповнені горя, звучали призивно, як набат, закликаючи народ до об'єднання:

«Цепью железной нам тело сковали,
Мертвым покоя в земле не дают,
Край наш поруган, и нивы отняли,
Всех нас позорят и розгами бьют.
Мы раскололись, не знаем отчизны,
Скот разгоняет так бешеный зверь.
Где же ты вождь наш?! Для радостной жизни
Нас собери своим словом теперь!
Враг наш ликоующий в бездну нас гонит.
Славы желая, безславно мы мрем.
Родина - мать и рыдает и стонет...
Вождь наш! спеши к нам! Мы к смерти идем».

Вірш «Додой» («Рыдание»), як і багато інших глибоко ліричних поезій Кости зібрано в збірнику осетинських віршів «Ірон фандир» («Осетинська ліра»). В цих поезіях поет відобразив прагнення й почуття народу. Використавши народні мотиви і настрої, вкладаючи в кожний рядок шматочок

власного серця, поет створив неперевершені по своїй емоційності рядки, які, ніби на крилах, розлітались по курних саклях і запалювали в осетин вогонь ненависті до своїх ворогів і прагнення до визволення.

Поет умів не тільки яскравими фарбами намалювати скрутне становище народу, він заглядає в майбутнє і бачить, як на сході вже загоріється зірка революції. Він бачить:

«Минуты сочтены... Повсюду бьют тревогу,
Уж брезжит луч зари, играя на штыках!»

(«Не упрекай меня...»).

Коста не обмежувався національними рамками, він глибоко проникав своїм талантом і в соціальні взаємини:

«Люблю я целый мир, люблю людей, бесспорно,
Люблю беспомощных, обиженных сирот,
Но больше всех люблю,— чего скрывать позорно,—
Тебя, родной аул и бедный наш народ».

(«Не верь, что я забыл...»).

Цю думку поет повторює багато разів. У вірші «Перед памятником М. Ю. Лермонтова» Коста говорить: «Вот предвестник желанной свободы!» І ще раз підтвержуючи свою віру в те, що така свобода настане, пише, звертаючись до народу:

«Не умрет, не поблекнет в тебе уж тогда
Его образ задумчивый, гордый,
И в ущельях твоих будут живы всегда
Его лиры могучей аккорды...»

Поезіями, зібраними в книзі «Ірон фандир», Коста поклав основу осетинської художньої літератури. Щирий ліризм, велика поетична майстерність, соціальна правдивість — все це зробило вірші Коста близькими й рідними масам. Його пісні й поезії будили в осетина самі близькі думки й почуття — любов до свободи і палку ненависть до гнобителів.

Пісні Кости і тепер співають у колгоспах. Вони стали частиною народного фольклору. З піснями Кости йшли червоні партизани в бій проти білих банд. Колишній червоний партизан Джанаєв - Созирико з аула Заримаг пригадує як вони співали «Походну пісню» Кости. Пісня сподобалась Сергію Мироновичу Кірову і він записав її собі до блокноту.

Кращі свої твори Коста написав в період своєї активної громадської діяльності. Це припадає на 90 роки XIX сторіччя. Його збірка «Ірон фандир» вийшла з друку 1899 року (хоча й написано вірші набагато раніше). Через кілька тижнів книга була конфіскована царськими жандармами, а згодом самого Косту вислано за межі рідного краю в Херсон. Це вже було друге заслання. Перший раз Коста висилали 1891 року, але в 1895 році сенат змушений був відмінити своє рішення і поет залишився працювати в Ставрополі. В цей період Коста багато пише в газетах, висвітлюючи скрутне життя гірських народів. За це його знову було вислано на 5 років.

Жителька м. Херсона Д. С. Ходос пригадує як проживав Коста під час вислання в неї на квартирі, на Театральній вулиці, 15:

«Жив самотньо. Зранку ходив відмічатись в поліцію. Сумний був і мало-балакучий. Більше часу писав і малював. Бували хвилини, коли він наче оживав: його ніжні чорні очі загорались вогниками, бліді щоки спалахували рум'янцем. Це бувало, коли оповідав про свою країну, коли розмова заходила про життя народу бідного».

В цей період у херсонській газеті «Юг» було видруковано листа, в якому Коста обурювався з приводу неправильного висвітлення одеською газетою «Одесский листок» справи Дрейфуса.

В Херсоні Коста Хетагуров написав комедію російською мовою «Дуня», яку передбачав ставити в Херсоні антрепренер Каширін. Але «Дуня» не побачила сцени за життя поета. Тільки після революції її було поставлено на батьківщині Коста в м. Орджонікідзе.

В 1900 році Коста повертається на Кавказ. Проте в дозволі було оговорено — дозволяється жити в Терській області за виключенням Владикавказу і Владикавказського округу, тобто поетові забороняли проживати в рідній Осетії.

1906 року 1 квітня Коста не стало. Прощатись з поетом прийшли гірські народи з багатьох куточків Кавказу. Це була грандіозна демонстрація любові народу до свого поета. Багатьма мовами промовляли на могилі Коста. Його призивні вірші з новою силою зазвучали після смерті.

Радянська Осетія разом з усіма народами радянської країни святкує славний ювілей свого великого поета. Аул Нар, де народився Коста, перейменований в селище Хетагурова. Тут буде споруджений пам'ятник поетові. В селищі, де налічувались раніше одиницями письменні, тепер діти вчаться в середній школі, десятки юнаків і дівчат закінчують вищі навчальні заклади.

До ювілею вийшов збірник поезій «Ірон фандир» та поезії, писані російською мовою.

Поряд з Пушкіним, Шевченко, Руставелі, пам'ять про Косту вічно житиме в серцях могутнього радянського народу.

Андрій Ключья

ЩОДЕННИК МИКОЛИ ГАВРИЛОВИЧА ЧЕРНИШЕВСЬКОГО

П'ятьдесят років минуло з дня смерті великого руського соціаліста домарксового періода, революціонера - демократа, великого просвітителя Миколи Гавриловича Чернишевського.

«Вряд ля кого-нибудь Владимир Ильич так любил, как он любил Чернишевского. Это был человек, к которому он чувствовал какую-то непосредственную близость и уважал его в чрезвычайно высокой мере» (Н. К. Крупская)*.

«Щоденник» М. Г. Чернишевського років 1848—1853 яскраво розповідає як формувалась світогляд «великого руського вченого і критика» (К. Маркс). Зі сторінок «Щоденника» виростає образ кристально-чесного, гарячого патріота своєї вітчизни, рицаря революції.

«Щоденник не був призначений до друку. В ньому Чернишевський міг відкинути езопівську мову і писати все що думав, ясно, широко і одверто. Великий подив у сьогоднішнього читача викликає цей «Щоденник» 20-річного студента. Яке багатство духовних інтересів! Яка наполегливість в досягненні мети, яка сила волі в прагненні боротьби за щастя народу!

«Если писать откровенно о том, что я думаю о себе, не знаю, ведь это странно,— мне кажется, что мне суждено, может быть, быть одним из тех, которым суждено внести славянский элемент в умственный, поэтический и нравственный и практический мир, или просто двинуть человечество по дороге несколько новой» (23 вересня 1848 р.).

Ця впевненість в свої сили проходить через увесь щоденник. Студент Чернишевський впевнений, що цей щоденник буде корисний для біографів: «которых я жду потому, что в сущности думаю, что буду замечательный человек» (10 грудня 1848 р.).

Разом з впевненістю в своє майбутнє, як видатного діяча, Чернишевський високо розцінює значіння ідейності в боротьбі.

«Я несколько не подорожу жизнью для торжества своих убеждений, для торжества свободы, равенства, братства и довольства, уничтожения нищеты и порока, если только буду убежден, что мои убеждения спра-

* Из статьи А. В. Луначарского «Этика и эстетика Н. Г. Чернишевского перед судом современности». «Вестник ком. академии», кн. 25.

ведливы и восторжествуют, и если уверен буду, что восторжествуют они, даже не пожалею, что не увижу дня торжества и царства их, и сладко будет умереть, а не горько, если только в этом буду убежден» (10 грудня 1848 р.).

І Чернишевський готує себе, як борця. Він проривається крізь казенщину, мертвечину тодішньої офіційної науки. Різними засобами то читаючи журнали і газети по кондиторських та кафе, то дістаючи книги приватно у знайомих і друзів, часом купуючи, Чернишевський пробирається до справжньої, прогресивної передової на той час науки, засвоює передові революційні та прогресивні на той час теорії.

Любов до вітязни, бажання бачити народ щасливим і радісним, вплив революційних рухів 1848 року на Заході («Политика — уважение к западу и убеждение, что мы никак не идем в сравнение с ними, они мужи, мы дети»), вплив, ще свіжий, статей Белінського, відгомони грудневого повстання 1825 р., твори Герцена формують ставлення студента Чернишевського до неприглядної дійсності сатрапії Миколи Палкіна. Знайомство з членом революційного гуртка Петрашевського, студентом Ханниковим, підсилює, загартовує зненависть до царизму. Під час зустрічей з Ханниковим, Чернишевський веде розмови про революцію. «Более всего говорили о возможности и близости у нас революции ... Итак, по его словам (Ханикова. — А. К.), это вещь, конечно, возможна и которой, может быть, недолго дожидаться» (11 грудня 1848 р.).

Чернишевський в «Щоденнику» називає себе представником «крайней партии, ультра» (2 серпня 1848 р.). Гнівню картає реакціонерів, що розстріляли австрійського революціонера Роберта Блюма. «На виселицу Виндшигреца и всех» (14 листопада 1848 р.). Але в той же час він бачить гнобительську суть буржуазної демократії і розкриває всю її потворність, хижацтво.

— «Эх, господа, вы думаете, дело в том, чтобы было слово республика, да власть у вас — не в том, а в том, чтобы избавить низший класс от его рабства не перед законом, а перед необходимостью вещей ... А то вздор - то! Не люблю я этих господ, которые говорят свобода, свобода — и эту свободу ограничивают тем, что сказали это слово, да написали его в законах, а не вводят в жизнь, что уничтожают тексты, говорящие о неравенстве, а не уничтожают социально порядка, при котором $\frac{9}{10}$ — орда, рабы и пролетарии, не в том дело, будет царь или нет, будет конституция или нет, а в общественных отношениях, в том, чтобы один класс не сосал кровь другого» (8 вересня 1848 р.).

Бачучи з досвіду революції у Франції, що так званий буржуазний демократизм замінює одні кайдани іншими, що це демократія для купки багатіїв, які словесною мишурою свобод і рівності прикривають кайдани жахливого соціального і економічного нерівності, М. Чернишевський не без підстав вважає себе, свої погляди за крайні революційні.

«Мне кажется, что я стал по убеждениям в конечной цели человечества решительно партизаном социалистов и коммунистов и крайних республиканцев, монтаньяр решительно ... (18 вересня 1848 р.).

Ідейний розвиток молодого Чернишевського, усталення його світогляду, як ідеолога селянської революції, все це повинно було відбитися на його ставленні до монархії. 20 січня 1850 року Чернишевський викладає свій погляд на монархію. Він пише, що абсолютизм: «... во - первых, стоит народу много денег и слез и крови, во - вторых — как замок в своде сдерживает, образует и развивает аристократию. Итак, теперь я говорю: погибни, чем скорее, тем лучше, пусть народ неприготовленный вступит в свои права, во время борьбы он скорее приготовится; пока ты не падешь, он не может приготовиться потому, что ты причина слишком большого препятствия развитию умственному даже и в средних классах; низшим, которые ты представлял на решительное угнетение, на решительное иссосание средних, нет никакой возможности понять себя людьми, имеющими человеческие права».

Мрії Чернишевського — це чекання революції, віра в те, що вона неминує, що вона принесе нове життя. «Вот мой образ мысли о России, ожидание близкой революции, и моя надежда ее» (20 січня 1850 р.).

Ця думка провідна. Вона формує світогляд великого революціонера. Вона дає йому натхнення на протязі всієї його безперервної боротьби з царатом. В розмові зі своєю нареченою Чернишевський висловлює впевненість в неминучості революції і участі своєї в ній. Збагачуючи свої знання, вивчаючи передові теорії того часу, усталюючи свій світогляд, мріючи про майбутню революцію, Чернишевський виростає перед нами, як людина, у якій переконання не розходяться з ділом. Накреслюючи життєву лінію на майбутнє — «через несколько лет я журналист и предводитель, или одно из главных лиц крайней левой стороны» (11 липня 1849 р.), Чернишевський разом з тим намагається вести революційну пропаганду. Скупі записи в «Щоденникові» свідчать про це. «Переезжал, толковал с солдатом» (5 липня 1849 р.). «Потерял наконецик ножень шпаги, воротился искать, мужик поднял. Я сказал, чтобы он пошел со мною до города, где я разменяю свой целковый, который взял у Любиньки. Пошли, стал говорить я, стал вливать в него революционные понятия, расспрашивал, как они живут» (20 червня 1849 р.). А 12 лютого 1850 року М. Г. Чернишевський записує навіть коротенький зміст своєї пропаганди: «... перевозчик на Неве сказал, что за пятак свезет; я сел и говорил с ним об их положении, как притесняют, только вообще говорил, что должно стараться от этого освободиться ... А когда студа ехал ... говорил уже с извозчиками весьма ясно, что (надо) силою, что требовать добром нельзя дожидаться».

Чернишевський, запальний борець за соціалізм і демократію, вже в 1850 році розуміє роль преси, роль і значення друкованого слова. Мріючи про таємний друкарський станок, він водночас відшукує засоби і форми, щоб підштовхнути розвиток революційної свідомості, розвиток революційних подій. Він мріє про прокламацію, що в ній можна було б проголосити звільнення селян, знищення рекрутчини. І гадає, що треба зробити це в формі маніфеста. Але ця форма навіть у мріях не може задовольнити Чернишевського. Він рішуче заперечує цю свою думку, бо брехня може пошкодити справжнім революційним відзовам (запис від 15 травня 1850 р.). Лише через 11 років здійснив свою мрію Чернишевський, а саме: в 1861 році він пише прокламацію «К барським селянам», в якій закликає селян до повстання, викриваючи кріпосницький характер так званої реформи 1861 року.

Розгляд «Щоденника» М. Г. Чернишевського показує, що провідною рисою характеру великого просвітителя є його цілеспрямованість, його відданість справі революції, його наполегливість у досягненні мети. Мрії свої М. Г. Чернишевський завжди намагався зреалізувати в конкретній боротьбі.

М. Г. Чернишевський знав французьких утопістів (Фур'є, Сенсімона і інших), англійську політичну економію (Адам - Сміт, Джон Стюар Міль), німецьку філософію Гегеля і Фейербаха. Сильне враження справила на Чернишевського філософія Фейербаха, що з нею його, як і з Фур'є, познайомив Ханіков. «Прочитав вчора і нині утрім Фейербаха до 180 - й сторони, як спочатку все згодувалося, так з того часу, як став він говорити про значення божественності слова, тайни створення з нічого і т. д., не стало згодуватися» (10 березня 1849 р.). Але вже 19 серпня 1850 року М. Чернишевський веде пропаганду філософських поглядів Фейербаха, прагне «обратити в веру Фейербаха» брата своєї знайомої. «Скептицизм в справі релігії розвилася у мене до того, що я майже рішуче від душі предан учню Фейербаха» (15 вересня 1850 р.). Проте М. Г. Чернишевський в своєму розвитку, як філософ, не зупинився на наслідуванні Фейербаха, а, засвоюючи кращі сторони Фейербахової філософії, пішов далі.

«Чернышевский — единственный действительно великий русский писатель, который сумел с 50 - х годов вплоть до 1888 года остаться на уровне цельного философского материализма и отбросить жалкий вздор неокантианцев, позитивистов, махистов и прочих путаников. Но Чернышевский не сумел, вернее: не мог, в силу отсталости русской жизни, подняться до диалектического материализма Маркса и Энгельса. (В. И. Ленин, том XIII, ст. 295).

«Щоденник розкриває нам літературні уподобання Чернишевського, його розвиток, як літературного критика. Він високо оцінює значення Лермонтова і Гоголя, називаючи їх «нашими спасителями» (28 липня 1848 р.). Через рік Чернишевський записує:

«Литература. Теперь ничего нет в голове, поклоняюсь Лермонтову, Гоголю, Жоржу Занду» (11 юлія 1849 р.).

Крім того на сторінках «Щоденника» розкидані дрібні зауваження з приводу творів багатьох письменників: Достоевського, Дюма, Гюго, Іскандера (Герцена) тощо.

В «Щоденнику» М. Г. Чернишевського можна знайти багато думок, що їх потім письменник, змужнівши, розвинув у своїх дозрілих творах. Проте сьогодні, коли ми згадуємо роковину смерті письменника, варто, нам здавалось, нагадати і цей його твір. В ньому, як в дзеркалі відбилися процеси формування світогляду великого сина руського народу, бійця, революціонера - демократа, великого просвітителя М. Г. Чернишевського.

Георгій Дімітров, звертаючись до нашої молоді, дав таку оцінку роману М. Г. Чернишевського «Що робити?». «Роман «Що робити?» ще 35 років тому мав на мене ... надзвичайно глибокий, чарівний вплив ... Протягом місяців я буквально жив з героями Чернишевського. Моїм улюбленим був особливо Рахметов. Я ставив собі метою бути твердим, витриманим, хоробрим, самовідданим, загартовувати в боротьбі з труднощами і злиднями свою

волю і характер, підпорядкувати своє особисте життя інтересам великої справи робітничого класу, одним словом, бути таким, яким уявляється мені цей бездоганний герой Чернишевського. І для мене нема ніякого сумніву, що власне цей благотворний вплив у моєму юнацтві дуже багато допоміг моєму вихованню, як пролетарського революціонера і знаходив свій вираз в дальшій моїй революційній боротьбі».

«Щоденник М. Г. Чернишевського показує, як формувалася світогляд автора «Що робити?», розкриває нам благородство його душі, його цілеспрямованість, його високу моральність, чуле ставлення до товариша, його високолюдяну благородну любов.

Наш радянський читач гаряче любить твори М. Г. Чернишевського. Зокрема нашої молоді імпонують основні образи творів Чернишевського, в них бо читач зустрічає знайомі риси людських характерів. Щаслива радянська доба, епоха Сталіна, виховує у наших громадян як невідомі риси характеру любов до вітчизни, наполегливість у досягненні мети. Наші нові люди сміливі, благородні, безмежно люблять Радянську батьківщину. Про таких людей мріяв Чернишевський. Його мрії стали реальністю на Радянській землі.

* «Комсомольская Правда» від 30 травня 1935 р.

Ілля Дайхес

ДОКУМЕНТИ ЕПОХИ

Збирання і дослідження знаків поштової оплати, широко відоме під назвою філателії, давно вже стало поряд з колекціонуванням металічних монет і паперових грошових знаків — невід'ємною частиною сучасної культури. Значення колекціонування для вивчення навколишньої дійсності і нашого минулого, для пізнання народів і природи цілого світу — безперечно.

Поштові марки, ці маленькі офіціальні документи, становлять один з найцікавіших об'єктів колекціонування.

Академік І. П. Павлов відносить колекціонерський запал до перших проявів «основної форми життєвої енергії кожного з нас» — «могутнього рефлексу мети». Тим часом наша радянська література по філателії покищо дуже обмежена.

Те нечисленне, що з'явилося в нашій пресі останніми роками «з приводу» і «відносно» філателії, не тільки не може претендувати на розкриття ідеї і суті цього надзвичайно цікавого заняття, що приваблює і сивих академіків і червонощоких піонерів, — одної з форм культурного відпочинку і одного з засобів самоосвіти, — але швидше показує питання «в кривому дзеркалі». Ми маємо на увазі фейлетони, опубліковані кілька років тому на сторінках вечірніх газет Москви й Ленінграда. Про ці фейлетони можна тільки сказати словами Гете: «Ми звикли, що люди сміються з того, чого не розуміють»...

Для того, щоб розкрити, коли можна так висловитися, «душу» філателії, зовсім недосить познайомитися з питанням з спеціального журналу, сухого каталогу або довідника-словника. Недаремно відомий російський поет, перекладач і вчений літературознавець В. Я. Брюсов, що вельми цікавився філателією і вступив наприкінці свого життя (1923 — 1924 рр.) у Всесоюзне товариство філателістів, на неодноразові просьби редакції журналу «Советский филателист» (виходив тоді в Москві) дати щонебудь про філателію, з властивою йому скромністю відповідав, що тих двох років колекціонування, які у нього за плечима, далеко ще недосить для того, щоб виступити з приводу філателії в пресі: він поки тільки приглядається до цього захоплюючого і корисного заняття.

В листі від 24 січня 1924 року на ім'я редактора журналу «Советский филателист» Брюсов, між іншим, писав:

«... Як людина, що звикла до наукової дисципліни, я ознайомився з усією тією філателістичною літературою, яку міг дістати в Москві, між іншим, простудював всі основні каталоги марок різними мовами, але від

цього до справжніх знань на полі філателії ще дуже далеко. Як письменник, як професор, я звик говорити тільки нове, і дуже боюся, щоб мої скромні думки про філателію (а такі думки, певна річ, у мене виникали) не сталися б відкриттям давно відкритих Америк... Коли мені пощастить складно переказати на папері свої філателістичні думки... я буду щиро просити вас — поставитися до моєї статті з найсуворішою критикою. Якщо не знайдеться в ній нічого цінного й цікавого для справжніх знавців справи, мене не буде тишити її поява в пресі. Треба буде ще повчитися вперд того, як писати статті з філателії».

Свідоме й ідейне колекціонування (а таким тільки воно може й повинно бути в нашій країні) вимагає не тільки знання й уміння, але й довголітнього вивчення справи, а головне — захоплення нею.

Великий англійський натураліст Чарльз Роберт Дарвін у своїй автобіографії каже про те, що запальна любов до колекціонування, яка виявилась у нього з дитячих років, відіграла значну роль у його науковій діяльності.

Листування таких велетнів людської думки, як основоположники наукового соціалізму Карл Маркс і Фрідріх Енгельс, показує, що вони дуже бережно ставилися до знаків поштової оплати — документів епохи — збираючи їх для молодого покоління (зокрема для дочки Маркса).

Відомо, що великий пролетарський письменник А. М. Горький дуже цікавився замолоду колекціонуванням монет, а пізніше, коли жив за кордоном, видавав багато уваги й філателії, будучи членом філателістичних товариств.

Далі, такий універсальний геній, як великий німецький поет і учений Йоганн Вольфганг Гете, був не тільки філософом, натуралістом, художником та мистецтвознавцем, а й запальним колекціонером. «Дім Гете — це пантеон, повний картин і статуї», говорили про Веймарський дім Гете сучасники. Окремі приміщення Гете любовно призначав для своїх природничо-наукових збіранок — фізичних приладів, зоологічних та мінералогічних колекцій.

Нарешті, про значення колекціонування для збереження пам'яток матеріальної культури — документів епохи — свідчить такий історичний епізод.

1871 року російський меценат-колекціонер, відомий бібліофіл С. Д. Полторацький був у Парижі і пережив все те, що пережив весь Париж: облогу прусаками, голод, проголошення Комуни, її діяльність, боротьбу і падіння і, нарешті, лютування білого терору буржуазії, що здобула перемогу. Полторацький використав своє перебування в обложеному Парижі для того, щоб зібрати плакати й афіші, випущені за цей час. Йому пощастило майже повно зібрати все те, що вийшло в Парижі, причому чимала частина афіш і плакатів була з небезпекою для життя зірвана Полторацьким з домів... Увесь зібраний матеріал був спакований і при першій нагоді вивезений в Росію. Кінець-кінцем ці матеріали Полторацького були передані Публічній Бібліотеці в СПб (нині Ленінградській ім. Салтикова-Щедрина. — І. Д.), де вони зберігаються й досі. Звідтіля вони були взяті для експонування на виставці у відділі «Паризька комуна». Для огляду були представлені 51 примірник прокламацій, афіш, плакатів і велика кількість карикатур. Ці свідки колишньої боротьби, обвіяні порохом димом барикадних боїв, яскраво й переконливо розповідають про першу спробу скинути владу буржуазії.

Як же виникла філателія — наука про марки?

Потреба у відомостях з далеких місцевостей і країн починається у давній давнині. Засновником пошти вважають перського царя Кіра. За часів Кіра і Дарія Гістаспа (554 — 485 рр. до нашої ери) пошта давньої Персії досягла великої досконалості. Листи передавалися гінцями по естафеті, від одного до другого. Швидкістю своєї роботи славилася і староримська пошта (*cursus publicus Romanus*); вона полегшувала керування величезною державою, що простяглася від Британії до Кавказу, і від устя Рейна до Лівійської пустелі.

В середні віки пошта була зосереджена в руках потужних феодалів, князів, курфюрстів і міських самоврядувань. Як і за давніх часів, вона служила дуже невеликій кількості осіб.

1653 року паризька міська пошта запровадила, як знаки поштової оплати, невеликі квитки, які прикріплювали до листів. Це були маленькі клаптики паперу, подібні до наших бандеролей. Штampi уплати за кореспонденцію і мита існували в Лондоні, в Австрії (1773 р.), в Сардинії 1818 р.) і в Китаї (1823 р.). До 1840 року плата за поштові послуги залежала від відстані й була надмірно висока.

6 травня 1840 року в Англії з'явилася на світ перша поштова марка. За винахідника поштової марки довгий час вважали відомого лондонського генерал-поштмейстера Роуланда Гілла, що запропонував багато реформ у поштовій справі і, зокрема, відбирання по одному пенсу за кожні 7 грамів поштового переказу, незалежно від відстані. Проте, багато хто приписує винахід марок книгареві і друкареві Джеймсу Чалмерсу. Річ у тім, що обидва вони виступили в Англії майже одночасно. 1834 року Джеймс Чалмерс виступає з проектами наліплювання марок невеликого розміру і певно визначеного типу. А 1837 року Гілл випускає свій славнозвісний памфлет „*Post office reforme, its importance and practicability*“, де обгрунтовує всебічну вигоду нового дешевого (*penny system*) поштового тарифу з оплатою наперед через наклеювання марок:

Досвід Англії швидко перейняли поштові відомства інших країн. 1842 р. марки з'являються в Нью-Йорку, 1843 — в Бразилії, 1849 — у Франції, Бельгії та інших країнах. Перша марка Росії вийшла 82 роки тому — 10 грудня 1857 року.

Колекціонування поштових марок виникло майже одночасно з появою їх на світ. Уже в вересні 1841 року на сторінках газети «Таймс» можна було побачити таке оголошення:

«Потрібні поштові марки. Юнак, що бажає обклеїти свою спальню проштампованими марками, уже зібрав, дякуючи своїм приятелям, понад 16.000 примірників. Однак, цієї кількості недосить, і він просить осіб, які співчують йому, надісланням поштових марок дати йому змогу здійснити свій намисел».

На зорі філателії марки збирали не тільки для обклеювання кімнат, але й для набивання подушок, замість пуху, для складання мозаїчних картин. Не дуже давно, 1898 року, один англійський колекціонер склав з марок географічну карту Сполучених Штатів Америки, завдовжки три метри і завширшки два з половиною метри. На цю карту пішло 2.139 марок англійських колоній,

переважно рідкісних, вартістю від 100 до 150 крб. за штуку. Збирали марки і «на пари».

Звичайно, таке збирання було ще дуже далеке від філателії. Проте дуже хутко художнє виконня й цікавий зміст поштових марок почали вабити до колекціонування чимраз більше й більше число людей. Приступна ціна й великі розміри марки, легкість її одержання, офіціальний характер цього маленького документа — все це робило поштову марку одним з найцікавіших предметів колекціонування.

1861 року у Франції з'являється перший каталог поштових марок, що вийшли в цілому світі до того часу. 1862 року в Англії виходить перший по-сібник до збирання марок.

Уже перед світовою війною в цілому світі виходило понад 800 журналів, присвячених філателії; існують тисячі фірм і крамниць, що торгують марками; розвивається величезна філателістична промисловість, що виробляє альбоми, виклейки, пінцети, класери та інші приладдя до колекціонування марок.

Нині література по філателії не має собі рівних у жодній галузі колекціонування. Книжки, журнали й газети, присвячені філателії, виходять в найглухіших закутках земного світу — на Ямайці, в Ісландії, на Мадагаскарі. Серед товстих каталогів марок цілого світу, що виходять щороку, найбільш відомі: Івера — у Франції, Гіббонса — в Англії і Скотта — в США.

Ще перед 1930 роком в цілому світі було понад 50.000 різних марок. Важко уявити, щоб комунедбудь пощастило зібрати повну їх колекцію.

Тому останніми часами поширився новий метод колекціонування — добір марок різних країн або одної якоїнебудь країни на окремі теми. Тематика для такого колекціонування без краю різноманітна: історія, політика, економіка, наука, мистецтво в марках — такі головні віхи тематичного колекціонування.

Тематичний добір марок — прекрасна допомога до вивчення різних наук. Цей спосіб особливо цінний для молодих колекціонерів. Бажаючи дізнатися, що змальовано на марці і чому вона присвячена, колекціонери непомітно набувають знань з життя народів і природи цілого світу. Адже кожна марка про щось розповідає, приносить з собою то з глибини віків, то з сучасності якісь образи, розказуючи про якісь події, про людей, про речі...

Крім того, поштові марки є творами найкращих художніх сил, видатних техніків граверної і друкарсько-літографічної справи. Часто марки являють собою прекрасні зразки графіки малих форм, бо виготовлення їх доручають у всіх країнах найкращим художникам, а якість виконання малюнків оцінюється досвідченими журі. Значить марки, як пам'ятники матеріальної культури, можуть бути одним із засобів вивчення епохи, подібно до книг, картин, скульптури.

Історія філателії багата на дуже цікаві епізоди.

Невелику частину цих епізодів ми наведемо тут вперед того, як перейти до основних наших тем — опису марок СРСР і того відбиття, яке дістали в філателії література й мистецтво.

Під час світової імперіалістичної війни 1914 — 1918 рр. англійцям пощастило винайти новий дететний метод шпідонажу в Німеччині з допомогою філателії. Цього методу так і не виявили німці під час війни, і він став відомим.

мий аж після війни, і то цілком випадково. Англіїці дуже досконало підробили тодішні найзвичайнісінькі німецькі марки за 10 і 15 пфенігів і надрукували ці марки на папері, обробленому хімічним способом так, що написане на ньому чорнилом виступало тільки після впливу хімічних реактивів. Ці марки мали англійські шпioni в Германії. Вони франкірували цими марками свої листи зовсім невинного змісту, адресовані в нейтральні країни. А в марках таїлися шпигунські відомості.

1902 року у Вашингтонському конгресі і сенаті обмірковували питання про фінансування будівництва Панамського каналу. Особливо палкі дискусії були з приводу того, чи треба провести канал через Панаму чи через Нікарагуа. За два роки до цього стався вибух вулкану Момотомбо, що знаходиться в Нікарагуа, поблизу запроєктованої траси каналу. Цей вибух був показаний на марках Нікарагуа 1900 року. Під час вибуху корабельня, розташована під вулканом і видна на марці, була зовсім зруйнована. Один з прихильників проведення каналу через Панаму дотепно використав цю марку. По одному примірнику її він послав кожному сенаторові. Таким чином, навіть найзапальніші прихильники проведення каналу через Нікарагуа наочно переконалися в небезпечності цього проекту.

1900 року в Домініканській республіці була випущена серія марок з зображенням географічної карти острова Гаїті. На цій карті межі Домініканської республіки з негритянською республікою Гаїті були окреслені так нечітко, що утворювалося враження, ніби частина Гаїті приєднана до Домініканської республіки. У Гаїті з цього приводу виникло велике хвилювання. З'явилась навіть небезпека війни. Нарешті домініканський уряд взяв на увагу заяву Гаїті і вилучив з обігу цей невдалий випуск марок, які, проте, курсували більше року.

Так маленькі символи верховної влади держави — поштові марки — впливають інколи в економіку, політику і взаємні стосунки країн.

КРАЇНА СОЦІАЛІЗМУ В МАРКАХ

I

Далеко в море виходить заводський мол і над ним, неначе чорний рисунок на синьому тлі південного неба, здіймаються підймальні крани. Їх тут ціла родина. Вони беруть дорогоцінний чорний вантаж з вугільника, який щойно пришвартувався коло пристані, зробивши свій щоденний рейс Маріуполь — Керч. І через кожні кілька хвилин маленька вагонетка, крякучи під вагою донецького вугілля, перевалюється на роликах через стояк підчипної канатної дороги і лине у повітрі, над пакгаузами і цехами, до ненаситних коксових печей.

День і ніч діловито снують паровози, розвозячи величезні чавунні ковші, готові пролити оксамитний густий струмок рідкого чавуна з його роєм нешвидко падаючих зірочок; яскравими снопами іскор бризкають томасовські

конвертори, незграбно нахилиючись, щоб випустити блискучий вогнений потік рідкої сталі; вогненними язиками полум'я дає знати палаючий кокс про свою появу на світ.

І стоїть над заводом владний співучий гомін, усе заглушуючи собою. Це потужний подих домен.

Надвечір, коли велетенські контури домен вимальовуються на застиглих у небі хмарах і корпуси заводських цехів відбивають тисячами шибок останні сонячні відблиски, далеко на обрії, там, де сходяться води двох морів, займається палахкотюча заграда.

У пурпурових відблисках від вогненної рідкої маси доменного шлаку, виливаного з ковшів, завод набуває казково-величезних розмірів, і в обрисах його цехів ввижаються неприступні замки легендарної Каджеті.

Уночі, коли море спить, осяйна дуга електричних вогнів займається над Керченською протокою. Один кінець дуги вперся в порт, де протяжні гудки пароплавних сирен зливаються з пронизливими свистками паровозів, другий — в індустріальне серце Криму — Керченський металургійний завод ім. Войкова, реконструйований у першій п'ятиріччі. Це — один з багатьох утворів соціалістичної індустрії.

Доменні печі показані на мініатюрних плакатах — поштових марках СРСР випуску 1922 року, які пропагують ідею індустріалізації країни, і на марках 1932 року, випущених до 15-річчя Великого Жовтня. Індустріальні сюжети — заводи, молот і ковадло, рука робітника з молотом — можна побачити уже на перших випусках наших марок 1921-22 рр. На них фігурує і всевітньо-історична емблема робітничо-селянської радянської влади, емблема соціалістичної держави робітників і селян — серп і молот.

Ще 1923 року на марках СРСР, присвячених Першій всесоюзній сільськогосподарській і кустарнопромислової виставці, з'являється трактор — символ колективізації сільського господарства. Ці марки, виконані літографським способом у дві фарби, з тонкими і оригінальними, ідеологічно насиченими малюнками, є одні з найкращих комеморативних емісій (пам'ятних випусків) поштових марок Радянського Союзу.

II

Радянська філателія знайомить весь світ з надзвичайними ділами великої Сталінської епохи. Розцвіт науки й мистецтва, гіганти соціалістичної індустрії, героїка радянських буднів — все це відбивають марки СРСР, викликаючи бурю злоби й лютого гніву у ворогів, захоплення й гордості у наших друзів в цілому світі.

Згустки історії, німі свідки епохи — поштові марки розказують і про героїчне минуле великої сім'ї народів Радянського Союзу, що разом з доблесною Червоною Армією пройшов тяжкий шлях завязятих боїв з внутрішніми й зовнішніми ворогами робочого класу й селянства.

Марки епохи громадянської війни дають наочний допоміжний матеріал для вивчення історії перемог нашої Червоної Армії, що розбила наголову і викинула за межі країни озброєні до зубів орди чужоземних інтервентів,

кровожерні банди й білогвардійські армії руських поміщиків і капіталістів, і вкрила себе нев'янущою славою.

Ось невеликі казенні марки тюрми народів — царської Росії — з убогими малюнками в стилі «рюсс», з самодержавними орлами і з чорними надпечатками на них. На ходових номіналах цих марок виконані друкарським способом і від руки перепечатки: 3, 5, 10 руб. Це марки Кубані й Дону, випущені чорними воронами — генералами Корніловим, Каледіним, Красновим...

Кривавий «диктатор», «верховний правитель» Сибіру під час громадянської війни — Колчак, — розстріляний за постановою Іркутського ревкому 1920 року, — позначив свою недовгу владу «надпечатками», що увійшли в каталоги під рубрикою «марки Сибіру».

А ось «новочеркаська серія» марок «Єдиної Росії», випущена ватажком південно-російської контрреволюції генералом Денікіним.

Свої марки випускали також Юденіч (з написами «ОКСА» — «Особый корпус северной армии» і «Сев.-зап. армия»; останній напис — перепечатка — був виконаний у псевдо-слов'янському стилі) — на півночі; мусаватисти, дашнаки і меншовики — в Азербайджані, Вірменії та Грузії, «Українська Народна Республіка» і Скоропадський — на півдні.

Досі маркові емісії епохи громадянської війни залишаються у філателістів предметом вивчення й дальшої систематизації з огляду на надзвичайну їх різноматність, розмірно невеликі тиражі окремих випусків і велику кількість фальшивих надпечаток — «провізорій» (випуски тимчасових урядів).

III

Серед марок РСФРР, випущених 1921 року, найбільший успіх у філателістів цілого світу досі має знаменита марка-алегорія, гравірована на сталі (вартістю в 40 крб.), з зображенням убитого дракона, топтаного робітником.

На трьох поштових марках однакового рисунку (рука робітника з молотом на тлі димуючих заводських коминів і зруйнованих будинків тюрми і біржі), випущених РСФРР 1922 року, вперше в історії з'являється великий лозунг Комуністичного Інтернаціоналу: «Пролетарі всіх країн, єдняйтеся!».

Не можна не сказати кілька слів про вдачу, просту і промовисту серію марок, якими було відзначено п'ятиріччя Великого Жовтня. На них зображений м'язистий оголений робітник, що вибиває на стіні молотком і зубилом знаменні дати «1917 — 1922».

Того ж року мають обіг і поштово-добродійні марки на користь голодуючих. Ця серія, що складається з чотирьох марок з коротким написом: «Голодуючим», зображує види транспорту — пароплав, автобус, паровоз і літак.

І, нарешті, 1922 року на поштових марках РСФРР з'являється зображення робітника — хазяїна, творця і реформатора нового світу.

1923 року виходять у світ марки СРСР у твердій золотій валюті з зображенням славнозвісних скульптур Шадра (бюсти робітника, селянина і червоноармійця). Ця серія марок, вартістю від 1 коп. до 5 крб. відома серед філателістів під назвою «золото».

Наприкінці січня 1924 року радянська філателія відзначає дні великої

скорботи трудящих цілого світу екстремним випуском траурних марок з портретом Володимира Ільїча Леніна.

Відтоді зображення безсмертного генія пролетарської революції починає з'являтися на радянських марках ряду випусків. Це курсуюча досі серія випуску 1927-28 рр., сучасна серія випуску 1929-30 р.; прекрасно виконані марки-гравюри високих вартостей — в 1, 2, 3, 5 і 10 крб.; добродійний випуск 1926-27 рр. (Ленін в дитинстві); ювілейні серії «1917 — 1932» (15-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в СРСР) і «Десять років без Леніна», випуску 1934 року.

Остання серія, що характеризує досконалість свого виконання сучасні роки — роки яскравого розквіту радянської філателії — і має заслужений успіх, дає на марці, поруч з ленінським профілем, зображення найгеніальнішого продовжника діла Маркса — Енгельса — Леніна, великого вождя народів — Йосифа Віссаріоновича Сталіна.

Ця марка уже тепер є великим раритетом.

Основоположникам наукового соціалізму, великим геніям людуства — Карлу Марксу і Фрідріху Енгельсу — присвячені дві фарбові серії радянських марок.

На трьох марках першої серії, випущеної 1933 року на спомин 50-річчя з дня смерті Маркса, зображені: вид міста Тріра, де народився великий мислитель-революціонер, з його головою в овалі; вид могили Маркса в Лондоні, з тим самим зображенням; відомий портрет Маркса і його факсиміле.

На чотирьох марках серії, випущеної 1935 року, зображено портрет друга й соратника Маркса, великого теоретика революційного пролетарського соціалізму — Фрідріха Енгельса. Марки випущені до 40-ліття з дня його смерті.

У листуванні Карла Маркса і Фрідріха Енгельса є інтересні відомості про їх ставлення до філателії*.

Перед нами два листи, адресовані Марксу Енгельсом 1863 року. Дати цих листів: 21 квітня і 20 травня.

У першому листі Енгельс пише:

«...тому закінчую лист, додаючи ще декілька марок для Тусеньки. Багато марок в двох примірниках. Дублетні тут ідуть на обмін. Італійськими, швейцарськими, норвезькими і деякими німецькими марками могу служити у великій кількості».

А в другому листі:

«...Додаю знов декілька марок. Нині в конторі крадуть багато марок».

Ці короткі згадки про марки в ділових наукових листуванні Маркса і Енгельса свідчать не тільки про спеціальну домовленість щодо марок, яка очевидно існувала між ними, а також і про те, що Маркс захоплювався заняттям своєї восьмирічної дочки філателією. А Маркс, як відомо, віддавав надзвичайно багато уваги вихованню своїх дітей. Свій лист до Енгельса від 9 квітня 1863 року Маркс починає так: «Дорогий Фредерік, Тусенька захоп-

* К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXIII, стр. 143, 148 и 149; Институт Маркса — Энгельса — Ленина; Партиздат, Москва, 1932.

лена листом і його змістом і не втримається від того, щоб «особисто» тобі відповісти» ... Очевидно, і тут мова йде про марки.

Енгельс, як можна думати на підставі цитованих листів, теж дуже цікавився філателією, хоч вона була тоді тільки в зародковому стані. Енгельс згадує про «крадіжку» марок (очевидно службовцями контори, з листів, що пройшли пошту), а також і про таку суто філателістичну подробицю, як можливість обміну «дублетами».

Якщо таких два величезних розуми, як Карл Маркс і Фрідріх Енгельс, ще 75 років тому прищеплювали дитині любов до філателії, то при сучасному стані філателістичної науки, що дістала визнання у всіх культурних країнах, роль свідомого колекціонування в справі комуністичного виховання підростаючого покоління стає зовсім очевидною.

Тим часом шлях нашого юного колекціонера часто ще буває дуже тернистий. Дуже часто ніхто з близьких не може з'ясувати початкуючому колекціонерові справжній сенс і значення філателії. Колекціонування марок часто швидко надокучає дітям тільки тому, що ніхто з дорослих не подбає, а інколи і не зуміє з'ясувати дитині різницю між філателією та іншими звичайними дитячими «захопленнями», от як збирання обгортки від цукерок або цигаркових коробок.

І діти покидають шлях колекціонування, зібравши без ніякої системи декілька сот марок.

У з'ясуванні ідей радянської наукової філателії, потяг до якої буває у дітей інколи дуже глибокий і тривалий, — їм повинні помагати старші — родичі, учителі і шкільні організації. Вони повинні систематично з'ясовувати дітям значення філателії для обізнання з політичним устроєм, з географічними, етнографічними і кліматичними особливостями, з мовою, монетною системою, технікою і транспортом, з культурою й побутом усіх країн і народів. Досить зацікавити дитину хоч би такою улюбленою колекціонерами темою, як «великі люди — діячі літератури, науки і мистецтва в марках», щоб вона, систематизуючи свою колекцію, побачила необхідність знати біографію, твори, особливості творчості тих людей, що їх портрети дивляться на неї з сторінок її маркового альбому. Так приходиться до дитини уміння користуватися довідником, словником ...

Потрібний тільки цікавий і допитливий підхід до діла, потрібна пильність і бажання повно усвідомити матеріал, над яким працюєш, — а це саме ті властивості, якими відзначається наше щасливе й життєрадісне «сталінське плем'я».

IV

Без краю різноманітні маркові емісії Радянського Союзу.

Кожна нова серія марок являє чудові зразки графіки малих форм, насичені глибоким історичним змістом. В цьому можна було ще раз переконатися зовсім недавно, розглядаючи поштові марки, випущені в світ 1938 року в дні повернення до рідного краю чотирьох радянських героїв - учених з нечуваної в історії наукової експедиції на дрейфуючій крижині. В скупих і промовистих образах на малесеньких плакатах — поштових марках був зображений легендарний шлях експедиції радянських літаків з Москви на Північний полюс через Холмогори, Нар'ян - Мар, Маточкин Шар і Нову Землю... На марках

же ви могли б помилуватися славним і непереможним червоним прапором нашої батьківщини, який гордо має над верховиною світу — Північним полюсом.

Ще одна серія була присвячена самим героям. На перших двох її марках були зображені папанінці на крижині, які вітають радянські кораблі, а на вищих двох номіналах серії — портрети героїв - учених на тлі корабельних труб, щогол і прапорів «Таймира».

Головні комеморативні випуски марок Радянського Союзу так розподіляються по роках:

1924. Траурні портретні марки на спогад В. І. Леніна.

1925. Марки з зображенням Ленінського мавзолею на спогад перших років життя з дня смерті вождя.

Цього року випущено такі: ювілейні марки до 200 - річчя Академії Наук (будинок Академії і портрет М. В. Ломоносова в овалі), портретні марки на спогад 20 - річчя з дня смерті російського фізика і визначного електротехніка — винахідника радіо - інженера Попова, що перший у світі винайшов 1895 року радіотелеграф. Як відомо, технічне розв'язання цього знаменитого відкриття гальмувалося тим, що царське морське відомство видало Попову всього 300 крб. (!) для експлуатації винаходу... Трохи пізніше італієць Марконі, використавши ряд попередніх робіт, добився передачі звуків на велику віддалю, швидко заслонивши засудженого на бідування російського вченого, пріоритет якого у винайденні радіотелеграфу довелось встановлювати спеціальній комісії з його друзів.

До того ж 1925 року належать три марки з різними сюжетами, випущені на спогад 20 - річчя революції 1905 року, і серія в різних фарбах на спогад сторіччя повстання декабристів.

Ці марки воскрешають з сумних років царювання Миколи I, прованого «Палкіним», благородні образи п'яти повшених з наказу коронованого ката декабристів: П. І. Пестеля, С. І. Муравйова - Апостола, М. П. Бестужева - Рюміна, К. Ф. Рилеева і П. Г. Каховського.

При погляді на ці марки, створені мистецтвом перемігшого пролетаріату на честь перших мужніх борців з гнітом самодержавства, мимоволі згадуються натхненні слова поета:

«Товарищ, верь: взойдет она,
Заря пленительного счастья,
Россия вспрянет ото сна,
И на обломках самовластья
Напишут наши имена!

1926 року виходять у світ поштово - добродійні марки на користь безпритульних дітей (на одній з марок портрет В. І. Леніна, коли йому було три роки).

Хронологія основних комеморативних емісій дальших років така:

1927. Ювілейний випуск на відзнаку 10 - річчя великої Жовтневої революції. На семи марках цієї серії зображені: робітник, червоноармієць і селянин; Ленін з червоногвардійцями на панцернику; Смольний — Штаб революції в жовтні 1917 року; озброєні матрос і робітник; карта СРСР; символіч-

не зображення народів СРСР; російський робітник з представниками двох східних республік.

1928. Марки на честь 20-річчя Червоної Армії. На чотирьох марках цієї серії — коричнево-жовтій на 8 коп., синій на 14 коп., червоній на 18 коп. і зелено-жовтій на 28 коп. — зображені характерні й правдиві образи славних представників РСЧА і військово-морського флоту. Це — червоноармієць з гвинтівкою на тлі легендарного крейсера «Аврора», кавалерист з прапором і пілот за стерном. Образи ці надто западають у пам'ять.

1929. Марки на спогад Першого Всесоюзного піонерського зльоту (піонер-горніст).

1930. Марки, присвячені 10-річчю Першої Кінної армії «1919—1929» (малюнки різних сюжетів), і серія з трьох марок до 25-річчя революції 1905 року (сюжети: «Броненосец Потемкин», «Баррикады», «Красная Пресня»).

1931. Випуск марок, що пропагують ідею дирижаблебудування. Ці марки, що курсують досі, відзначаються високохудожнім виконанням. Їх сюжети: марка за 10 коп. — подає ідею поширення дирижаблів по всьому Союзу (величезний дирижабль в проміні сонця, під ним з лівого боку — людина з верблюдом — кораблем пустелі, а з правого — з оленячим запрягом); марка за 15 коп. — дирижабль над Дніпробудом; марка за 50 коп. — дирижабль над Ленінським мавзолеєм; за 50 коп. — дирижабль над Північним полюсом і над картою СРСР з схематичними маршрутами майбутніх радянських авіодирижабельних ліній; марка на 1 крб. — процес побудування дирижабля, рисунок його конструкції, а поруч — робітники й конструктори.

1932. Ювілейний випуск на честь 40-ліття літературної діяльності О. М. Горького.

До цього року належить одна з найкращих пам'ятних серій СРСР, присвячена XV роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції. Усі марки цієї серії об'єднані єдиним форматом, розташуванням і характером шрифтів і технікою друку. Їх сюжети: приїзд В. І. Леніна в Росію 1917 року; штурм Зимового палацу; Дніпровська гребля; колгосп (трактори на сільськогосподарських роботах); доменні печі Магнітогорська; «Говорить СРСР» (величезна шогла над частиною земної кулі — емблема радіо, алегоричне зображення радіохвиль, а по кутках марки зображення народів СРСР); алегоричне зображення авторитету й популярності радянської країни серед трудящих цілого світу (трудяще людство виражає безмежну вдячність Леніну, вітаючи Ленінське факсиміле — слово «Ленін», що з'являється в яскравих снопах світла над прапором радянської країни).

Того ж року вийшла також марка на честь десятиріччя МОПР — червона, вартістю в 50 коп. з зображенням робітника, що ламає ґрати капіталістичної тюрми. До нього тягнуться руки закованих в кайдани в'язнів світового капіталу.

1932 року виходять також дві марки, присвячені I всесоюзній філателістичній виставці в Москві. 1933 року ці марки дістають червону надпечатку: «Ленинград 1933», в зв'язку з відкриттям філателістичної виставки і в Ленінграді.

1933. Знаменита етнографічна серія «Народи СРСР».

До того ж року належать марки пам'яті 26 бакинських комісарів (їх сюжети: портрет голови бакинської ради після лютого 1917 року, над-

звичайного комісара Закавказзя після Жовтня 1917 року, голови бакинського РНК — старого більшовика Шаумяна; портрет наркомвнусправ і наркомпрод бакинської комуні П. А. Джапарідзе; розстріл 26 комісарів; пам'ятник комісарам Баку; робітник, червоноармієць і селянин салютують червоним прапором відважним борцям, що загинули за справу революції); марка на честь 15-річчя з дня заснування ордена Червоного Прапора; марка пам'яті радянського дипломата і талановитого літератора Воровського, убитого білобандитом в Лозанні 1923 року; марка пам'яті талановитого агітатора й журналіста — комуніста Володарського, зрадницьки убитого правим есером 1918 року; марка пам'яті безпощадного борця з контрреволюцією, голови петроградського ЧК, професійного революціонера - комуніста М. С. Урицького, що загинув від кулі білобандита 30 серпня 1918 року.

1934. Випуск на спогад десятих роковин з дня смерті В. І. Леніна з зображенням Ленінського мавзолею на Красній площі в Москві. Ці марки, виконані тонкою гравюрою на сталі, являють собою один з шедеврів радянської графіки малих форм.

Того ж року випущені також: серія «Десять років без Леніна», марки на спогад старих більшовиків — соратників Леніна й Сталіна, будівників радянської влади; серія до сторіччя з дня народження Д. І. Менделєєва; марки на спогад 350-річчя з дня смерті першого російського друкаря Івана Федорова (Москвітіна), пам'ятник якому поставлено в Москві поблизу першої російської друкарні — «Печатного Двора»; марки на честь десятих роковин авіаційної пошти СРСР, і портретна серія з трьох марок на спогад дочасно загиблих радянських дослідників стратосфери, що піднесли стелю світу до 22.000 метрів — Уєскіна, Васенка і Федосєєнка.

1935. Знаменита антивоєнна серія до 20-річчя всесвітньої імперіалістичної війни. Прекрасні, високохудожні марки, що яскраво нагадують про страхіття війни. Їхні сюжети: «Туча війни», «Безхатня» (мати держить немовлятко на руках; за її спідницю чіпляються ще двоє дітей; її очі поширені з жаху; вони покидають охоплене пслум'ям бомбардування село), «До і після війни»; «Примара війни»; «Товаришування» (братання солдатів).

Цей рік один з найплототворніших для радянської філателії.

Цього року випущені марки на честь трьох подій в країні: славної чөлоскінської епопеї, відкриття московського метрополітена і Всесвітньої спартакіади в Москві.

Серія «Герої СРСР» дає на кожній марці різні полярні сюжети, літаки різних типів, і портрети — на перших двох марках капітана Вороніна і О. Ю. Шмідта, на решті — семи героїв Радянського Союзу: Ляпідєвського, Леванєвського, Слєпньова, Дороніна, Водоп'янова, Молокова і Каманіна.

Серія «Метро» складається з чотирьох марок з різними сюжетами.

Серія «Всесвітня Спартакіада» складається з десяти оригінальних двокольорових марок. Їх сюжети: бігання, плавання, футбол, лижний спорт, велосипедні перегони, теніс, ковзуні, бігання з перепонами і многонаціональний парад пролетарських спортивних організацій на чолі з значкістом ГПО.

Того ж року випущені також чотири марки на честь шестидесятиріччя з дня народження незмінного голови ЦВК СРСР з 1923 року, члена ЦК ВКП(б) і Політбюро — нині голови президії Верховної ради СРСР Михайла Івановича Калініна (на марках подані різні моменти з його життя і його пор-

трет); серія на спогад 25-річчя з дня смерті Л. М. Толстого; марка пам'яті легендарного командарма, визначного воєнного робітника і діяча громадянської війни Михайла Васильовича Фрунзе; марка пам'яті визначного революціонера - більшовика, забитого чорносотенцями 1905 року Миколи Ернестовича Баумана; марка пам'яті незабутнього друга трудящих, палкого трибуна революції, найближчого соратника й учня Сталіна, члена Політбюро і секретаря ЦК ВКП(б), секретаря ЛОК ВКП(б) Сергія Мироновича Кірова, що загинув 1934 року від зрадницької кулі найманого убійника з троцькістсько-зінов'ївської контрреволюційної банди.

В 1936 і 1937 роках продовжується випуск глибоко змістовних і прекрасно оформлених маркових емісій Радянського Союзу. За ці роки з'являються марки пам'яті невмирущого рицаря революції Ф. Е. Дзержинського, пам'яті знаменитого російського критика М. О. Добролюбова, «Піонерські марки», «Пушкінська серія», «архітектурна серія», «серія авіапошти», а також нові малюнки і кольори на курсуючих стандартних поштових марках.

1938 року виходять марки, присвячені Сталінській Конституції, з гербами союзних республік; нова серія марок авіапошти, дві розкішних серії на відзнаку роковин історичних перельотів СРСР — США через північний полюс з портретами радянських героїв льотчиків тт. Громова, Юмашева, Даніліна і Чкалова, Вайдукова і Белякова; «авіаспортивна» та «дитяча» серії і ряд інших.

1938 року виходить також серія з семи поштових марок, присвячена 20-річчю робітничо-селянської Червоної Армії і Військово-Морського Флоту. Серія виконана літографським способом за винятком марки в 1 крб., гравірованої на металі. Сюжети цієї серії: боєць-прикордонник на варті меж країни; танкіст; моряк; пілот; артилерист; репродукція з славної картини художника Авілова «Приїзд товариша Сталіна в Першу Кінну армію репродукція знаменитого кадру з кінофільму «Чапаєв» — «Чапаєв з кулеметником».

Відтворення кадру кінофільму на поштовій марці — вдалий почин СРСР, зроблений вперше в історії світової філателії.

1939 рік радянська філателія відзначає випуском Кримсько-кавказької ландшафтної серії, серії «20 років ВЛКСМ», «фізкультурної серії», «нової серії метро», так званої «московської серії» (види Москви), трьох марок на відзнаку героїчного перельоту славних радянських льотчиків тт. Гризодубової, Раскової та Осипенко і двох чудових марок «СРСР на міжнародній виставці 1939 року в Нью-Йорку». Крім того видано до ювілейних дат Т. Г. Шевченка та М. Є. Салтикова-Щедріна дві фарбові серії марок.

1939 року виходять також 10 чудових різнокольорових марок на честь відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві з різними сюжетами, ціною від 10 коп. до 1 крб. В серпні 1939 року марки авіаспортивної серії, випущеної 1938 року, дістають напечатку (коричневу, червону, синю): «18 августа день авиации СССР». На відзнаку дня авіації використано 5 марок з цієї серії: планер, парашутний десант, гідросамольот, субстратостат та самоліот.

Перед нами чотири фарбові марки з чітким рисунком. Над рисунком дві дати: 1834 — 1934.

Ці марки воскрешають з минулого століття чарівну постать великого

російського вченого: гострі, різко окреслені риси одухотвореного обличчя; високе чоло мислителя, м'які сивіючі кучері до самих пліч; орлиний погляд, що ніби пронизує чудесну глибину майбутніх сторіч...

Цілий портрет на тлі якихось білих ліній, що перетинаються клітками. У клітках римські цифри, латинські формули, значки — символічна мова хіміків...

Це автор класичної роботи — «Основи хімії» і кількох точних дослідів з фізики й фізичної хімії, великий російський хімік і видатний світовий учений Дмитро Іванович Менделєєв і його безсмертний твір — «Періодична система елементів», знаменита «Таблиця Менделєєва». За короткими формулами і латинськими позначеннями хімічних елементів цієї таблиці криється вражаюча різноманітність живої й мертвої природи не тільки на землі, але і в цілому світі.

Марки випущено до сторіччя з дня народження Менделєєва.

Великій сім'ї народів СРСР, щасливим господарям неозорих просторів радянської землі, творцям і реформаторам нового світу присвячена фарбова «етнографічна серія», що складається з 21 поштової марки, вартістю від 1 до 35 коп. На цих марках подані народні типи багатонаціональної соціалістичної держави робітників і селян, їх труд, побут, відпочинок, їх національні багатства.

Нам трапилося бачити прекрасний тематичний добір — монтаж марок з географічною картою — під девізом: «Сталін і народи СРСР».

Уявіть собі величезну «німу» карту СРСР з намальованими на ній різнокольоровими значками — символами природних багатств, промислових і сільськогосподарських підприємств країни з яскравочервоними лініями кордонів союзних республік, і з строкатими маленькими гравюрками, що розквітли карту всіма відтінками кольорів, від яскравозеленого до білоголубого.

Ці маленькі гравюрки, акуратно облямовані білою рямкою зубців, лягли по всій карті — від сонячної Грузії до снігових просторів Якутії і від полів України до Бірбіджанської тайги. У виразних дрібнесеньких малюнках марок — все, чим славний і багатий неосяжний Радянський Союз, осяяний сонцем Сталінської Конституції.

Угорі над монтажем — кольоровий портрет товариша Сталіна і його слова, сказані 4 грудня 1935 року на нараді передових колгоспників і колгоспниць Таджикистана і Туркменістана з керівниками партії й уряду:

«У Жовтні 1917 року, коли у нас розгорнулася велика пролетарська революція, коли ми скинули царя, поміщиків і капіталістів, великий Ленін, наш учитель, наш батько і вихователь, сказав, що не повинно бути відтепер ні пануючих, ні підлеглих народів, що народи повинні бути рівними й вільними. Цим він поховав у домовину стару царську буржуазну політику і проголосив нову, більшовицьку політику — політику приязні, політику братерства між народами нашої країни».

У правому верхньому кутку монтажу — строгі марки з портретом Пушкіна роботи Кіпренського і з зображенням пам'ятника поетові в Москві, об'єднані ідеєю ліри; розгорнений сувій з знаменитими чотирма рядками з «Пам'ятника»:

Служ-обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой
Тунгуз, и друг степей калмык...

А на самім низу — лівого боку — розкриті ноти. На них легко прочитати текст відомої всьому світові пісні:

От Москвы до самых до окраин,
С южных гор до северных морей,—
Человек проходит как хозяин
Необъятной родины своей...

Усвідомивши загальну ідею монтажу, ви переходите до розгляду окремих марок, що строкатими прямокутничками поприліплювалися коло столиць союзних республік, коло новобудівель, коло нових прекрасних міст.

На рисунках кожної марки, крім звичайних слів «Пошта СРСР», і номіналу, лаконічні написи: лезгини, чеченці, грузини, вірмени, тюрки... Ось татари Криму збирають тютюн; ось колгоспні дівчата України: до них обернувся веселий тракторист; ось туркмен на бавовняному полі; вдалині цілий караван верблюдів, навантажених тюками з бавовною, грузовики з лісом, контури заводських цехів; невпізнаною стала Туркменія за радянської влади!

А ось і далекий Бірбіджан! Молодий єврей-робітник, стиснувши гайковий ключ в одній руці, другою керує роботою потужної землерепалки.

...И назовет меня всяк сущий в ней язык...

Ось вони, колись безправні й гноблені старою Росією — тюрмою народів — «інородці»!

Біля входу в простору юрту розташувалася тунгуська сім'я за читанням газети. Справдилися пророчи слова поетові! Тунгуси — повноправні члени великої сім'ї — улюблені брати російського народу...

Ось марки, присвячені ненцям, якутам і корякам, чувашам і башкірам, узбекам і абхазам.

Нескінченною чергою проходять перед вами картини щасливої праці й будівництва, картини розквіту мистецтва й культури по всіх куточках радянської землі.

Монтаж завершується зображенням книжки, розгорненої на першій сторінці. Золотом міняється слова: «Стаття 1. Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян». Це — Конституція Союзу РСР — велика хартія переміщеного соціалізму.

Складення таких тематичних доборів — монтажів поштових марок з іншими творами графіки відкриває великі простори для творчості самого колекціонера.

Його творчі можливості, художній смак, знання матеріалу проявляються тут у виборі композиції монтажу листівки, гравюри або кольорової літографії з марками, в доборі різних фарб, кольорів і відтінків для підсилення загального враження від тематичного добору, для повного розкриття його ідеї.

Піонером у відбитті літератури й мистецтва на знаках поштової оплати СРСР можна вважати радянську Україну.

1923 року УРСР випускає високохудожньо задумом і виконанням серію з чотирьох двокольорових добродійних поштових марок на допомогу голодуючим. На марці вартістю в «20 + 20 крб.», видержаний в коричнево-червоних і жовто-коричневих тонах, зображений геніальний український поет і художник Тарас Григорович Шевченко. Алегоричні сюжети решти трьох марок цієї серії, що прекрасно передає самобутній стиль мистецтва українського народу, такі: марка на «10 + 10 крб.», синя й чорна, «Примара голоду»; марка на «90 + 30 крб.», коричнева й чорна, на палевому папері «Селянин роззброює смерть»; марка на «150 + 50 крб.» — гранатова й чорна, «Україна розподіляє хліб». Подвійні цифри номіналів на цих марках визначають: перша цифра — суму поштової оплати, друга — суму додаткової оплати, що йде на користь голодуючих.

Інтересний також добродійний випуск УРСР 1929 року, що складається з чотирьох марок з написом: «На пам'ятник М. Коцюбинському». На цих марках дано портрет знаменитого письменника. Прибуток від цих марок, вклеюваних на листи на додаток до поштового збору, був ужитий на спорудження пам'ятника М. М. Коцюбинському в його рідному місті Вінниці.

1925 року одночасно виходять марки СРСР високих вартостей з портретом В. І. Леніна і ювілейна серія до 200-річчя Академії наук з портретом М. В. Ломоносова.

Знаменний збіг!

1747 року Ломоносов писав:

«... Дерзайте ныне ободренны
Раченьем вашим показать,
Что может собственных Платонов
И быстрых разумом Невтонов
Российская земля рождать...»

А майже через 200 років великий геній пролетарської революції, що об'єднав теорію Маркса з практикою диктатури робітничого класу, блискучий публіцист і майстер художнього слова Володимир Ільїч Ленін, ніби відповідаючи Ломоносову у своїй статті: «Как организовать соревнование?»* говорив про те, що:

«Соціалізм не тільки не пригашає змагання, а навпаки, вперше створює можливість застосувати його справді в масовому розмірі, залучити справді більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть виявити себе, розгорнути свої здібності, показати таланти, яких в на-

* В. І. Ленін, Сочинення, том XXII, стр. 158, Партиздат, М. 1935.

роді — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами й мільйонами».

Ми, громадяни першої в світі соціалістичної держави робітників і селян, є свідками яскравого розквіту цих талантів.

На честь 40-ліття літературної діяльності «Буревісника революції», основоположника пролетарської літератури Олексія Максимовича Горького, злочинно зм'ятого 1936 року огидними недолюдками — троцькістсько-бухарінськими бандитами, 25 вересня 1932 року були випущені дві поштові марки (на 15 коп.— коричнева і на 35 коп.— синя). На них великий письменник дивиться з вікна вагона й усміхається.

Інтересні дані про ставлення Горького до колекціонування маємо в спогадах Є. П. Іванова «Об А. М. Пешкове и его городе». Автор розповідає свою зустріч з Горьким у нижегородського збирача старовинних речей І. Х. Ісаковича:

«... сидить юнак і розкладає перед собою якісь старовинні мідяні монетки і над ним зосереджено зігнулася оригінальна фігура, це ... Олексій Максимович Пешков ...»

і далі про те, що син власника квартири

«... щось діловито поясняє, а слухач його зосереджено і трохи похмуро розглядає тяжке кружалко міді, що нагадує своїми розмірами настольну медаль. Розглядає уважно, серйозно, з любов'ю і з строгою послідовністю ...»

Журнал «Советский коллекционер» наводить також уривки із спогадів письменників Шишкова й Шкловського про Горького, які говорять про те, що великий письменник з любов'ю колекціонував рідкісні книжки, картини, медалі, старовинну зброю, речі китайського мистецтва, — і свідчення про те, що, живши на Капрі, Горький листувався з філателістами.

У листі до В. І. Язвницького від 3 листопада 1913 року Горький пише:

«... хочу просити Вас про послугу: купіть, будь ласка, всю серію болгарських марок, поштових, зі штампом «визвольна війна» і пошліть мені, наклеївши платіж. Я хочу зробити подарунок одному філателістові — дуже прошу Вас допомогти мені в цьому!»...

Нарешті, в одній з своїх останніх статей, маючи на оці філателістів, які надмірно захоплюються «голим збиранням», Горький казав про потребу для колекціонерів підвищувати свій культурний рівень ...

До 25-річчя з дня смерті великого письменника землі руської Л. М. Толстого, 1935 року випущено серію з трьох двокольорових марок. Їх сюжети: (3 коп.— коричнево-чорна і фіолетова) — портрет Толстого 1860 року; (10 коп.— коричнево-чорна й темносиня) — портрет Толстого 1910 року; (20 коп.— коричнево-чорна й зелена) — пам'ятник Толстому в Москві.

До сторіччя з дня народження визначного російського критика й публіциста — Миколи Олександровича Добролюбова, якого Маркс ставив поруч з Лессінгом і Дідро, — 1936 року випущено поштову марку вартістю в 10 коп., лілову, з портретом письменника.

У своїй критиці Добролюбов підіймався до високих узагальнень. Зближуючи художника, ученого й критика, він вимагав, щоб вони стояли нарівні сучасного їм знання. Ці його висловлювання не застаріли й тепер.

Візьмим технічний прогрес нашої країни, на якому базується нечуване зростання соціалістичної культури.

Соціалістичний реалізм створив новий тип художнього твору, що розкриває пафос засвоєння нової техніки, «душу» нових виробництв і засобів виробництва — машин, верстатів і агрегатів, які дають людині нашої епохи радість вільної соціалістичної праці.

У цьому новому літературному жанрі — виробничому романі, оповіданні й нарисі — письменник сполучає в своїй особі і вченого спеціаліста, і художника слова, і суворого критика.

1937 року радянська філателія відзначала сторіччя з дня загибелі на дуелі великого російського поета Олександра Сергійовича Пушкіна, зацькованого великосвітським вельможним панством, до якого були звернені віщі слова Лермонтова:

«... А вы, надменные потомки
Известной подлостью прославленных отцов,
Пятою рабскою поправшие обломки
Игрою счастья обиженных родов!
Вы, жадною толпой стоящие у трона,
Свободы, Гения и Славы палачи!

Тогда напрасно вы прибегнете к злословью:
Оно вам не поможет вновь,
И вы не смаете всей вашей черной кровью
Поета праведную кровь!»

Народний співець Казахстану Джамбул у своїй «Пісні про Пушкіна», написаній до сторіччя з дня смерті поета, так говорить про його популярність серед мільйонів трудящих радянської землі:

Гориш ти алмазом, цвієш як рубін
Поезії руської дужий акин ...
Читає тебе з пожаданням в очах
Башкір і туркмен, білорус і казах ...

Пушкінська серія складається з шести суворих однокольорових марок (10 коп.— коричнева, 20 коп.— зелено-голуба, 40 коп.— фіолетова, 50 коп.— голуба, 80 коп.— рожево-кармінова і на 1 крб.— зелена). На перших трьох марках дано портрет О. С. Пушкіна роботи О. Кіпренського, на решті — пам'ятник поетові в Москві.

1938 року виходить високохудожня невелика марка вразного рисунку на спогад творця славетного твору грузинської літератури XI—XII сторіччя — невмирущої поеми «Витязь у тигровій шкурі». На марці подано портрет

Шота Руставелі й напис «750 років» — ювілейна дата виходу поеми в світ. Цей напис і підпис до портрета виконані російською й грузинською мовами.

Шота Руставелі, про біографію якого ми маємо дуже бідні відомості, жив і працював в добу розквіту грузинської культури, відому під назвою «золотого віку Грузії». Він так говорить про свою поему у «Вступі» до неї:

«Цю стару іранську повість, що й в кортвельській мові квітне
Передавану з рук в руки, наче перло те самітне,
Я знайшов і склав у вірші, похвали це діло гідне,
Від величної красуні я на слово жду привітне»*.

Великі ідеали дружби, вірності й любові, безстрашної мужності й непримирності в боротьбі з ворогами, замкнені в гартований вірш геніальної поеми, є дорогі й близькі всьому радянському народові.

Однією з найголовніших подій архітектурного життя за останні роки було спорудження на міжнародній виставці 1937 року в Парижі Радянського павільйону, якому присвячені марки СРСР, випущені 1938 року. На марках «СРСР, на Всесвітній виставці 1937 р.» зображений цей знаменитий будинок; величний і потужний, він підноситься вгору, увінчаний гігантською скульптурною групою колгоспників і робітника, що високо підняли емблему соціалістичної держави робітників і селян — серп і молот.

Старий Париж, що зберіг від минулих виставок багато гідних подиву споруд, збагатився цього року архітектурним образом Країни Рад, що зачарував усі ті споруди.

Побудування скульптурної групи, що увінчала павільйон СРСР, — вперше в практиці різьбарства з листової нержавіючої сталі, на каркасі з двотаврового заліза — явилось блискучим прикладом найтіснішої співдружності науки, техніки й мистецтва в нашій країні. Такі, здавалося, далекі від мистецтва значення «моменту інерції» і «моменту опори», що визначають міцність профільного заліза — продукції прокатних цехів соціалістичної металургії — набули тут якісно інших, прекрасних форм. Залізні конструкції, розраховані інженерами, і, за задумом скульптора, одягнені в нержавіючу сталь, втілилися в чудовій мухінській скульптурі в художній образ, який переконливо й яскраво свідчить про величність і міць соціалістичної країни і про творчі сили радянського народу.

Так маленькі згустки історії — поштові марки — розповідають про мудрість віків.

* Переклад М. Бажана.

БІБЛІОГРАФІЯ

Олександр Ільченко — „Серце жде“

Повість. Дитвидав, 1939 рік. Стор. 453.

Сто двадцять п'яту річницю народження Тараса Григоровича Шевченка відзначили всі народи Великого Радянського Союзу. Ювілейна дата перетворилась у грандіозну демонстрацію дружби народів, у демонстрацію непорушної єдності соціалістичної культури. Ще раз було продемонстровано торжество Ленінсько-Сталінської національної політики, взаємна любов і повага народів СРСР. Вогненні слова генія українського народу, поета Т. Г. Шевченка, могутньо звучали на всіх мовах: в сонячній Грузії, в чумі ненця, в юрті Казахстану, в аулах народів Кавказу, в колгоспах Росії й України.

Для радянської літератури ця дата, на відміну попередніх святкувань, знаменна тим, що вона принесла розквіт художньої історичної літератури про Т. Г. Шевченка. Зокрема, в українській радянській літературі поруч з віршами, в яких основним образом був образ великого «гнівного» Тараса, з'явилися історичні оповідання, драми і повісті.

Одною з повістей цього ряду є повість Ільченка «Серце жде». Зі сторінок книги постають картини тих днів, коли, повернувшись з десятирічного заслання до Петербургу, відставний солдат Т. Г. Шевченко жив передчуттям неминучої буржуазно-демократичної революції, активно боровся за здійснення цієї революції своєю творчістю, коли наявна була «революційна ситуація» (В. І. Ленін), коли вирувало й кипіло суспільно-громадське життя.

О. Ільченко взяв порівняно невеликий відрізок часу — жовтень 1858 року — січень 1859 року. Проте в межах цього він показав поета не ізольованим, а широко розгорнув картину, широко показав в художніх образах всі суспільні верстви того часу. Петербург митців, Петербург дворових, кріпаки, безправні матроси іноземних кораблів, вуличне життя Петербурга, графські салони подані письменником з вичерпною повнотою.

Основна ідея твору «Серце жде» — передчуття поетом революції — сформульована автором в розмові Шевченка з артистом Олдріджем: «Ніколи, Айра! Куди б чайка не літала, до шуліки попадала... Це правда! А все-таки без солодкої мрії, без надії на щось, чого серце жде, сподівається, не прожить би мені стільки бід! Не пройти б мені стільки мук» (стор. 368).

Ось ця ідея і є основним стрижнем повісті, навколо якого групує автор тих чи інших персонажів повісті, й ставлення їх до неї, визначає їх характер, визначає їх ставлення до Шевченка.

Розглянемо тепер, як ідея селянської революції, що була заповітною мрією Шевченка, була натхненням його музи, коли серце поета ждало того часу, щоб безверхий козак порвав порфіру, потрощив корону і трон, втілена О. Ільченком в конкретно-чуттєвих, художніх образах повісті.

Історичний повістяр не лише художник. Він повинен бути істориком-дослідником. І не просто вченим дослідником, що вибірає факти, струшує порох з історичних фоліантів, витягуючи їх з архівів для опублікування, а таким дослідником, що має свою власну історичну концепцію на базі наукового світогляду марксизму — лєнінізму, на базі історичної науки марксизму — лєнінізму. Цей дослідник — борець за історичну правду — на основі документів сміливо руйнує всілякі забобони і фальсифікації, що викривляють об'єктивну історичну істину. Треба бути таким істориком-дослідником, щоб кожен рядок його твору, втілений в художні образи, горів пристрасною його ідеєю, щоб, не викривлюючи історичної дійсності, реалістичним показом стверджував свою любов або зненависть до тих чи інших персонажів роману чи повісті. Дослідник-вчений має допомогти художникові винайти в образі історичного персонажа те провідне, що становить основу характеру історичної особи.

Художник, спираючись на дослідника, не тільки має право, а й повинен фантазувати, додумувати і вигадувати, але так, щоб була художня правда, яка відбивала б об'єктивну історичну реальність. Себто, щоб минула епоха була відбита в творі не в осучасненому вигляді; щоб правдиво була показана боротьба прогресивних і реакційних течій тієї історичної епохи; щоб наслідком цього всього — праці художника-дослідника — був об'єктивно правдивий, високо-ідейний художній твір. Лише тоді історична повість матиме пізнавальне значення своєю історичною правдивістю, виховуватиме у читача любов до народу, його героїки, любов до світливих умів, героїчних борців минулих епох, зненависть до гнобителів і експлуататорів, до всього мерзотного, темного, що гнітило народ.

Повісті «Серце жде» не можна закинути, що автор не поєднав в собі, пишучи повість, художника з дослідником-істориком. Сумлінна робота вигідно відрізняє повість «Серце жде» від поверхових творів, що з'явилися в порядку ювілейного відгуку. Сумлінний дослідник виявився новатором: О. Ільченко вносить своє, нове трактування деяких історичних фактів (епізод з трактуванням антисемітської вихватки «Ілюстрації», розшукує нові, мало-відомі біографічні факти і своєю трактовкою їх вносить нове в біографію великого поета (поїздка Шевченка закордон). Кожна подія, кожен вчинок персонажу, розгортання подій повісті підперті відповідними історичними документами. Наведемо приклад. Тарас Шевченко, захоплений грою Олдріджа, прийшов за куліси, до нього в кімнату. Осць як змальовує цю сцену письменник: «Катя бачила, що Олдрідж лежить без сил, знеможений. А припадаючи до нього, валячись на Ліра (Олдріджа.— А. К.) вагою всього тіла, шаленів дядя Тарас, не звертаючи уваги ні на людей, що обступили їх кругом, ні на перукаря, що ждав, коли можна буде зняти з Ліра сиву перуку, грим, ні на поштового суфльора, що дожидав тут же можливості запропонувати свої послуги. Сльози текли з очей поета, пристрасні слова лайки та ніжності вимовляв він голосним шепотінням, укриваючи поцілунками розмальоване лице короля.

— Диявол ти чорний, чорт... Любий мій... Спасибі, спасибі... — Тарас не тямив сам, що говорив (стор. 368).

І порівняйте з спогадами Мікешіна, скульптора і художника, про цю ж саме сцену: «в широком кресле, развалясь от усталости, полулежал король

Лир, а на нем находился Тарас Григорьевич; слезы градом сыпались из его глаз, отрывочные, страстные слова ругани и ласки сдавленным громким шепотом произносил он, покрывая поцелуями раскрашенное масляной краской лицо, руки и плечи великого актера».

Ми навмисне взяли такий дрібний епізод, щоб показати, як, навіть в художніх деталях, автор повісті «Серце жде» вірний історичній реальності. Кажучи про документацію твору, слід відмітити такий художній засіб, як вмонтування в художню тканину твору справжніх історичних документів. Ці документи не лише передають колорит епохи, але відіграють важливу роль в розкритті рис характеру історичних осіб. Художній смак і такт повинні бути основою при вживанні такого засобу. Як зразок вдалого вмонтування можна навести введення у повість справжніх листів Т. Г. Шевченка і Щепкіна. Цими листами О. Ільченко розкриває благотворно рису характеру великого художника — відсутність користолобства (сторінка 359 — 361, розд. 73 - 74).

Проте інколи художній смак і такт зраджують автора. Тоді дослідник переважає художника і губиться авторська сміливість і оригінальність, немов він боїться, що читач не повірить ситуації, чи опису пейзажу, чи жанровій сценці, — дослідник настійно вимагає: підсилює посиланням на документ. І таке підпирання за всяку ціну історичними документами починає нервувати читача, бо він бачить як згасають фарби письменника і з'являється антихудожність. Губиться сміливість художника у відтворенні подій, а натомість блідий, анемічний, зайвий документ (стор. 82 — уривок з повісті Шевченка «Художник» недоречний; стор. 88 — опис Петербурга Свізьїна замість власного); так само штучно вплетені в форми спогаду документи з щоденника про Гоголя — стор. 241 - 242). От така зайва документація не тільки непотрібна в історичній повісті — вона шкідлива. Шкідливість її полягає в порушенні цілності художніх образів, у перетворенні письменника в компілятора історичних документів.

Замість того, щоб створювати художні образи, розкривати через них свої ідеї, письменник ховається за документ. І часом ці документи тенденційно підбираються, перетворюючись в настирливі сентенції. Так антихудожня тенденційність засмічує в окремих місцях повість.

Основною історичною проблемою повісті «Серце жде», що художньо розкриває, втілює ідею повісті — чекання буржуазно-демократичної революції, — є давня боротьба між дуками — срібляниками, нащадками кармазинників-старшини, і нащадками козаків-нетяг, що в нього тільки й майна, що шапка бирка, зверху дірка. Класова запекла боротьба між голотою-сіроюю і всевладними, одягненими в едваци і оксамити. Персоніфіковано це в повісті в образах-антиподах: Шевченко — Куліш. Крім цієї основної проблеми, автор ставить і таку, як загибель народних талантів у царській Росії початку другої половини дев'ятнадцятого сторіччя (історія кучера пана Болотова — Василя) і історично правдиво, художньо-переконливо розв'язує її. Тут же автор деталлю показує негасиму віру народного митця у перемогу народу (стор. 446); проблему опанування народом культури. Але, на жаль, О. Ільченко, цю проблему лише описав, не розв'язуючи її, і часом навіть спірно описав. Так, замість показу революціонізуючого впливу поезій Т. Г. Шевченка на селян-кріпаків (до речі, це історичний факт і є документи на цю тему), письменник обмежився лише згадкою, що лірники співають «Катерину»

(стор. 327). І нарешті, читання твору самим Шевченком в родині Борлаківських, де його чують кріпаки, теж безслідно проходить, не збуджуючи розуму кріпаків. Це вада повісті! Треба було сміливіше доміслити такі епізоди, показати революційний, бойовий вплив поезії Шевченка на свого читача — народ. Епізоди читання художніх творів на кухні у Спридона ілюстративні. Автор не спромігся наситити їх глибокою ідейністю. Коли б цих вад не було, тоді проблема — культура і народ — значно яскравіше була б розкрита і не лише ілюстративними жанровими сценками, хоч і майстерно виписаними. (Згадаймо епізод біля театру — стор. 259 — 264, розд. 51).

Загалом автор виявив себе в повісті «Серце жде» як вправний майстер епізодів з народного побуту. І всі епізоди поєднані з розкриттям образу характеру Шевченка. Відмітимо вправність автора в композиції повісті: всі епізоди дають змогу широко, засобом ретроспекції, висвітлити в формі згадок потрібні для повісті факти з біографії Шевченка.

В постановці і розв'язанні основної проблеми повісті О. Ільченко з сміливістю художника дає свою власну історичну концепцію. Тільки в країні соціалізму можлива така постава питання, лише на Радянській Україні можна сказати всю правду про минулі епохи, об'єктивно змалювати видатних людей історичного процесу. О. Ільченко образами - характерами П. Куліша і Т. Шевченка, ним створеними, гостро полемізує, нищівно руйнує концепції і забобони націоналістично-буржуазної концепції цієї проблеми скеровує вістря своєї художньої зброї письменник. Образ Куліша, цього талановитого, обдарованого діяча, всебічно розвиненої людини — один з кращих образів повісті. Трактовка цього образу письменником, розкриття характеру — оригінальна і свіжа.

О. Ільченко вкладає в уста Шевченка таку оцінку Куліша: «Падло ваш Куліш! — скрикнув Тарас і, потрясаючи кулаками, забігав по майстерні, — іезуїт! — Образ шекспірового Яго блідне перед ним» (ст. 313), і образом негритянської казки, розповіданої Олдріджем, порівнює П. Куліша в його ставленні до Шевченка, як гієну, що намагалася проковтнути місяць (ст. 346).

Чи правий О. Ільченко, малюючи так образ П. Куліша? Безперечно, правий! І ніскільки не грішить він проти історичної правди, коли в створенні образу Куліша відбиває типові риси цього ворога буржуазно-демократичної революції шестидесятих років XIX сторіччя, саме по головній лінії — взаємини Шевченка і Куліша. Майстерно письменник змалював цього хитрого, мінливого в своїх поглядах, нестійкого і упертого, многоликого Януса — П. Куліша. Не шаржуючи образ Куліша, не зменшуючи його позитивних властивостей і як людини (освічений, талановитий), і як діяча в історичному розумінні, О. Ільченко художньо відбив основну, провідну рису характеру цього діяча: Кулішеву боротьбу проти буржуазно-демократичної революції і проти Тараса як чинника, як ідеолога цієї революції; боротьба проти отого Тараса «проклятого духу бунту і гніву і зненависті» (ст. 67) примушує цього «розраховано тверезого чоловіка» (ст. 51) йти на всяку підлоту. Панько Олелькович ладен зробити з Шевченка п'яницю; він вдається до фальсифікації підписів, викрадає рукопис Шевченка (ст. 287), для нього нестерпно помічати закоханість Шевченка в кріпачку; щоб запобігти цьому, він намагається підсунути Шевченкові панночку Ясю. З цих і подібних епізодів,

яскраво змальованих автором повісті «Серце жде», виростає образ «зарозумілого» (ст. 41) двурешника (розділ II), користолобця Куліша. Художніми деталями письменник вирізьблює портрет цієї людини «з холодним розумом, черствим серцем». Будучи в гостині в Толстих, Куліш не спускає погляду з орденів на грудях у якогось сановника (ст. 182). Це не шарж, а влучна, правдива характеристика цього ретрограда. І взаємини з поміщицею Ганною Борлаківською і хваління (прямо фіміам!) Шевченка баронові Клодту — все це з єдиною метою «неука неосвітнього» (ст. 56) зробити менш небезпечним. О. Ільченко правдиво і художньо показав в образі Куліша боротьбу українського панства проти Шевченка, намагання цих панів приборкати Шевченка, перетягти на свій бік. І ніякого шаржування, згущення фарб, чи навмисної неґації, в цьому образі немає. Навпаки, образ Куліша автором подано в усій його суперечливості, вдало і художньо переконливо відбито мінливість поглядів Куліша, підкреслено провідне, типове в цьому образі.

На жаль, оцієї художньої викинченості, суцільності бракує в змалюванні образу Т. Г. Шевченка в повісті «Серце жде». Не можна категорично твердити — що образу Шевченка немає в повісті. О. Ільченко з щирим ліризмом і теплою малює постать Шевченка. Пристрасна любов до персонажа повісті відчутна в кожному рядкові. Деякі риси характеру Шевченка правдиво і яскраво відбито: гаряча любов до вітчизни, до своїх поневолених братів, бажання здобути їм щастя-долю виростає в глибоке, благородне почуття інтернаціоналізму. Бажання, щоб усюди люди були вільні і щасливі. З любові до батьківщини виростає інтернаціоналізм поета-бунтаря. І письменник розкриває це в епізодах зустрічі Шевченка з Олдріджем. Ця зворушлива дружба двох геніїв поневолених народів — найкращі по ліричності, глибокій ідейності і художньому відтворенню сторінки повісті. Любов Шевченка до дітей, його закоханість у природі, допомога талантам з народу, коли поет навіть затамує свої почуття (історія кучера Василя), його висококультурність (оцінка Шевченком «Осади Пскова» — незакінченої картини Брюллова) (ст. 208), суперечка з П. Кулішем про творчість Островського (ст. 279), демократизм поета (яскравий епізод з водовозом на Невському проспекті і зокрема прекрасне закінчення цього епізоду) (ст. 174), — все це типові риси образу - характеру Т. Г. Шевченка. Особливо яскраве змалювання самотності поета (ст. 439). Тут Ільченко майстерно створює образ одинака - революціонера, показує коріння цієї самотності, які були в тому, що трудяще селянство в той час ще не могло активною, усвідомленою політичною акцією підтримати своїх ідеологів - вождів.

Можливо, що саме таким художнім засобом — показом окремих рис характеру — бажав створити образ поета О. Ільченко. В більшості епізодів він досяг своєї мети.

Але тут починається наша суперечка з автором. Нас не задовольняють окремі досягнення письменника. Кращим, художнішим сильнішим хотілося б нам бачити образ Тараса Григоровича Шевченка в цій загалом хорошій, оригінальній повісті. Чому, на нашу думку, бракує монолітності, внутрішньої судильності образу Шевченка в повісті О. Ільченко? Тому, що в створенні образу Шевченка дослідник подекуди знову перемиг художника. Інколи авторі, говоримо це ще раз, бракує сміливості художника. Чи не тому так забагато Шевченко в повісті розмовляє своїми віршами, цитує на пам'ять

довжелезні цитати з Гоголя тощо. Тут ми констатуємо зниження художності в таких місцях. Навпаки, там, де О. Ільченко не дотримується букви, а по своєму відтворює дух творчості і характер Шевченка, там він досягає значної художньої переконливості. Але основна вада в тому, що письменник недостатньо змалював провідну рису характеру Шевченка, його бунтарський дух. І не лише в словах від автора, а й в зображенні вчинків, дій поета.

Чи не тому так замало місця приділено змалюванню зустрічей Шевченка з Чернишевським. І, порівняно з іншими розділами повісті, ці місця виписані автором без ліризму, без внутрішньої схвильованості, безбарвною мовою. Та й 2¹/₂ сторінки тексту на 453 сторінки книги замало. Правда, в цей час Шевченко лише познайомився з Чернишевським, але це не знімає обов'язку з письменника знайомити це змалювати яскраво. Чи не тому в повісті лише згадано прізвище М. Курочкіна. Тут уже певна прогалина, бо коли ми задамо собі працю переглянути сторінки щоденника Шевченка, то побачимо, що в цей час М. Курочкін, саме він, був другом поета (записи в щоденникові Шевченка від 20-IV, 6-V, 8-V, 16-V 1858 р.), і так само дивно, чому в повісті немає згадки про вихід «Искры».

Ми не збираємось критикувати письменника по лінії «чого немає в повісті», але ці історичні факти і їх художнє відбиття підсилюють у повісті монолітність образу Шевченка. Зробили б цей образ яскравішим, повнокровнішим. Це мабуть відчув сам письменник і тому ввів епізод з ходоками та епізод з виступом Шевченка перед студентами на вулиці Петербурга. Отут до речі поставити питання про місце домислу в історичному творі. На початку повісті є вигадана автором зустріч Шевченка з Пушкіним. Ця зустріч добре написана і історично виправдана. Такий домисел треба вітати, бо він впливає з знання історії письменником, з його високого ідейно-художнього рівня. Проте виступ Шевченка перед студентами на вулиці не тільки не відбиває історичної дійсності, а й порушує художність самого образу.

Розгляд повісті «Серце жде» надто збільшився б коли б ми детально почали розглядати всі побічні і епізодичні персонажі. А їх в повісті «Серце жде» чимало. Як позитивну рису повісті треба відмітити, що всі персонажі сюжетно міцно пов'язані і потрібні, щоб відтінити ту чи іншу сторону характеру основних образів. Загалом сюжет повісті міцний. Правда, деякі розділи повісті можна було б скоротити, наприклад розділ 63. Він нічого нового не додає до розкриття образу Шевченка чи образу Старова. Вправність О. Ільченка у змалюванні як основних, так і побічних образів повісті виявилась у тому, що він змальовує персонаж, не лише наголошуючи на одній якійсь стороні характеру, а всебічно, намагаючись дати образ в його розвитку, показати куди має привести діалектика розвитку внутрішніх протиріч. Особливо показовий з цього погляду образ барона Клодта. Деякі з епізодичних персонажів мають самостійне художнє значення і змальовані автором яскраво. До таких належать в першу чергу образи Олдріджа, Старова, Борлаківської. Особливо хочеться зупинитися на образі кучера Василя. Це одна з творчих перемог письменника. Образ талановитого кріпака-скульптора соковито змальований Ільченком. Кожен вчинок цього персонажа впливає з логічного розвитку образу. Навіть такий вчинок як викрадення «Кобзаря» з скрині кухаря Спиридона, яскраве свідцтво уміння автора правдиво, всебічно змалювати психологію людини.

Образ суфльора німецької трупи лапідарно змальовано. Двома-трьома мазками О. Ільченко показав не лише огидний тип шпигуна, а й до якої грані загублення людської гідності доводили людину гніт і безправ'я царської Росії.

Образ Катерини Толстої, спогади якої є основою історичного матеріалу для даної повісті, не пощастило авторові чітко окреслити. Особливо в кінці повісті, коли замість розкриття провідного в характері Катерини, автор сам себе обмежує, мовляв, хтойзна — чи це було те або інше. Таким чином сам автор не визначив свого ставлення до цього персонажу. І читачеві не ясно — чи це сентиментальна панночка, чи справді людина прогресивна. Не виразні, схематичні образи Чернишевського, Толстої. Так само лише для сюжету введено образ Марини. Вона цілком укладається в схему нещасної героїні, не грає в романі самостійної ролі.

Історично не вірна трактовка поета Щербини. З такою трактовкою Щербини як прогресивної людини, щирого друга Шевченка, ми погодитися не можемо. Тут О. Ільченко загубив свій бойовий напрямок і даремно ідеалізує цього «либеральствующего» дворянського поета. Просто автор не додумав цей образ до кінця.

Відмітимо деякі мовні недоліки, неправильну синтаксичну будову речення тощо (ст. 10 — неясність з фарбами, ст. 72 — блики тощо). А так само інколи письменник втрачає почуття міри і руйнує сам створений ним настрій введенням непотрібного комізму (ст. 231).

Повість О. Ільченка «Серце жде», не зважаючи на деякі спірні моменти в трактовці автором як образу Шевченка, так і інших персонажів, що ми відмітили в цій статті, — одна з кращих повістей про петербургський (після заслання) період життя Шевченка. Автор відтворив тодішній Петербург, яскраво і художньо змалював пейзажі Петербурга, правильно відбив в образах повісті тодішню бурхливу епоху.

Пізнавальне значення повісті полягає в тому, що в чуттєво-реальних образах вправно розкритий зміст тодішньої класової боротьби, створено галерею персонажів царської Росії епохи шестидесятих років. Наш читач цікавістю і користю для себе, і не тільки юнак (на якого розрахована ця книжка), а й доросла людина прочитають повість О. Ільченка про «гнівного Тараса» і полюблять і книгу і письменника.

Андрій Клочья

Петро Дорошко — „Полісянки“

Держлітвидав, Київ, 1939, ст. 93

Перед нами не перша книжка лірики молодого поета і ми уже вправі себе запитати: що він за один? Що приніс він нового в нашу поезію? З яким світом вражінь і думок він нас познайомить? І що, нарешті, відрізняє його від інших наших молодих і старших поетів? Коли б ми почали наше порівняння з останнього пункту — з порівняння поезії Дорошка з поезією Тичини, Рильського, Бажана — це порівняння вийшло б не на його користь. Нема у Дорошка ні формальної досконалості Рильського, ні неспокійних вічних шукань Тичини, ні величезного словника Миколи Бажана. А втім це можна сказати не лише на адресу Дорошка: мало дерзають наші молодші поети! Проторений шлях їм видається безпечнішим, опис зовнішності речей і подій їм імпонує більше, ніж проникнення у внутрішній світ людини. Описових балад і поем нашої поезії не бракує. Як це робиться? Здобувається десь матеріал про якусь подію і потім переказується з протокольною точністю у віршах. Однак переказ події, якими б досконалими віршами це не робилось, є лише переказ і все. Це ще не мистецтво, не творчість — це, коли хочете, ремісництво. Мистецтво там, де річ зривається з середини, де відбувається шалена боротьба пристрастей, де зростають і розвиваються характери. Мистецтво не констатує факту — воно виявляє його сховану суть. Коли б з цією міркою підійти до надбання П. Дорошка, не все в його книзі задоволило б нас. Беремо його такі речі як «Перекоп», «Баладу про Богданиху», «Волочаївку». До них можна прикласти все, що сказано вище: це нагромадження загальностей, що констатують відомі факти, — і все. Поет не диференціює, не вибирає, не акцентує на чомусь одному свою увагу — він іде широким фронтом, таким широким, що нічого не встигає помітити, єдино цій події властивого. Ідуть маси людей, наступають, стріляють, штурмують, перемагають. Але ж це, загалом кажучи, читачеві уже відомо. І чи не тисячу раз правий Павло Тичина, що, одійшовши від загального, розвинув у своєму «Поєдинку Котовського з білополямком» один, лише один епізод із багатого і прекрасного життя Г. І. Котовського?! «Програвши» в ширині охоплення, він виграє в глибині: на одному епізоді автор зумів показати нам образ Котовського — людини многогранної і багатой. Він прекрасний полководець, особисто безмежно безстрашна людина, разом з тим він небезпечний борець словесного турніру — дотепний, гострий, уїдливіший, насмішуватий, запальний. Його мова багата, влучна, його поведження пройняте тим внутрішнім благородством, тією силою і безстрашшям, які характерні для бійців революційного соціалістичного радянського суспільства. Водночас автор не піднімає його на котурни: він не проголошує істин, не ширяє в небесах, не чахне в абстракціях; говорить він про звичайні конкретні речі. Колись Флорбер мріяв, власне бився над проблемою описання банальної сцени без банальності у викладі (така була банальна доба, в яку він жив!). Тичина по-

ставив перед собою значно складніше завдання: в звичайній ситуації, засобами «низького штилю» (а надто в диспуті з білополямком) показати образ героїчної, незвичайної людини. Цей приклад, на нашу думку, вартий наслідування і дальшої розробки: в ньому закладений великий принцип — принцип реального показу образу.

Отже ще раз зауважимо, що П. Дорошко в своїх розробках теми «Перекоп», «Волочаївка» не піднявся вище того стану в нашій поезії, який ми мали до появи «Поєдинку Котовського». Але це зовсім не значить, що наш поет так і залишився на цих позиціях. Це було б сумно. Дорошко належить до людей неспокійних і шукаючих. В пошуках виходу з безвихідного куту голої описовості він спромігся зробити великий крок уперед і цей крок лежить в площині тих шукань у Тичини, про які ми вже говорили. Це внутрішній світ людини. При такому показі промені йдуть не з окола на річ, а навпаки: зовнішнє освітлюється світлом, яке йде від людини. Досягнення Дорошка в цьому плані наявні й вірадрні. Ми говоримо про шевченківський цикл Дорошка «Шевченко у Седневі» і «Шевченко у казематі».

Сідає сонце. Над водою
Шелеснуть, змовкнуть комиші ...
Прийшла весна, та і з весною
Не прийде спокій для душі.
Та де його шукать спокою?
Ось ще один скінчився день ...
Він * ясень обхопив рукою
І став над урвищем.

Ген - ген,

Там за лугами за Снивою
Убогі села простяглися.
Торгують волею людською
Годовані собаки скрізь
Отам у селах.

Рідна земле,
Чого ж осквернена мовчиш?!
Ні, ні! Не прийме, не прийме
Цього душа його ... Згориш,
Згориш в огні, лукавий кате,
Згориш в огні — настане час —
Бо в серці людському завзятий
Огонь борні не згас, не згас!

...
Так, гнаний думою тяжкою,
Стояв і марив. Комиші
Змовкали. Ніч на видноколі
Ховала все. Лише над ним
Шуміли ясені, тополі
Своїм шумінням весняним.

(«Шевченко у Седневі»).

Отже для нас з'ясується, що книга Дорошка не книга досягнень, а книга шукань — може більш інстинктивних, ніж усвідомлених. Через це вона не робить враження чогось цілого, і той порядок, який автор запровадив у книзі, розбивши її на розділи, — порядок формальний, а не творчий. Які ці розділи? Після прелюдії іде поліський цикл, далі теми громадянської війни, потім вірші про Іспанію, четвертий, шевченківський, розділ містить також переклади з Некрасова та кілька віршів на сучасні теми і, нарешті, в п'ятому відділі зібрані поезії на особисті теми.

Найцікавіші в книзі, якщо проминути шевченківський цикл, про який уже йшла мова, це, безперечно, поліські поезії і цикл особистої лірики. Нам здається, що саме в цих циклах поезія П. Дорошка нова і свіжа. На особисту лірику наша поезія ніколи не була бідною, але, мабуть, лише кількісно. Поети не мало позмагались між собою у щонайдетальніших виписах своїх почуттів до коханої дівчини, але цих почуттів виявлялося не так і багато: радість зустрічі і любовне томління. Дорошко, добре це чи погано, не йде цією лінією. Його тема — розлука, прощання, розрив. Це вносить в його поезію особистої лірики неспокій, напруження.

Не встигне зникнуть дух конвалій,
Не встигне місто одцвісти —
Ми розпрощаємось, а далі
Десь буду я, десь будеш ти.

(«Марія», ст. 86).

На прощання я тебе покличу
І, коли ти прийдеш, розкажу
В тишині ту мрію таємничу,
Що для тебе тільки бережу.

(«На прощання» ..., ст. 89).

Гарячі стискали ми долоні,
Від'їздила ти в далеку путь
І мені на людному пероні
Жартома сказала: «все забудь».

(«Слався верес», ст. 90).

Всім серцем за тобою я полинув,
Хоч і зустрінулись ми тільки невзначай.
Прощай же, дівчино, прощай, Галино,
Прощай, прощай.

(ст. 82).

Герой поезії Дорошка живе під полюсом вічної розлуки. Чому? На таке запитання немає відповіді — «Ластівки літають, бо літається, і Ганнуся любить — бо пора» (Рильський). Проте воно цікаве з суто літературного боку: поет знайшов спосіб показувати інтимні людські почуття в неспокійному русі, тим самим роблячи крок до їх глибшого виображення.

Продзеленчать міські трамваї,
Відійде поїзд в далину...
Чи спом'яне мене — не знаю,
А я щоденно спом'яну.
... і обніму тебе з любов'ю,
І подивлюсь на дальній шлях...

(Марія», ст. 86).

Отже тема розлуки, прощання — це тема глибокого кохання, чистого, тривалого. Проте треба сказати, що саме цей цикл найменш опрацьований мотом з формального боку. Тут багато недоробок, незграбностей в окремих строфах, а то й цілих віршах. Зокрема читача, який на своєму столі має лірику Рильського і Тичини, не може не вразити прикро хоч би який вираз з уже цитованого віршу: «розкажу в тишині ту мрію»... Казку розказати можна, оповідання, — мрію — ні. Синтаксис не допускає цього (розповіді можна про щось вимріяне). Взагалі ж цей вірш («На прощання») найслабший з того, що є в книзі. Герой поезії закликає дівчину на розмову, щоб виповісти їй свої завітні мрії. Це добре, однак ці запитання обумовлені, ми б сказали, найгоїстичнішими застереженнями: коли дівчина не схоче слухати цих розмов, або не зрозуміє їх, чи не знайде за потрібне зрозуміти їй сказаного, то вона мусить бути: «розумом глуха, черства в чутті». Коли автор обрав своєю темою прощання, то він мусить зрозуміти, що на нього обидві сторони мають право в однаковій мірі. Не завжди літається ластівкам і не завжди хтось там до серця Ганнусі. Але звідси не випливає те, що вона має глухий розум і серце черстве.

Так само слабкий вірш II у циклі Галина.

Ти не оспівана любов моя,
Ні ти оспівана в піснях мого народу.
Нехай же ще раз оспіваю я
Твою величну українську вроду.

Печать сухості і безсилля лежить на цих риторичних рядках. Зрозуміти щось тут річ тяжка. Хто має оту «величну українську вроду»? Любов героя поезії? Так це ж нонсенс. Чи, може, мова йде про кохану дівчину? Тоді чому ж обов'язково і саме вона мусить бути оспівана в піснях усього народу? Чи, може, мова йде взагалі про любов — тоді це знов таки нонсенс, бо любов не може мати ніякої вроди — ні величної, ні звичайної, ні якоїсь іншої.

На жаль, це не єдині незграбності, які ми зустрічаємо в цьому циклі. Так, автор, не задумуючись, пише: «я знов побув у тому місці, де ми колись були удвох». Нам здається, що краще було б не побув, а побував (не кажучи вже про надто велику близькість однотипних слів «був» і «побув»: побув форма часткова — «побув трохи й пішов», тим часом зміст вірша говорить про інше — про тривалість дії, протяжність — одвідав те місце і довго блукав). В іншому місці циклу ми зустрічаємо такий ось вираз: «люблю серед полів, лісів, садів відчутти зміст, складне життя природи»... Чи не здається читачам що вираз «люблю ... відчутти зміст» не вкладається в норми української синтаксиса?

Зауважимо, що ці досадні незграбності зустрічаються лише в цьому

циклі і, одверто кажучи, дуже шкодять йому. Інші цикли опрацьовано значно краще. Зокрема особливою свіжістю і досконалістю обробки відзначається поліський цикл. Величю і прекрасно звучать строфи «Епічної прелюдії».

У тім краю, де народивсь я
І де зростав — природа гордовита.
Там сосни рівні аж до хмар стоять,
Там запашні луки. Там сіють жито
На ґрунті піскуватому. Росте
Там оситняк — ним болота укрите,
Що простяглися між лісів. Зате
Чудові ті ліси!

Але все ж найкращими віршами в циклі (і в цілій книзі), є «Вечір» — ескіз досконалий по формі й по змісту і «Льон» — поезія насичена сонцем, ароматом квітів, повітрям.

Ой давно вже смуги-полоси
Позникали на полях,
Льон підвівся аж до пояса,
Розквітає на полях.
Зеленіє повний силами —
У землі вони під ним —
Бачить світ очима синіми
Наче небо, що над ним.
Одцвіте і, не столочений,
На лану дозріє льон,
Пожовтіє, мов золочений,
Під гарячим сонцем льон...

Не можна утриматись, щоб не процитувати згаданого ескізу «Вечір», де на фоні багатой природи подається образ щасливої матері Радянської землі.

Над ставком кружляють птиці,
В полі квітнуть чебреці.
Надвечір'я. Бронзолиця
Через поле молодиця
Йде із сином на руці.
Повна сила і спокою —
Не бариться, не спить...
Нахилилась над водою,
Материнською рукою
Сину ніженьки помить.
В позолоті сонця поле,
У сіянні тихий став,
На воді повільні кола.
І розноситься довкола
Життєдайний запах трав.
Над ставком кружляють птиці,

Пахнуть медом чебреці,
Промінь сонця впав на лица.
Величава трудівниця
Йде із сином на руці!

Сильне враження також справляє іспанський цикл з його основним рефреном:

Дрижіть, кати, росте народів гнів —
За крок, за смерть хоробрих вояків.
Земля іспанська дише гнівом помсти!

Наш висновок — Петро Дорошко поет покищо нерівний; поруч з прекрасними поезіями в його книзі мають місце речі недосконалі і, що найгірше, зле опрацьовані. Є в нього, як ми бачили і теми загальні, нерозроблені, взяті поверхово; проте, і ми також бачили це, — він уперто шукає виходу і шляхів до їх кращого опрацьовання. Це між іншим розуміє і сам поет.

«Я ще тільки розправляю крила» — пише він в останньому вірші. Побажаємо ж йому успіху на цьому шляху!

Іван Сенченко.

О. Гольдес

ПРО ЗБІРКУ ВІРШІВ ХАНИ ЛЕВІНОЇ

Весь довгорічний поетичний шлях Хани Левіної, її творчість для дорослих обумовили прихід поетеси до дитячої літератури. Проблеми родини, кохання, виховання завжди були характерними для її творів. Левіна з глибоким болям, навіть з надсадою сприймала риси старого побуту в радянському житті, вона натхненно, з невідомою радістю розповідала про нові соціалістичні відносини в нашій країні. Хана Левіна належить до числа найбільш інтимних поетів у єврейській радянській літературі; вона інтимна не в розумінні індивідуалістичної замкненості, а в своєму невтомному устремлінні зрозуміти, творчо передбачити й дати поетичний вираз особистим переживанням радянської людини, вона шукає соціалістичну суть цих переживань. Її вірші відзначаються особливою ліричністю, в якій часом притаманна деяка зайва сентиментальність, але зате їй зовсім чужа найменша риторичність. Саме через це Хана Левіна цілком природно мусила звернутися до дитячої пісні й казки, — адже радянська дівчата, наше молоде покоління з'являється чи не найбільш яскравим і вже, звичайно, надто ліричним, задушевним свідомством того, як далеко ми пішли шляхом щасливої соціалістичної ери.

Вірші для дітей — «Казочки та пісеньки для братиків і сестричок» — таку назву має збірка Хани Левіної, видана цього року Держнацменвидавом України, — мусять бути зрозумілі дитині, бо розраховані на її психіку. Це незаперечна істина, але незаперечна і така істина, що класична дитяча література, яка черпала собі натхнення в народній творчості, завжди була люба й для дорослих; вона по різному, але незмінно хвилювала читача з ранніх дитячих років до глибокої старості. Дитяча пісня або ж казка повинна вести нас до багатого світу дитячої фантазії; повна грайливості й дитячого зачарування, вона повинна правдиво малювати душевний уклад наших дітей; але дитяча пісня повинна мати свій підтекст, який у всій своїй різноманітності ще не може дійти до дитячої свідомості, але все ж будить його живу думку, його здорові почуття. Це найбільш суворий і педагогічно правильний критерій оцінки. Найкраще це почувають діти; нудні, дидактично-сірі, паточно-солодкі твори, при всій їх приступності, діти відкидають як «несправжні».

Різну естетичну насолоду відчувають дорослі й діти, читаючи хорошого дитячого вірша. Незвичайна чистота сприймання, притаманна дитині, нам вже втрачена, а дитяча чаруюча наївність нам, справді, не до лица. Однак, між сприйняттям дорослого й дитини існує певний зв'язок і чим міцніший цей

зв'язок, тим, на наш погляд, очевидніша художня цінність твору. З такого погляду ми й розглянемо збірку Хани Левіної.

«Моя тайна» — назва першого вірша в збірці. Хлопчик слухає радіо, він жде незвичайної, чудової події:

У кімнаті, у куточку,
Біля шафи, на стіні
Два кружала на шнурочках
Все розказують мені.
І промови, і пісні —
Все розказують мені.
От з Москви казали зараз,
Що вороги позмовлялись,
Щоб підлізти та підкрастись
І на Сталіна напасти.
Тільки він здолає їх —
Сталін наш — сильніший всіх!
Через гори і простори
Сталін наш до всіх говорить.

Йому здається, що вороги напали на нас, на великого Сталіна. Сталін розбив ворогів. Хлопчик викликає Москву. Сталін у Кремлі почув його голос. І ось хлопчик розкриває Сталіну свою таємницю: йому вже 7 років, він хоче охороняти вождя; його стріла, хоч і гумова, але летить на сто миль. Він клянеться:

Не боявся б я нічого,
Я б вам був за вартового,
До землі припавши вухом,
Я б тоді лежав і слухав
Кожен крок і кожен рух.
Хто іде — чужий чи друг?

Він визнає друга, він зуміє розпізнати й ворога і вчасно попередити про нього. Правда, можуть виникнути побоювання, що мати не відпустить його, однак він і цього не боїться, бо певен:

Може буде хтось казати,
Що мене не пустить мати,
То скажу на це я прямо:
— Не така у мене мама.
Мама шлях мені покаже,
Приведе мене і скаже:
— Ось дорога до Кремля!
І піду на варту я.

Ленін і Сталін — наяскравіше втілення нашої героїчної дійсності. Вожді країни соціалізму житимуть у віках, вони з'являються вершинами прекрасної соціалістичної дійсності, вони багатирі нової народної легенди. Імена Леніна і Сталіна наші діти вимовляють з великою любов'ю: вони дітям такі рідні,

близькі і легендарні водночас. Таємниця хлопчика — адже це таємниця нашої дівчорки. Це реальна таємниця — мрія, бо реальні ж діти, що хочуть і стоять на варті країни, бо реальні, живі матері, що вказують дітям дорогу до Кремля.

Хана Левіна знайшла відповідну форму, щоб показати як переплелися в нас чудова легенда і не менш чудове життя: радіо-наушники на стіні і казково-фольклорний мотив — «до землі припавши вухом», і все передано з виключною легкістю й теплотою.

Такий самий характер вірша «Свято». Під час Жовтневого свята, увечері, тихо засипає дитина. Вона сповнена святкових вражень; сниться їй, що вона хоче летіти до Сталіна, передати йому букет квітів; раптово з'являється журавель, бере її собі на крила і летить далеко, далеко, до Москви. І всюди, де вони пролітають, їм назустріч линує звуки музики, всюди веселяться люди, ключем б'є радість народу. Ось біля самого Кремля журавель опускає свого пасажира, і лише тоді хлопчик згадує, що забув узяти приготовані квіти, що він напевно розтріпаний з дороги, і йому стає соромно:

А от і столиця... Ой, скільки вогнів!
Та тут я хитнувся й додолу злетів.
Упав і не вбився. Підводжуся я —
Дивлюсь — проти мене ворота Кремля.
Лунають за брамою кроки тверді.
Це ж Сталін, це Сталін простує туди.
Ой, як же застукало серце моє!
Він тут! Він підходить, він руку дає.
За вітром розмаялись поли шинелі,
До мене всміхаються очі веселі.
І раптом стає мені сором до сліз,—
Я ж руки замазав як падав униз.
І квітів у мене з собою немає.
А Сталін сміється й мене пригортає.
— Ти ж, мабуть, замерз. Ти так довго летів,—
Й шинелю мене обгорнув і прикрив.

Так постає перед нами образ вождя-батька, такого ласкавого й сердечного. А дитяче безпосереднє сприймання образу вождя більш ніж природне в нашому житті.

Дуже зворушлива пісня «Як тебе звати?» про нашу та іспанську дитину, що знайшла собі притулок в радянській країні. В цій пісні немає дивних снів, немає фантастики, — тут все дуже просто: щаслива дитина країни соціалізму приймає нещасне іспанське дитя, батьки якого загинули в боротьбі проти капіталізму.

Хочеш, будеш мого брата
Братом називати?
В мене мама краща в світі.
В мене ще є братик.
Хочеш, будеш мою маму
Також «мама» звати?

Він дарує їй свої цятки й молоточок, парашут, дімох, кішечку, він обіцяє стати її справжнім братом, він готовий подарувати їй свої найкращі скарби:

Ось і мама йде, Жуано,
Перестань журитися.
Ну, скажи до неї «мама» —
Ти ж моя сестриця.

Ми віримо, що наша дитина здібна так говорити й почувати. Ми пам'ятаємо, як радянська дівчорка переживала страждання іспанського народу, як радувала її кожна звістка про героїчні вчинки іспанських республіканських бійців; ми знаємо з якою братерською гостинністю наші діти зустрічали маленьких іспанських біженців. І ми кажемо: хіба не межує з чудом цей дух інтернаціоналізму і людяності, що вже з юних літ притаманний радянському громадянину, це велике почуття, що живе в мільйонах дитячих сердець; хіба це не чудо, особливо якщо згадати буржуазне «гуманістичне» красноріччя? Ми вдячні поетові, що нагадав нашим дітям і нам про ці прості й дивні речі.

В збірці Хани Левіної чимале місце займають сугубо-політичні вірші та казочки. На жаль, не всі вони на належній ідейній і художній висоті. Ми вважаємо, наприклад, що поема «Марко» про хлопчика-пастуха та його сміливу боротьбу з беркутом, що вкрав ягницю, надто розтягнута й описова. Казка «Золотий Павлик» хоч і багата на барвисті деталі, але наївно дидактична, а головне, перевантажена довготами. В кращих же піснях цього жанру Левіна вдало розкриває, змальовує політичні переживання радянської дитини, що складають невід'ємну частину її внутрішнього світу, найкрасивіші поривання її душі. Вона створює для молодого читача хвилюючі й зрозумілі твори, покликані організувати, збуджувати його соціалістичні, громадянські почуття.

Особливо слід відзначити дуже гарну пісню про Кірова, пісню наскрізь фольклорну, де старі фольклорні мотиви зазвучали зовсім по-новому.

Своєрідність дитини, вся ніжна й багата гама дитячої душі — все це риси, що викликають у нас посмішку і зводять нанівець наш гнів, навіть коли дівчорка пустує і може «натворити лиха» — гарно зображені в багатьох віршах Левіної.

Мати вчиться, вона просить Вілю тихше гратися, не заважати їй. Віля погоджується: «Я гратимусь дуже тихо, я збудую поїзд». І він грається так тихо, що в домі все тремтить, ніби під час землетрусу.

А тоді сказав до мами,
Загримівши іграшками:
— Правда ж, я тут грався

тихо?

Правда ж я тут гарно їхав?
Ти як сядеш працювати,
Я завжди так буду грати.

Добре?

Ви посміхаєтесь і вимушені погодитись: дійсно, Віля хороший хлопчик, в нього лише деяке неправильне розуміння тиші.

А ось ще один вірш такого ж типу — «Маріана допомагає мамі». Маріана дає собі слово зустріти маму з квітами, прибрати в кімнаті, заштопати сумку, прибрати ліжко, заспівати пісеньку, але на ділі вийшло дещо інакше.

Така ж неважна доля спіткала й інші роботи і лише коли мати повернулася додому, все, що думала зробити дівчинка, здійснилося: мати заштопала сумку, поприбирала, потім вимила й причесала дівчинку і поклала її спати. І, справді, вас зворушують мрії маленької дівчинки самій все зробити, хоч вона й не зуміла дотриматись своїх обіцянок. Ці вірші відрізняються тонким юмором. Дидактика, що прихована в них, мораль не випинають, не лежать на поверхні. Легкий юмор робить пісню природною, художньою і виховна роль її завдяки цьому більш значна. До цього ж циклу відноситься найбільша кількість віршів для дітей з життя тварин. Гарно написана пісенька «Пальчики». Хлопчик хоче спіймати півника, він розпрямляє пальчики, кожен пальчик обіцяє допомогти, але коли півник майже в руках, у нього всі пальчики лякаються.

В сина пальці молодці —
Помагали всій руці.
Але враз почувся крик —
Півень крикнув — «кукурік!»
І — стриб назад всі пальчики,
Всі пальчики - стрибальчики.
Постулялись в кулачок,
Налякав їх півничок.

Автор зумів показати прив'язаність маленьких дітей до тварин і птахів, їх ненаситне бажання пізнати навколишній світ. З віршів для дітей про життя тварин особливу увагу привертає вірш «Крокодил». Віля причаївся в лісі між деревами, дитяча рушничка його напоготові, він просить і молить маму не рухатися, сидіти тихо, бо він бачить крокодила і хоче пристрелити його. Мати сміється, але Віля так яскраво й жваво змальовує їй уявного крокодила, що вона поступається і готова допомогти йому.

— Тихше, Вілік, синку мій,
Якщо звір з'явивсь лихий,
Я від тебе не піду,
Я залишуся в саду.

Віля обурений: як це мама не розуміє таких звичайних речей?

Нам подобається ця дитяча гра в небезпеку, стремління дитини вигадати небезпечного ворога і вступити з ним у бій. Це психологічно вірно й необхідно — уявний крокодил в саду — гра, що сприяє розвитку сильного характеру. Маленький Вілі правий — йому не слід заважати.

Хана Левіна приділяє багато місця і віршам про природу без участі дітей. Найкращий з них — це казка (прозова, місцями завіршована) «Про дрофу, жайворонка та ховрашка». Поставивши перед собою завдання дати читачеві об'єктивно пізнавальний матеріал, Левіна збудувала захоплюючий поетично насичений сюжет.

Свіже описання польоту жайворонка в блакитному небі, дзвінкою його пісні до берез і степового колодязя.

Зразком поетичної розповіді дітям про явища природи може служити розмова дрофи з вітром. Пристає вітер до дрофи, а вона тікає від нього все швидше й швидше. Чим я нагрішив? — намагається взнати вітер, а дрофа йому у відповідь: «Ти жалюгідний балакує. Хто вчора розповідав мені, що за мною женуться мисливці та собаки, а сам в ту ж мить помчав до собак і сповістив де я. Що було б зі мною, якби не колосся в полі? Вони приховали й ледве врятували мене».

Багате, яскраве життя природи, південне сонце, глибоке блакитне небо, золоті ниви — ось чим дише ця казка; діти читатимуть її з охотою й з користю для себе.

Кажучи про вірші, де описується природа, не можна обминути деякі ліричні пейзажі. Наведемо один характерний зразок вечірнього пейзажу.

Відійшло за обрій сонце.	Вище,
Дужче пахнуть васильки.	Вище попливла.
Засвітилися угорі,	А в саду, в кущах на гілці,
Ніби дальні ліхтарі,	Дзьобик гріючи під
І зірки	крильцем,
І літаки.	Пташечка сидить мала,
Від землі у небо сине	Тиха, як оте гілля.
Тепла пара лине, лине;	

Можливо, цей пейзаж не вражає виключними ефектами, незвичайними порівняннями та епітетами, всім тим арсеналом удавано художніх засобів, що здаються чарівними деяким поетам.

Ми вважаємо, що простота й вечірня тиша цього вірша являють його основну вартість, а якщо говорити про художні засоби, якщо аналізувати, то птах, що хитається на віточці, і діти, що засипають у матерів на руках, і літаки, що засвічують перші вогні в небі, — це не галасливі, але глибоко відчуті і гарно підмічені поетичні деталі чудового вечірнього пейзажу.

В збірці Левіної трапляються окремі невдалі вирази, рядки, строфи; недоліком слід вважати також багатословність в деяких віршах, розтягнутість. Але все це не характерне для збірки в цілому і не може затемнити якостей її. Тому ми без сумніву робимо такий висновок:

За кілька років роботи в дитячій літературі Левіна внесла багато нового й свіжого в цю досить відповідальну галузь, багато такого, що заслуговує на увагу широкої дитячої, та й не лише дитячої, аудиторії.

Редакція: П. Ходченко (в. о. редактора), Ів. Сенченко, І. Муратов
(заступники редактора)

Адреса редакції: Харків, Чернишевська вул., 59. Тел. 7-37-82

Видає Державне Літературне Видавництво

В. о. редактора П. Ходченко.
Секретар редакції М. Ільов. Техкерівник С. Білокінь.
Коректор І. Галактіонов.

Друкарня ім. М. В. Фрунзе, Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповно-
важений Харк. Облліт. 43027. Зам. 736. Тир. 5000 10¹/₂ друк. арк.
Облік-авт. 13. Пап. ф. 10×92—52 кг 5¹/₄ пап. арк. В 1 друк.
арк. 61.256 літ. Здано в роботу 2-IX-39 р. Підписано до друку
23-11-39 р.

НБ ПНУС

282674

Конт.
№ 1

Конт.
№ 4

КИЕВ
МИХАЙЛИЧЕНКО. 2
ШКОЛА 51

Ціна 4 крб.

3 1.12

Л Ж

НБ ПНУС

282674